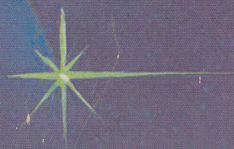
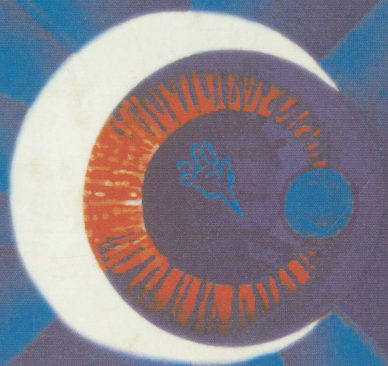

NÜŞABƏ MƏMMƏDLİ

ZƏNGULƏ

7590-13/2 2011
2911-4/21.13
91-29.04.15
105-18.11.15
220-13.05.16
50-18.02.17
837-18.06.17
1380-13.08.17
134-31.01.18
651-18.05.18

ab-2015

ab

84(5Aze)-4
51
60040
Məmmədli, N.

10.00 AZN

60040

7590-13/2 2011
2911-4/21.13
91-29.04.15
105-18.11.15
220-13.05.16
50-18.02.17
837-18.06.17
1380-13.08.17
134-31.01.18
651-18.05.18

Nüşabə Məhəmmədli
qızı Məmmədli çağdaş
ədəbiyyatımızın istedadlı
nümayəndələrindəndir. O,
yaratıcılığa hələ orta mək-
təbdə oxuyarkən lirik şeir-
lərlə başlamışdır. Azər-
baycan Xarici Dillər Univer-
sitetinin ingilis dili fakül-
təsini bitirmişdir. Nüşabə
xanımın Qarabağ əsir qadı-
nlarından bəhs edən "Zən-
gülə" romanı respublikamız-
da və eləcə də xarici öl-
kələrdə müxtəlif nominasi-

yalarda mükafatlara layiq görülmüşdür. O cümlədən, Rəsul Rza
adına Beynəlxalq ədəbi mükafatın laureatıdır, Yaddaş milli
mükafatı, Təzə pir məscidinin qədərbilən mömin xalqımıza
bəxş edən unudulmaz ulu ana Nabat xanımın şərəfinə təsis
edilmiş sərvət və səxavət mükafatı, xan qızı Natəvan media
mükafatı laureatıdır. Nüşabə xanımın «Göylərdə keçən ömür»
sənədli povesti və «Bu bir oyundur» hekayələr kitabı da
oxucular tərəfindən maraqla qarşılanmışdır. Ötən ilin orta-
larında işıq üzü görmüş «Vidən dustağı» romanı da oxucular
tərəfindən sevilə-sevilə oxunmuşdur. İnanırıq ki, Nüşabə
xanımın bu yeni romanı da kitabsevərlərin zövqünü oxşaya-
caqdır. Nüşabə Məmmədlinin «Sevgi xiyabanı» romanı sayca
səkkizinci kitabıdır. Yazıçı «Ruladı» əsərinə görə Rusiya
Federasiyasının Yazıçılar İttifaqı tərəfindən milli ədəbiy-
yatımıza verdiyi samballı töhvəyə görə Q.R. Derjavın adına
ordenlə təltif edilmişdir.

Yazıcının əsərləri rus, ingilis, özbək və ukrayna dillərinə
tərcümə olunmuşdur. Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin və
Jurnalistlər İttifaqının üzvüdür. Hazırda Yazıçı Qadınlar
Cəmiyyəti İB-nin sədridir. «Yazıçı Qadınlar» jurnalının baş
redaktorudur.

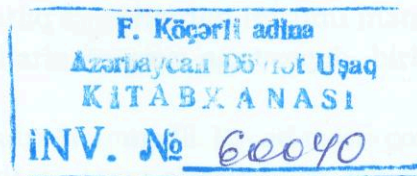
Ailəlidir. Bir oğlu var.

84(5Axe)-4
M51

Nüşabə Məmmədli

İDƏNGÜLLƏ

(roman)

«İDEAL-PRINT»

BAKI – 2010

Redaktoru:
Atababa İsmayılov

Nüşabə Məmmədli.

M46 ZƏNGULƏ. Bakı, "İDEAL-PRINT"
nəşriyyatı, 2010, – 264 səh.

M 4702060200

122

© Nüşabə Məmmədli, 2010

"Zəngulə"

ÖN SÖZ ƏVƏZİ

Tarix bizdən uzaqlaşdıqca hövsələmizin dar dəhlizində çırpına-çırpına onu vərəqləmək, onu araşdırmaq, ələk-vələk edib, hansı yaşımızda olursa-olsun, həqiqəti üzə çıxarmaq, bu həqiqət çirkabdan tökülmüşsə belə, əlimizi qana batırırmış kimi bu çirkaba batırıb, oyunmu deyim, günahımı deyim, cinayətmi deyim, hər nədirsə onu törədənlərin sifətinə sillə kimi çəkmək və «buyur, keçir bu bi-abırçılıq xaltasını boynuna, buyur, iç tökdüyün bu qanı, bu çirkabın enini, uzununu biç boyuna, özünün, övladının, nəvə-nəticələrinin namusuna yama, çünki bu sənin müsibətin, bu sənin fəryadın, bu sənin səfalətin olmalı idi», çıxırmaq arzusu ilə alışıb-yanırsan.

Hələ on iki il bundan əvvəl «Qorxuram» şerimdə yazdığım «Qorxuram ayımda, ilimdə qalan Bir «uf»a, bir «ah»a itilənməyəm» qorxusunun reallaşan biganəliyində özümçün sakitlik tapdığım günlərin birində içimdə bir «Zəngulə» fəryad qopardı. Mən Qarabağ ağrısını keçib gəlmişdim axı. Bəs bu nə idi belə? Bəs bu ağrı, bu acı, bu xəcalət, bu günahkarlıq hissi hardan bürüdü məni?

Suallarla başınızı ağrıtmayıb, birbaşa mətləbə keçirəm:

Nüşabə Məmmədli. Bu ad mənə çoxdan tanış idi. Amma sən demə sənət aləmində iki Nüşabəmiz varmış. İkisi də Məmmədli. «İgidin adını eşit, üzünü görmə», deyiblər. Üzünü görmədiyim Nüşabələrimizin yaradıcılıq məhsullarını qatıb-qarışdıran tək mən deyiləmmiş. Nə yaxşı ki, mən onlardan biri ilə şəxsən tanış oldum. Bu, ucaboylu, əsil

Azərbaycan gözəllərinə məxsus füsunkar çöhrəli xanımın daxilində necə bir ağrı yatdığını, bir himə bəndmiş kimi bu ağrının onun məsum baxışlarından, şirin Qarabağ ləhcəsi ilə birbaşa ürəklərə yol salan duzlu-məzəli, nazlı-qəmzəli nitqindən, işıq saçan çöhrəsindən, incə-mincəlikdən daha artıq mərdlik və dəyanətdən, zəhmət və cəsarətdən xəbər verən əllərindən, yerləşindən-duruşundan püskürəcəyini heç ağıma belə gətirməzdim. İncə lirik şerlərinin, zəngin koloritli nəsrinin vurğunu idim. Axı hardan bileydim ki, birdən-birə bir can zənguləsi, vicdan zənguləsi, namus-qeyrət zənguləsi qulağıma elə bir cəngi harayı çatdıracaq ki, ilk baxışdan əsil-nəcabətinə heyran olduğum bu xanıma yeni bir keyfiyyətlə – vətəndaş qeyrəti, cəsarət, comərdlik, haqsızlığa qarşı üsyankarlıq, vətən uğrunda fədakarlığa hər an, hər dəqiqə hazır olmaq kimi çoxumuz üçün qeyri-adi bir keyfiyyətlə daha cazibədar, daha yaraşılıq, daha əlçatmaz edəcək.

Və nə yaxşı ki, Nüşabə xanım «Zəngulə» adlı roman əlyazmasını oxumaq üçün mənə verdi. Bəri başdan deyim ki, «Zəngulə» bir yurdun, bir elin, bir ölkənin, bir xalqın fəryadıdır, korun-korun közərən, közərdikcə yangısı artan, artdıqca xəcalətdən köynək-köynək ət tökdürən ittihamıdır. İntiqam tələbidir, kişilik, qeyrət çağırışıdır «Zəngulə».

O vaxt, o gün çoxumuz bilmədik ki, nə az-nə çox, düz bir əsr ərzində atasından, babasından xəyanət, qəddarlıq, vəhşilik, ikiüzlülük, quduzluq, tamahkarlıq, biclik öyrənə-öyrənə bunu nəsil-nəsil dünyaya gələn körpələrinin qanına-canına ana südü ilə yeridən mənfur qonşularımız – əsil düşmənlərimiz pəh-pəhlə tikib şəhərə çevirdiyimiz, yüksək tribunaldan şəhər saldığımızı dönə-dönə vurğulayıb fəxr etdiyimiz Xocalının, gözü yolda qalan, yalan vədlərin

dadı damağından getməyən Xocalımızın və orada artıq neçə aydan bəri əlbəyaxa döyüş şəraitində yaşayan əhalisinin başına nələr gətirdi. Bir il sonra isə «Məscidlərin qənim mənə, Girəmmədim qollarına» deyəcəyəm. Amma o zaman televiziya «Xəbərlər»i Xocalıya hücum olduğunu, bir neçə nəfərin əsir düşdüyünü və öldürüldüyünü deməklə emosiyaların başına ip sala bildi.

Bəs sonra nələr meydana çıxdı? Demək, eşitmək azdır. Gözlər gərək idi bu müsibəti görməyə, ağlamağa, ağlatmağa. Nüşabə xanım sözlün, duyğunun, hissin min-bir çaları ilə bu cəhənnəmin iç üzünü açıb-tökür. Yox, bu cəhənnəmin içərisinə girir, oradakı qurbanlarla birgə yanır-yaxılır; Nüşabə dilinin ötkəmliyi baş vermiş hadisələri elə real epizodlarla əyaniləşdirir ki, tonqala dönmüş Xocalının ağrısını, abır-həyası tökülmüş qız-gəlinin xəcalətini sümüyündə, iliyində duyursan. Duyur və hələ də nəyisə gözlədiyini görə-görə qovrulursan.

Əsəri oxuyur və az qala yazığını amansızlıqda günahlandırırısan. Günahlandırırısan ki, axı Şeyda xalanın yeganə oğlunu niyə bu müsibətlə öldürür, günahlandırırısan ki, axı o gözəllikdə qızların təhqir olunmasını necə rəva bilir, günahlandırırısan ki, ağbirçək Həcər nənəni niyə bu kökə salır, niyə hamiləliyini gizləyə-gizləyə körpəsini işıqlı dünyaya gətirmək arzusu ilə yanan Ceyranın başına bu boyda faciə gəlir? Lakin nə edəsən ki, bütün bunlar olmuşdu. Və bütün bunların əsərdə real bədii boyalarla təsviri Nüşabə xanımın coşqun istedadından, püxtələşmiş qələmindən və zəngin bədii təxəyyülündən xəbər verir.

«Zəngulə» təkcə olmuşların fəryadını bu günə çatdırması, itirilmiş torpaqlarımızın qaytarılması uğrunda döyüş təbillərini səsləndirməsi ilə deyil, mənfur düşmənlərimizin

heç vaxt çıxarılmayan tamah dişinə qarşı daim əldə silah hazır olmağa, içimizdə qoyun dərisinə girmiş canavar kimi adımızı, soyadımızı özəlləşdirib keyfi kök-damağı çağ yaşayan, müharibənin odu-alovu içərisində iki tərəfə işləyən anası erməni Qurgenlərə, ocağımızın başında gəlin olub, yarı erməni, yarı türk nəsil artıran və erməni qarışıq olduğunu heç vaxt unutmayan Gülbəndlərə qarşı ayıq-sayıqlığa çağırışı ilə də qiymətli bir əsərdir.

Qarabağ mövzusunda yazılmış bədii əsərlər sırasında özünəməxsus yeri olan bu romanın əlamətdar cəhətlərindən biri də onunla bağlıdır ki, yazıçı hadisələrin təsvirində seyrçi deyil, iştirakçısıdır. O, oxucunu hadisələrin əsiri edir. Əsirlikdən qəribliyə düşən, burada da talesizliyin əsiri olan gənc bir azərbaycanlı qızının iztirabları ilə yaşayan oxucu bədii əsər oxumur, bütöv bir müharibə keçir, bütöv bir müsibət yaşayır.

Bu bizik, əziz oxucu. Bu bizim müsibətimizdir. Qarabağ – qara baxt deyil. Biz bunu sübut etməliyik!

Firuzə MƏMMƏDLİ

«DAMĞA... DANLAQ... SÜKÜT...»

İlahi bəndəsini işıqlı dünyaya bəxş edəndə nəyinsə axtarışında olur. Bu axtarışlar ilk andan – körpə isti yuvasını tərk edərək ana bətnindən sovuşan kimi başlayır. Hələ heç nəyi anlamayan uşaq ona yad gələn işıqlı, lakin onu üşüdən soyuq atmosferə aqlamaqla münasibətini bildirir və fəryad qopararaq isti yuvasına dönməyə can atır, sonra isə müqavimət göstərməyin əbəs olduğunu duyub, başını sağa-sola fırlayaraq ağzını açıb-yumur, gözləri ilə anasını arayıb süd axtarışında olur. Daha sonralar isə böyüyüb yaşa dolduqca daha ciddi axtarışlarla beynimizi məşğul edir və əksər vaxtlarda axtardığımızı ya tapmır, ya da tapılmasına mane olan başlıca amillərlə qarşılaşırıq.

Mən isə yaradıcılığa başladığım gündən insanların daxilindəki düynülü dərdləri, məhəbbəti, sonu vüsalla bitməyən sevgiləri, min əzab-əziyyətlə ağır yük altına çiyinlərini verən Azərbaycan qadınlarının cəfəkeşliyini, bacarığını, ləyaqətini, Vətən məhəbbətini, doğma yurdun gözəlliyini vəsf edən yaradıcılıqla məşğul olmağa meyillənərək kökümüzdən xəbər verən igid kişilərimizin hansı sahədə olursa olsun, şücaət göstərməsinin, qadınlarımızın isə hansı şəraitdən asılı olmayaraq mətinliyinin, dəyanətinin, qeyrət təcəssümünü olmasının arzusunda olaraq onları axtarıb üzə çıxarmağa və qələmimin gücü çatana qədər daxillərindən tutmuş zahiri görünüşlərinə kimi onların varlığını tərənnüm edən, cəsarətini və qürurunu naxışlayan söz çələngimlə xalqımıza tanıtdırmağa çalışıram.

Bu günə kimi kiçikli-böyükü yazılarımın mövzusu necə yaranıb deyə bilmərəm. Bunların hamısı indi mənim

üçün uzaqda qalıb. Bundan sonrakı mövzularımın hər birinin içərisində bir büküm Qarabağ olacaq. Ona görə yox ki, qanımla, canımla, bütün varlığım, ulularımın məzarı ilə o torpağı bağlyam. Ona görə yox ki, daşqəlbli insanları qəflət yuxusundan oyatağa çalışıram. Ona görə də yox ki, bununla mən arxayınam ki, Qarabağı qaytaracam, ötənlər, keçənlər, itirilənlər geri dönəcəklər!.. Əsla yox! Bunlara nail olmaq üçün mən bilirəm ki, çox acızəm, kiçiyəm, hət-ta özünə münasibətdə bu ifadəni işlətməyə heç vaxt insanın dili gəlməsə də, mən etiraf edirəm ki, bunları etmək üçün çox cılızam... Təkcə ona görə ki, öz Vətəninə dustaq olan, erməni çörəyinin yerə tökülən qır-qırığını axtaran, xalqın əzəmətinə, cəsaretinə inamı itən, erməni dığalarının əlartığına çevrilərək onların təpiyini yeyən, azərbaycanlı qızların namusuna, qeyrətinə, nəfsinin bütövlüyünə həmişə həsrətlə baxan erməni axçılarının buyruq qulu olan qarabağlı qadınlarımızın indi əşya kimi alınıb-satılmasını faş etmək üçün onları duyduğumu, daxilən o həyatı yaşadığımı, bu dünyaya onların gözləri ilə baxdığımı, onların ah-naləsini, fəryadlarını eşitməyimi göstərərək, bunları yazacaq və bundan başqa əlimdən heç nə gəlmədiyini acızanə etiraf etmək üçün üstümə düşən Vətən borcunu verəcəyəm. Ancaq, bunu da etiraf etməliyəm ki, bu mənim dolğun, Qarabağın qara dərđini aşkarlayan şah əsərim və ümumiyyətlə, Qarabağ mövzusunda yazılmış güclü əsər ola bilməz. Bu onların əzab-əziyyətini, çəkdiyi zülmələri ortaya çıxaran əsər yox, bir damlacıqdır. Axan göz yaşlarının bir giləsidir. Qarabağ mövzusunda yazılanlar arasında yazarların şah əsərinin axtarışında olacağam. O əsəri yaradıb ərsəyə çatdıran yazarın qarşısında minnətdarlıqla baş əyib, diz çökəcək, Qarabağ dərđini onun kimi

heç kəs anlamadığı üçün bütün yazarlar əvəzindən üzr istəyərək, minnətdarlıq edəcəyəm.

Hələlik isə bunun nə vaxtsa olacağına şübhə edirəm. Çünki, bu əsərlər bu gün yaranmalıdır. Hər bir yazılan əsər yeri-göyü lərzəyə gətirməli, canlıları da, cansızları da, bir sözlə, bütün kainatı ağlatmalıdır.

İndi isə hansı bayram olursa olsun, mən kim tərəfindənsə təbrik ediləndə də, özüm təbrik edəndə də bir əzab məni əzir. Öz tərəfindən əsirlikdə olan qadınlarımıza münasibətdə nankorluq duyuram. Görəsən, onların indi təqvim yadına düşürmü? Hansı bayram günləri təqvimdə qırmızı yazıldığını xatırlayırlarmı? Yoxsa biz təbrik edib, təbrik edilən günlər onlar hədiyyə kimi qapaz, şapalaq, təpik aldıkları üçün qorxularından «heç bayram günü gəlməyəydi» düşünərək ürəksixıntısı keçirirlər.

Qoy yazarlarımız xanım qızlarımız, qadınlarımız necə oldu ki, köləyə çevrildi, mətin, igid oğlanlarımıza aciz, qaçqın ləkəsini kim vurdu və bu ləkəni kim necə yuyub, ləkəsiz adımızı geri qaytara bilər, igidlərimizin igidliyini, şücaətini tərənnüm etdirməyə şans almaq üçün əmr verən adam kim olacaq, axtarışında olsun. «Zəngülə» isə bu missiyaları yerinə yetirmək üçün hələ ki, çox acizdir.

Qoy «çadır» sözünün yanına «şəhərcik» sözü əlavə edilərək başları qatışdırılan, dəmir vaqonlarda qışda donan, yayda istidə yandıqlarından vaqonların altına pənah gətirib dəmir relslərin üzərində «yaylaqlanan», xəcalət çəkərək «qaçqın» adını öz üstlərinə götürən qarabağlılar məndən inciməsin. Nə qədər onların həyat tərzi çətin və acınacaqlı olsa da, əsir düşmüşlərə münasibətdə toy-bayram kimi şükür edilməlidir.

«Zəngülə»dən sonra soydaşlarımın qarşısında söz verirəm ki, onların həyatlarını, övladları qarşısında çətinliklərini və xəcalətlərini əks etdirən, əzab-əziyyətlərindən bəhs edən «Damğa... danlaq... süküt...» əsərimi yazacaq və çalışacağam ki, 90-cı illərdən bu günə kimi yaşadıkları həyatı bilib-bilməyən oxuculara çatdırım. Və axtardığım «Bu həyat tərzinin sonu nə vaxt bitəcək?» sualına cavab verəcək adam tapım. Bu suala dəqiq cavab verən adam tapılanda isə mənim ən xoşbəxt günüm olacaq... Çünki onda Qarabağ işğaldan azad olunacaq, qara damğalı ləkələr qanla yuyulacaq, əsirlikdə olanlarımız öz vətənlərində azad olduqlarını duyacaq, çadırlarda və vaqonlarda yaşayanlar isə öz torpaqlarına qayıdacaqlar.

Hələlik isə intiqam hissələrinin oyanması üçün «Zəngülə»ni oxuyun.

Nüşabə MƏMMƏDLİ

ZƏNGULƏ (roman)

I hissə

Tərcüməçiyəm. İşimlə bağlı tez-tez xarici ölkələrə səfər edirəm. Qərb ölkələrinin birinə yolum düşdü. İsti yay günlərindən biri idi. Yer-göy elə od tutub yanırdı ki, uşaq ağlasa göz yaşı yanağına süzülməmiş kirpiklərinin arasında quruyardı. İş vaxtı maşınla küçələrin birindən keçəndə təmtəraqlı, üzərinə «Şərq» sözü yazılmış restorana rast gəldik. Həyat yoldaşıma dedim:

– Ünvanı yadında saxla, şam yeməyinə bura gələrik.

Ağır iş günündən sonra yorğun, əzgin vəziyyətdə özümü «Şərq» restoranına saldıq. Lap uzaq bir küncdə, səhnədən xeyli kənardə səssiz-küysüz bir yer tapıb əyləşdik. Menyunu nəzərdən keçirib, yemək sifariş etdik və salonu nəzərdən keçirməyə başladıq. Həqiqətən də hər şey Şərqi xatırladırdı. Yeməklər çox tez gəldi. Yenicə əlimizi tikəyə uzatmışdıq ki, musiqi səsi salonu bürüdü. Bu musiqi sədaları altında ecazkar bir səs, iniltili bir səda, duyğuları sızıldadan bir ahəng məni uzaqlara, lap uzaqlara çəkib apardı. Mənə elə gəldi ki, çoxdan həsrət qaldığım, əlçatmaz, ünyetməz bir Vətəndəyəm. Hər səhər mehi üzümü yalayan, şaqraq şırıltılı səsiylə mənə layla çalib uyudan kəhrizimiz, eyvanımızdan görünən, saatlarla baxaraq dincimi aldığım Abdal-Gülablı dağları gözümün önündə canlandı. Bu səs məni o yuvaya, indi düşmən tapdağında olan bir ovuc Vətənimə çəkib aparırdı. O səsdə Qarqarın aşıb-

daşan şaqqıltısı səslənirdi, o səsdən xarı bülbülün qoxusu gəlirdi, o səsdə məscidlərin minbərindən Mirzə Hüseyn səgahı üstdə köklənən Azan sədası ruhları oxşayırdı.

Müğənni qız ahənglə oxuyurdu:

Məni məndən alan ola,
Bir halıma yanan ola,
Vətənimdən gələn ola,
Dərdlərimə qalan ola,
Ağlamaram dola-dola.

İtən yurdum yalan ola,
Düşmənlərim talan ola,
Kaş təkəcə sağ anam qala,
Sən ağlama, deyə, bala,
Ağlamaram dola-dola.

Səs gələn tərəfə boylandım. Zərif qaməti, uzun saçı, tutqun işığın altında güclə seçilən vücudu çubuq üzərində parparçadan düzəldilmiş gəlinciyə oxşayırdı. Bu vücud nəzər salanda adam dəhşətə gəlirdi; görəsən bu cingiltili səs, ucu-bucağı bilinməyən zəngülələr haradan peyda olur?

– Bu qız qarabağlıdı,– deyib, ayağa qalxdım. Səhnəyə tərəf addımladım. Qızın lap bir addımlığında dayanaraq, doğma dildə– Səninlə söhbət etmək istəyirəm,– dedim.

Təmiz Türkiyə ləhcəsində:

– Mümkün deyil!– deyərək qız hürkək nəzərlərlə ətrafa baxdı.

– Nə vaxt görüşə bilərik?

– Patrondan icazə almaq lazımdır,– deyib, tələsik addımlarla geri çəkildi.

Kor-peşiman yerimə qayıtdım. Əyləşə-əyləşə:

– Bu qız dəqiq qarabağlıdır. Necə olursa-olsun, buranın müdirini tapıb danışmaq lazımdır. Qızla görüşməliyik,– deyib, baxışlarımla həyat yoldaşımdan kömək dilədim.

– Sən əyləş, indi mən gedərəm,– ayağa qalxdı.

Təxminən saat yarımından sonra, özündən razı halda geri qayıtdı.

– Gecə yarısına kimi oxuyacaq. Sonra bizim sərəncamımızdadır.

– Necə yəni, bir saatlığa icazə ala bilməz?

– Yox, qız alınıb, ixtiyarı patrondadır. Onların şəxsi əmlakı kimidir. Kim istəyirsə, haqqını ödəyir, ünvanını qoyub, götürüb aparır.

– Qız azərbaycanlıdır?

– Soruşmadım. Hövsələn olsun, gözləyək. Üç-dörd saatdan sonra hər şeyi özündən soruşarıq.

– Nə yaxşı – razılaşıdılar?

– Onlar üçün nə fərqi var? Haqqı nədirsə, ödədim.

Dəqiqələr bir saata bərabər keçirdi. Fəryadla, ah-nalə ilə yoğrulmuş mahnılar isə bir-birini əvəz edirdi. Türk, ərəb, fars, özbək, tacik mahnıları. Bəs doğma dildə?.. Elə bu an sanki göy guruldadı, şimşək çaxdı. Bayaqdan gözlədiyim və gözləmədiyim bir fəryad elə bil məni qaldırıb yerə çırpdı:

Əzizinəm Qarabağ,

Şəki, Şirvan Qarabağ.

Aləm cənnətə dönsə,

Yaddan çıxmaz Qarabağ.

Ölürəm, ölürəm, ay qadan alım...ey!..

Bu çağırış idi, bu bir fəryad idi. Sanki hayqırub səsini Qarabağa çatdırmaq istəyirdi.

Nəhayət ki, gözlədiyim vaxt gəlib çatdı. Gecə saat üç. Həyat yoldaşım qalxıb müdirin yanına getdi. Mən isə eşiyə çıxaraq çöl qapıda gözlədim.

Yarım saatdan sonra hər ikisi göründü. Sevinirdim, elə bil doğmalarımın biri ağır səfərdən gəlirdi. Az qalardım ki, qollarımı açıb qızın qabağına qaçam və qucağıma alaraq balaca uşaq kimi atıb-tutam. Sövuqi-təbii qollarımı açdım. Şalvarda daha çəlimsiz görünən bu cılız cüssəli qızı ağıuşuma aldım, hiss etdim ki, göz yaşları içərisində bağrıma basıb öpdüyüm, gəlinciyə bənzər qız o qədər yüngüldür ki, ayaqları yerdən üzülüb.

Yolboyu nitqimiz tutulmuşdu. Mehmanxanada rahatlaşdıq. Çay qoydum, dəmləyəndə özümlə gəzdirdiyim hildən bir dənəsini barmağımla yüngülvari əzib, dəmə atdım. Elə mövzumuzun təməli də bundan başladı. Qız kövrəlmiş halda gülümsəyərək:

– Nənəm də belə edərdi,– dedi.

– Harada?–qızın nəyisə xatırlamağına sevinərək soruşdum.

– Qarabağda. Mən qarabağlıyam,– deyib, qız diqqətlə bizə baxdı.

– Adın nədir, bura necə gəlib çıxmısan?

– Adım Rəhimədir. Anam həkim idi, çox gözəl qadın idi. Atamı aqlım kəsəndən milli hərbi formada gördüm. Üçüncü sinifdə oxuyurdum. Ancaq ona oxumaq deməzdilər. Tez-tez məktəbləri, uşaq bağçalarını ermənilər atəşə tutduğundan heç kəs məktəbə getmirdi. Axırncı dəfə payızda məktəbə getmişdik, onda da qrad düşüb məktəbin bir tərəfini partlatdı. 12 şagird, 2 müəllim həlak oldu, o

cümlədən məktəbin direktoru. Daha ondan sonra valideynlər uşaqlarını məktəbə göndərməyə qorxurdular.

Soyuq qış axşamı idi. Fevral ayının axırları. Hər gün evimizdə söhbət gedirdi ki, camaat yavaş-yavaş köçmək istəyir. Ən çox da nənəm danışırdı. Atama, əmimə deyirdi ki, uşaqlara yazığınız gəlsin, ay bala, bu erməni deyilən məxluq ki, var, onlar millət deyil. Bircə damcı görsələr ki, onlara arxa duran var, əstəğfürullah, Allahı da ayaq altına alarlar ki, Sən Allah deyilsən, bizik yer üzünü yaradan. Onlara da görürsünüz ki, rus yiyə durur. İnsaf edin, özünüz döyüşürsünüz, döyüşün, bəs, oğul nə üçün lazımdır ki?.. Amma arvad-uşağı çıxarın bu qanlı-qadadan.

Əmim də, atam da həmişə gülüb:

– Ay ana, erməni kimdir ki, biz ona görə öz yerimizdən-yurdumuzdan qaçaq,– deyirdi.

Heç bu söhbətdən iki gün keçmədi. Bir gecə hər tərəf zülmət qaranlığa boyandı. Sanki hər tərəfdən ölüm qoxusu gəlirdi. Atəş səsindən, tankların nəriltisindən qulaq tutulurdu. Yuxudan səksəkəli oyandığım üçün heç nə başa düşmürdüm, elə bilirdim qorxulu yuxu görürəm. «Ana, ata, qorxuram!»–deyib, qışqırırdım. Anam tələş içərisində balaca, yaş yarımında olan qardaşımı geyindirir, qalın şala bükürdü. Nənəm karıxdığından heç nə edə bilmirdi, o tərəf, bu tərəfə gedə-gedə:

– Deyirdim axı, sözümə baxmadılar. Bu gündən qorxurdum. Fələk, evin dağılsın! Allah, sən özün kömək ol! Kafirlərin kəndirini sən özün kəs!– deyər qışqırırdı.

Balaca qardaşım anamın əlində boğçaya oxşayırdı. Anam nənəmin başını bərk-bərk şala büküb, mənim əlimdən yapışdı, «Gedək!»– dedi.

Həyat qapısında atamla əmimin hasarın arxasında əyilə-əyilə atəş açdığını gördüm. Bir az ürəkləndim. Mənə

elə gəldi ki, atamdan güclü heç kəs yoxdur. Daha bizə heç nə edə bilməzlər. Küçəyə çıxdıq, ah-nalə göyə qalxırdı. Atam, əmim və bir neçə başqa döyüşçü camaatın qarşısında güllə ata-ata gedirdilər. Kənddən çıxhaçıxda atam sən-dələdi. Nənəm bir göz qırpımında, yaşına yaraşmayan cəldliklə atamın üstünə şığıyib:

– Anan ölsün bala, gözlərim kor olsun!-deyib, fəryad qopardı.

Nənəm qəflətən susdu. Onun başı al-qan içərisində atamın sinəsinə yapışmışdı. Qanı atamın boynuna axırdı. Döyüşçülərin hamısı bir an içində gülləyə tuş gəldi. Vuru-lanların çoxu isə quru canlarını götürüb qaçanlar idi. Camaat bir-birinə qarışmışdı. Birdən baxdıq ki, yolun dörd bir tərəfi böyük maşınlarla kəsilib. Camaatı qoyun kimi maşınlara atırdılar. Qonşumuz İsrafil əmi bunu görən kimi, iki qızını, arvadını və gəlinini güllə ilə vurdu. Sonra ma-şının üstündəki erməni dığasına atəş açdı. Bunu görən ermənilər qaranlıqda İsrafil əmini tapıb üstünə cumdular. Elə yenicə tutmaq istəyirdilər ki, İsrafil əmi öz başına bir güllə çaxdı.

Kişi çox az idi. Əksəriyyəti qadınlar, uşaqlar, bir də 11-12 yaşında olan oğlanlar idi. Mühasirədə idik. Kim cəld tər-pənmişdisə, həyətlərin içi ilə arxa tərəfdən aradan çıx-a bilmişdi. Qəflətən anamın ilan çalmış kimi anamın nalə çəkərək o tərəf, bu tərəfə vurnuxduğunu gördüm. Əlini əlimdən buraxmadan, əlacsız-əlacsız, dördgöz olan anam:

– Rəhimə, qardaşın hanı, bala?! Hansı basdırıqda sal-mışığıq?– deyib, özünü ora-bura çırpırdı.

Qardaşımın ölüsündən-dirisindən xəbərimiz olmadı. Bəlkə də basdırıqda anamın əlindən düşüb. Anamın qış-qırtısını eşidən bir nəfər onu basmarlayaraq:

– Hə, doktor İsmət, bu sənsən? Axçı, mənim səndə çoxdan gözüm var idi,– dedi və anamı maşına çəkdi.

Bu, bizə ulağın belində çırpı gətirib satan Aşot idi. Hər dəfə nənəm yumurta qayğanağı, çay verəndə min-bir dil töküüb, alqış eləyərdi:

– Siz insan adamlarsınız. Allah sizə ömür versin. Ölə-nə qədər bu duz-çörəyi itirmərəm. Səhər nə qədər möh-kəm yeyib çıxsam da, günortaya acıram. Qışın soyuğunda qarnımı qızdırırsınız. Bizimkilər belə deyillər,– deyərdi.

İndi həmin Aşot anamın qollarından elə dartıb maşına atdı ki, anamın paltosunun qolu çiyinə kimi söküldü. Əlimdən bərk-bərk yapışdığını görüb, məni də un kisəsi kimi onun üstünə atdı.

Camaat ət-ətə düzölmüşdü. Nəfəs almaq qeyri-müm-kün idi. Bizi qaranlıqda, atəş səsləri altında Xankəndinə gətirdilər. Necə maşınlara doldurmuşdularsa, eləcə də qət-rəhmliklə maşından yerə saldılar.

Qız danışdıqca dodaqları quruyur, tez-tez dili ilə do-daqlarını yalayır. Elə bu yerdə:

– Rəhimə, qızım, get əl-üzünə bir az su vur, gəl, çayını iç. Ayaqqabılarını da çıxart, qoy ayaqların dincəlsin,– dedim.

Qız hündürdaban ayaqqabılarını çıxartdı, əl-üzünü yumağa gedəndə, baxdım ki, əməlli-başlı axsayır. Necə olub ki, mən bunu görməmişəm? Təəccüblə ayaqqabılara nəzər saldım. Ayağı yerə çatmayan tayının dabanı o biri-sindən ən azı 5 sm hündür idi.

Rəhimə əl-üzünə su vurdu, qurulandı. Çayını təzələ-dim. Azərbaycandan gətirdiyim milli şirniyyatlarımızdan qoydum.

Daha qərara aldım ki, çay içib qurtarmayana qədər heç bir sual verməyim. Ancaq fikrim ayağında ikən, qəflətən iri badamı gözləri nəzər-diqqətimi cəlb etdi. Gözün biri tərپənmirdi, donuq vəziyyətdə, sanki bir nöqtəyə baxırdı. Başa düşdüm ki, bu gözü şüşədəndir. Çayını içəndən sonra, «necə edim ki, suallarım qızı incitməsin», düşünərək:

– Rəhimə, heç hiss olunmurdu ayağının axsamağı, anadangəlmədir?– soruşdum.

– Yox, bizi ki, böyük «KAMAZ» maşınında gətirdilər Xankəndinə, bir-bir hamını itələyib maşından saldılar. Anamı birinci hellətdilər yerə. Anam qışqırdı ki, uşağım qaldı.

Elə bu vaxt Aşot:

– Ee, götür zibilini,– deyib, qolumdan götürüb məni atdı yerə.

Anam məni qaldırmağa macal tapmamış üstümə kəndimizdə ən kök gəlin sayılan Nabat xalanı atdılar. Nabat xala «Uy-uy!»-deyə, düz ombamın üstünə düşdü. Mənə elə gəldi ki, quyuya düşdüm. Ombamdan dəhşətli bir ağrı qalxdı. Anam ağlaya-ağlaya məni qaldırmaq istəsə də, qalxa bilmədim. Qucağına alıb ovutmaq istədi. Amma buna macal var idimi?! Yenə də gah rus əsgərlərinin əmri gəlirdi, gah da erməni hayqırtısı.

Bizi aparıb tövlə kimi bir yerə saldılar. Aşot saatda-bir gəlib anama deyirdi:

– İndi bir az başımız qarışıqdır. Vaxt tapan kimi gələcəyəm, qorxma, səni heç kəsə vermərəm, sən mənimkisən.

Erməni diğaları hər dəfə gəlib tövlənin qapısını açanda hamı bir-birinin arxasında gizlənirdi ki, onu görməsinlər. Onlar da göz gəzdirib qəşəng qızlardan birini seçir və qışqırda-qışqırda aparırdılar. O vaxt mən heç nə qanmır-

dım. Doqquz yaşım var idi. Mənə elə gəlirdi ki, döyməyə aparırlar. Çünki qayıdanda üst-başı cırıq-cırıq, dodaqlarından qan axa-axa boyun-boğazları göm-göy, leş kimi gətirib atırdılar. Ayağa durmağa, yeriməyə taqətləri olmurdu. Bir az yaşlılar onlara baxıb:

– Can-can, a bədbəxt, niyə vaxtında özünü öldürmərdün?– deyirdilər.

Bir gün ruslarla erməni əsgərlərinin mübahisəsi düşdü. Ruslar nəyəsə iddia edərək ermənilərə hədə-qorxu gəlirdi:

– Əsas əziyyəti biz çəkmişik, unutmayın hələ qabaqda Ağdam kimi ən çox qorxduğunuz nəhəng rayon var. Qorxmursunuz ki, çəkilib oturanıq öz yerimizdə, ağdamlılar sizi qarışqa kimi əzərlər?– deyirdilər.

Elə bunu deyən kimi ermənilər ipəyə dönürdülər.

– Buyurun, hansını istəyirsiniz seçin, götürün də. Sizə kim nə deyir ki?– deyərək əllərini satlıq mal göstərən kimi bizə tərəf uzadırdılar. Az qala lap – bunları istəmirsinizsə, öz bacılarımızı, arvadlarımızı götürün. Təki, o fikir ağlınıza gəlməsin,– deyirdilər.

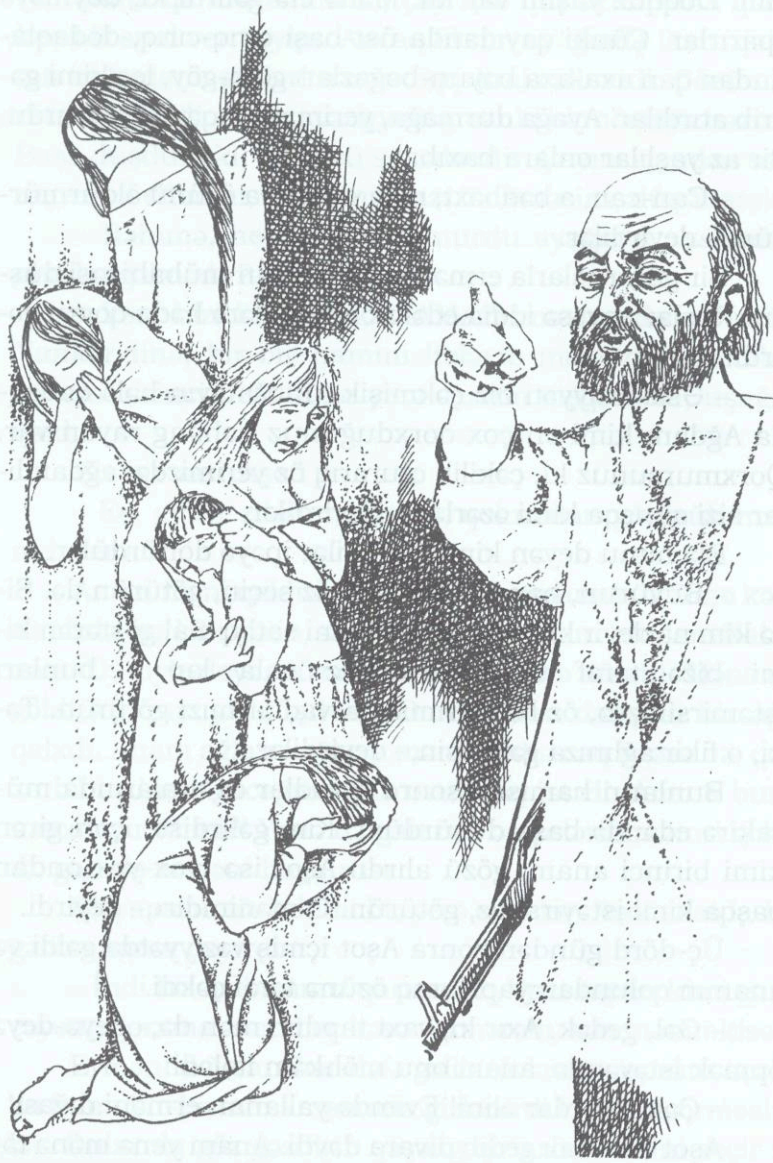
Bunların hamısını sonra arvadlar öz aralarında müzakirə edəndə başa düşürdüm. Kim gəlirdisə, içəri girən kimi birinci anamı gözü alırdı. Aşot isə «yox-yox ondan başqa kimi istəyirsiniz, götürün. O mənimdir»,– deyirdi.

Üç-dörd gündən sonra Aşot içmiş vəziyyətdə gəldi və anamın qolundan yapışaraq özünə tərəf çəkdi.

– Gəl, gedək. Axır ki, vaxt tapdım mən də,– deyə-deyə öpmək istəyəndə, anam onu möhkəm itələdi:

– Çək, murdar əlini! Evimdə yallanan erməni diğası!

Aşot dalı-dalı gedib divara dəydi. Anam yenə mənə tərəf gəlib ehtiyatla ağrıyan şişmiş ombamı sığallamaq istə-

yirdi ki, Aşot şir kimi sıçradı və məni özünə tərəf çəkərək:

– İndiki belə oldu, elə buradaca özün soyun.

Anam:

– Rədd ol, çörək tapdalayan erməni dığası! Uşağı ver bura,– deməsilə Aşotun mənim gözümü çıxarması bir oldu.

Dünya gözümdə qaraldı. Axırınıcı dəfə ağlıma gələn anamın fəryadı oldu. Ayılında özümü anamın qucağında gördüm. Saçı pırpız şəkildə çiyinə yayılmışdı, üz-gözü cırıq-cırıq idi, dodağı partlamışdı. Ağlaya-ağlaya:

– Bala, kaş sən olmayaydın, özümü öldürəydim,– deyirdi.

Hər səhər qapının zənciri cingildəyəndə hamı səksəkə içərisində bir-birinə sığınır. Orada xoşbəxtlik tövlənin sonunda yerləşməklə ölçülürdü. Kim lap son küncdə yerləşirdisə, nisbətən gözdən iraq yerdə idisə, ona bəxtəvərlik verir, köks ötürürdülər. Nisbətən yaşlılar, xüsusilə qocalar özləri qabağa gəlir, cavanları gözdən iraq yerdə saxlamağa çalışırdılar. Ancaq, bunun da ömrü çox çəkmədi. Lap qapıya yaxın yerdə özünə yer eləyən Həcər nənə, görünür özünü lazımsız əşya bilib, cavanları qorumaq üçün sipər etmişdi. Bunu başa düşən nəşəli, sərxoş erməni dığası təmiz Azərbaycan dilində:

– Qoca kaftar, yavaş-yavaş qapının ağzına gəlmisən. Deyəsən apardıqlarımıza paxıllığın tutur. Nə demək istəyirsən belə, yaxına gəlməklə? Yəni demək istəyirsən ki, «Nə olar qoca olanda, qoca at arpa yemir ki?!»– deyib, şit-şit irişərək: – Nə olar, könlündən keçir, sən də işinə baxarıq,– dedi və eybəcər gülüslə arvada yaxınlaşıb yaxasını yoxlaya-yoxlaya:

– Bunlar qəşəngcə çaxır tuluğudur. Deşib, içinə çaxır doldurub türk qanı qarışıq əmərək,– deyərək iki-üç ermə-

ni çağırdı,– Qocalardan başlayın. Özünü də elə burada... qoy dərs olsun bunlara. Namus-qeyrət güdürlər. Sizi namusunuzla, qeyrətinizlə, ismətinizlə, var-dövlətinizlə, kişili-qadınla, torpaqla birlikdə satıblar,– deyə, ele hey eyni sözləri təkrar edir, hayqırırdılar.

– Erməni qızlarının öz xoşuna bizim oğlanlarla gəzməklərinə hirsələnib hayıf çıxırlar, ey. Əllərinə yaxşı fürsət düşüb,– deyə Zəhra nənə boynunu anama tərəf uzadaraq pıçıldadı.

Anam tək qalan gözümlü bərk-bərk örtüb özü də başını üzümə dayamışdı ki, heç nə görməyim. Tökülən gözümdən fasiləsiz axan qara su anamın sinəsini islatmışdı. Əynindəki köynəyin qolunu kəsib gözümlü üstünə qoymuşdu. Anamın bütün vücudu tir-tir titrəyirdi. Mənə elə gəlirdi ki, ürəyində zarıyır və o zarıltı elə bil qulağımı deşirdi. Bilmirdim, anam soyuqdan üşüyür, yoxsa əsəbilikdən əsir. Ancaq indi bilirəm ki, hər ikisindən var imiş. Hirsindən, ya da qorxudan bədəninə üşütmə düşürmüş.

Bir xeyli keçəndən sonra yala bənzər nəsə bir şey gətirərək həmişəki kimi paltar qaynadılan qapqara bir qazanda qapının ağzına qoyub:

– Yeyin quymaqdır, axı indi sizin hamınıza quymaq lazımdır. Üstünün də qarası Qarabağ torpağıdır, hi-hi-hi,– deyə hırıldaya-hırıldaya getdilər.

Həmişəki kimi üstünə yenə bir ləyən torpaq tökmüşdülər. Heç kəs əl vurmurdu. Uşağı olanlar əlləri ilə torpağı qırağa edib, barmaqlarının ucunda ağızlarına aparır, nə olduğunu anlamağa çalışaraq tamsınır, zəhər olmadığına əmin olduqdan sonra çimçəşə-çimçəşə balalarının ağzına qoyurdular. Sonra hamı çəkilib bir-birinə sıxılaraq susurdu. Elə bil hərə bir millətdən idi. Bir-birlərinin dilini başa

düşmədiklərindən danışa bilmirdilər. Sanki sözləri tükənmişdi. Ancaq, müxtəlif hərəkətlər edirdilər. Kimisi əli qoyunda sağa-sola yırğalanır, kimisi oturuqlu bədəninə irəli-geri aparıb-gətirir, o birisi durub-durub başını yırğalayır, bir başqası çox qərribə tərzdə dodaqlarını büzmüş şəkildə bir-birinə sıxaraq qəflətən nırçıldadırdı. (Sükut içərisində bu nırçılıq bomba kimi partlayırdı). Qarşımızda oturan Bayatı xala isə hərdən əlini buduna çırpır, ağrıyan yerini ovxalaymış kimi qovrula-qovrula dizinə qədər aparır, əli dizinə çatar-çatmaz yenə bir çimdik götürürdü. Həcər nənə isə əynindəki yeddi qat tumanın cırlan taxtasının birini çıxarıb dörd barmaq-dörd barmaq cıraraq, qabağına töküb hörük hörürdü. Erməni dığasının təhqirindən sonra nə ətrafa baxır, nə də başın qaldırırdı. Bu o Həcər nənə idi ki, ən çox qorxduğu şey ölüm idi. Həmişə balaca uşaqları küçədə tutub deyərdi:

– Ay bala, ömür istəmirəm, kaş Allah-Təala mənə möhlət verəydi, sənin toyunu görədim. Ona elə gəlirdi ki, bunu deməklə Allah ona ömürdən möhlət verəcək və o da bir az artıq yaşayacaq, çünki o toyunu görmək arzusunda olduğu uşaqların toyu hələ gör hardaydı?! Ən azı bir on il keçməli idi ki, heç olmazsa, 17-18 yaşlarına çataydılar.

Bizi o tövləyə salanda isə Həcər nənənin birinci gecə ilk sözü bu oldu:

– Allahdan ömür istəmirəm, kaş mənə möhlət verəydi, bir qeyrətli oğul gəlib böyük olaydı, bu erməniləri də it sürütməsi çəkəydi. «Oxqay»,– deyib, ürəyimdən tikanı çıxarıf rahat ayağımı uzadaydım...

Ancaq, Həcər nənə «ayağımı uzadaydım» sözündən sonra «öləydim»,– sözünü yenə dilinə gətirmədi. İndi isə hamı elə bil qıç olmuşdu. Heç kəs heç kəsə fikir vermirdi. Hə-

rə gözünü bir nöqtəyə zilləmişdi. Axşam düşmüşdümü-düşməmişdimi, yada sala bilmirəm, ancaq hamıya elə bil qərəmət yuxusu gəlmişdi. Elə oturduğumuz yerdə yatmışdıq. Oturmuşduq deyəndə ki, heç başqa vaxtda əməlli-başlı uzanıb yatmağa yer yox idi. Həm də yatmaq üçün yerə tökdükləri saman tövlənin ancaq bir hissəsinə səpilmişdi. Qalan hissə quru torpaq və peyindən ibarət idi. Tövlənin aşağı tərəfindən saman tökülməyən yerdən ayaqyolu kimi istifadə edilirdi. Hamımız bir-birimizə sığınaraq yarı uzanıqlı yatırdıq. O gün isə Həcər nənənin başına açdıqları oyun hamının mənaviyyatını yeddiqatdan tapdalaşmış, təhqir etmiş, ümidlərini əlindən almışdı.

Səhər idi, axşam idi, yenə bilmirəm. Ancaq onu bilirəm ki, ala-toran bir qış günü idi. Qəflətən uğultulu bir iç çəkmək səsinə gözümü açdım. Hamı birlikdə səksəkəli vəziyyətdə içini çəkirdi. Yuxulu-yuxulu hamı baxan tərəfə çevrildim. Anam necə donmuşdusa, gözümü qapamağa macal tapmamışdı. Gözlərim önündə açılan mənzərəyə mən də böyükklər kimi içimi çəkdim. Həcər nənə tumanının ətəyindən kəsdiyi parçalardan düzəltdiyi hörüklərdən asılı vəziyyətdə yellənirdi. Sonralar həmişə fikirləşirdim, görəsən Həcər nənə o tumanı tikdirəndə heç ağlına gələrdi ki, bir vaxt bu tuman onun üçün dar ağacına keçirilən sabunsuz kəndir olacaq?

Rəhimə danışır, nələr isə xatırladıqca tez-tez ah çəkir, köksünü ötürdükcə sağ qalan gözü də birdən bir nöqtəyə zillənib, o biri gözü kimi sanki şüşəyə dönürdü.

Qıza danışmaq nə qədər çətin olsa da, hiss edirdim ki, nəyi çatdırı bilmirsə, bacardıqca səy edir.

Biz isə, nə qədər ağır olsa da, dinləmək, eşitmək onun keçirdiyi əzabları yaşamağa çalışırdıq.

Qız dərin bir ah çəkərək sözüne davam etdi:

– Nə isə, belə hadisələr tövlədə olduğumuz müddətdə çox oldu. Kimisi uşağının zarımağına dözməyib özünü öldürdü. Kimisi uşağının ölümünü görüb havalandı.

Qonşumuz Şeyda xala arvadların danışdığına görə, qucağındakı iki yaşlı oğlunu 14 ildən sonra dünyaya gətirmişdi. 14 qurbanla tapılan bu uşaq qışın soyuğunda, nəm tövlədə nə qədər ana qoynuna sığınsa belə, dəlmə-deşik pəncərələrdən gələn soyuq böyük adamı qılnc kimi kəsirdi. Gəl gör, uşaq ola. Uşaq soyuğa tablamayıb xəstələndi. Qızdırmanın içində yanan körpə zarıldaırdı. «Çay» deyib, ananın üzünə heysiz-heysiz axan gözləri ilə baxan körpə imdad diləyirdi. Şeyda xala əlindəki körpəni sinəsinə sıxa-sıxa, qapıya tərəf süründü.

Düz deyiblər ki, uşaq adamı düşməni ayağına aparar. Qapını döydü. Yekəbaş, saqqallı erməni əlində siqareti tüşdüləy-tüşdüləyə içəri girdi:

– Hə, nə xəbərdi, nə olub, qudurmusunuz? Qapı döyüb narahat edirsiniz iş adamlarını!

Şeyda xala yeyib yatmış, donuza oxşayan erməniyə tərəf əlin uzadıb uşağı göstərərək necə müraciət edəcəyinə hazır olmadığından, sözlərini çaşdırdı:

– Nə olar, Allah birdir, Allah yolunda bu uşağa bir az isti çay verin, qızdırmanın içində yanır. Sizin də yəqin bəlanız var? Allah sizi dinə-imana gətirsin,– deyə yalvarıcı gözlərlə kəlpeysər erməninini süzdü.

Dığa dərhal dəmir qabı göstərərək:

– Onu mənə ver!-dedi.

Şeyda xaladan qabaq, cəld arvadlardan biri qabı saqqallıya uzatdı.

– Hə, elə yaxşı oldu, bir də bu soyuqda o tərəfə kimdir

gedən, – deyib, utanmadan, hamının gözü qabağında dəmir qabı hırıldaya-hırıldaya sidiklə doldurdu. Ala, lap buğlanır, uşağa da ver, özün də iç, – deyib, qabı Şeyda xalaya uzatdı.

Şeyda xala uşağı bağına basıb geriye çəkildə sidik dolu qabı gəlinin başına çırpdı.

Ondan iki gün sonra Şeyda xalanın oğlunun zarılısı kəsildi, uşağın sinəsində dəhşətli bir xışıltı başladı. Şeyda xala su əvəzi olaraq tez-tez dilini çıxararaq uşağın qızdırmadan çat-çat olmuş dodağını yalayıb isladırdı.

Gecənin bir yarısı qəflətən bir fəryad qopdu. Şeyda xala idi:

– Uy-uy! bala, bala! Susuz ölən balam vay... Yağılar əlində naçar qalan canım vay. Əvvəli əziz, axırı ucuz körpəm vay... Allah, Allah, Allah, yoxsan, yoxsan, yoxsan!!! Varsansa, göstər, göstər! – deyərək bir sözü bir neçə dəfə təkrar edib fəryad qoparırdı.

Bu fəryadın içində Şeyda xala birdən susdu, dik ayağa qalxdı. Şaqqanaq çəkib gülərək yenicə ətə dönmüş uşağı havaya qaldırdı, oxuya-oxuya uşağı başının üstünə qaldıraraq arvadları tapdalaya-tapdalaya:

– Yol verin, yol, balamın sünnət toyudur. Az, tez olun, ay qızlar, süfrələri bəzəyin. Aydın kabab çəkir çöldə, indi gətirəcək, hələ hazır deyil. Ay Arzu, niyə oturub maddım-maddım üzümə baxırsan. Demirdin, Xəyalın sünnət toyunda ayaqyalın işləyəcəyəm. Az, dur, dur ayağa, – deyib arvadları dartışdırır, arada-bir uşağın göyərmiş cəsədini atıb-tuturdu. Arvadlar uşağı onun əlindən almağa cəhd göstərsələr də, xeyri yox idi.

– Çəkilin, az, öz balamdır, verərəmmi!?. Düşmən ölməyib, ölməyəcək. Aparıb ermənilərə verərsiniz. Görmü-

rəm, sizin gözlərinizdə ulduzlar yanır, o tərəfə çönün, uşağı nəzərə gətirərsiniz.

Elə bu vaxt, səs-küyə iki erməni dığası tövlənin qapısını cırıltı ilə açıb içəri girdi, əl lampasının işığını arvadların üstünə salanda Şeyda xalanı ayaq üstə gördülər. İki gün əvvəl Şeyda xalanın çay istədiyi erməni quruyub kuklaya dönmən uşağa baxıb irişə-irishə:

– Nədir, çezdi? – deyib yanındakına işarə etdi ki, uşağı alsın. Şeyda xala elə bil qəflət yuxusundan ayıldı. Uşağı ermənilərə vermək əvəzinə astaca arvadların birinin qucağına qoydu. Qızmış şir kimi bir göz qırpmında erməninin üstünə atılaraq saqqalından yapışdı, nə təhər hökm ilə silkələməyə başladsa, erməninin başı boş ələk sağanağı kimi o tərəf-bu tərəfə fırlandı. O biri erməni əlindəki fanarı ataraq köməyə gəldi. Nə qədər aralamaq istəsə də, Şeyda xalaya gücü çatmadı. Birdən ermənidən dəhşətli bir anqırtı qopdu, əlini qabağına ataraq Şeyda xaladan canını qurtarmaq istədi, ancaq çətin, gəlin zəli kimi yapışib məşin rulu kimi erməninin aşağısını ikiəlli o tərəf-bu tərəfə fırladırdı. Birdən erməni halsız şəkildə kökündən qopmuş ağac kimi yerə sərildi. Şeyda xala da onun üstünə. Daha heç birinin səsi çıxmırdı. O biri erməni özünü itirmişdi. Erməni dilində nəsə qışqıra-qışqıra deyirdi. Deyəsən saqqallıları haraya çağırırdı. Çox keçmədi ki, bir yığın heyvərə cəm oldu. Hamısı da əlifanarlı. Əvvəlki dığa nəyisə tez-tez, təngənəfəs ola-ola izah edirdi. Hamısı fanarı bir istiqamətə yönəltdilər. Şeyda xalanın altındakı erməni heç demə elə o dəqiqə ölübmüş. Şeyda xalanın kürəyinə isə yekə bir ovçu bıçağı sancılıb qalmışdı. Ancaq nədənsə qan çıxmırdı. Elə bil qanını sıxıb içinə sızdırmışdı ki, murdar erməninin üstünə dəyməsin. Şeyda xalanın avazı sızdıran sifətində

bir təbəssüm var idi. Qisas təbəssümü. Cəsədləri sürüyüb apardılar. Səhərisi günü isə, tövlənin qabağında, hamının gözü qarşısında, görk olsun deyə Şeyda xalanı da, körpəsini də üst-üstə qoyub üstünə, böyrünə-başına təzək yığıb benzin tökərək od vurdular. Hamı donmuşdu. Üzlərdə qorxu qarışıq üzücü bir kədər və dəhşətdən böyümüş göz bəbəklərinin kökündə ikrah qarışıq nifrət yağırdı.

Anamın sifətində kədər qarışıq bir sakitlik və rahatlıq duydum. Hiss etdim ki, Şeyda xalanın dəhşətli ölümü və urvatsız dəfni olmasaydı, ürəkdən sevinər, bəlkə də, bir anlıq da olsa, deyib-gülərdi.

Anamın boynunu qucaqlayıb yavaşca qulağına pıçıldadım:

– Ana, nəyə olacaq?

Mən bu sualı verəndə evimizə getməyi nəzərdə tuturdum. Anam nə üçün sual verdiyimi başa düşü, lap yavaşca pıçıldadı:

– Şeyda xalanın gəbərttdiyi erməni Aşot idi...

– Bizə çırpı gətirib satan? Ay ana, sonra da burada sənin saçını yolub, üst-başını cırmışdı...

Təsdiq işarəsi olaraq anam başını silkələdi. Hətta mənə elə gəldi ki, anamın dodağı da qaçdı.

Ancaq bu yüngülvari təbəssüm uzun sürmədi. Bir gün sonra yenə bizi çıxartdılar çölə. Heç kəsin addımlamağa heyi yox idi. Çünki cəza məqsədi ilə ikinci gün idi ki, bizə nə su, nə də yala bənzər yeməkdən gətirmirdilər. Birtəhər ayaqlarımızı sürüyə-sürüyə sazaqlı, küləkli, fırtınalı bir səhərdə bayıra töküldük. Aşotun erməni bayrağına bükülü, gül-çiçəkli cənazəsi fermanın ortasında qoyulmuşdu. Aşotun qəhrəmanlığından söz açdılar, faciəli surətdə, qansız türk qadınının onu vəhşicəsinə necə qətlə

yetirdiyini açıqlayandan sonra, Qarabağ şəhidi Aşot Qulamyanın ruhu şad olsun deyə üç cavan əsgərimizi bir-birinə zəncirvari vəziyyətdə bağlayıb, itələyə-itələyə cənazəyə yaxınlaşdırdılar. Əvvəlcə birinin başını cənazənin baş tərəfindən qoyub, boynunun kökündən bir həmləyə balta ilə vurdular. Baş sıçrayıb xeyli qırağa düşdü. Cəsəd çabalamağa başladı. Hamı gözünü əlləri ilə tutmağa çalışırdı, hönkürüb üzümü anamın boynuna sıxdım. Ermənilər avtomatları bizə tərəf tuşlayaraq əlləri üzlərdən çəkmək əmri verdilər. İkinci əsgərimizi tabutun orta tərəfində baltaladılar. Daha qadınlarda taqət qalmamışdı. Hamımız tövləyə tələsirdik. Üçüncü əsgərimizi itələyib ayaq tərəfdə diz çökdürüb başını tabuta söykəmək istəyəndə əsgər bir nəyə çəkdi:

– Siz bizim qadınlarımıza təkbətək cavab verə bilmirsiniz, gəl gör kişilərimiz ola. Ay oğraşlar, belə qeyrətli idiniz, qızlarınızı gözünüzün qabağında maşına qoyub aparanda qeyrətə gələydiniz də... Sonra üzünü qadınlara tərəf tutub:

– Analar, bacılar, qorxmayın, hamınız Şeyda kimi olun! Bunlara...

Əsgərin sözü yarımçıq qaldı. Başının ortasından güclü bir balta zərbəsi dəydi və zərbələr ardı-arası kəsilmədən davam etməyə başladı.

Elə o günü kimin yanında uşağı var idisə, əllərindən aldılar. Hara apardıqlarını bilmədik. Bu, qadınlara verilən cəzanın ən dəhşətli idi. Məni isə, görünür daha uşaq hesab etmirdilər.

Həmin gündən sonra hamı elə bil öz qınına çəkilib bəlacaşmışdı. Onsuz da az danışan arvadlar indi tamam susurdular. Günlər keçdikcə tövlədə vəziyyət ağırlaşdı.

Üfunət iyindən baş çatlayırdı. Artıq hamının canına qaşınma düşmüşdü, bit-birə üzümüzə gəzirdi.

Nəfəsliyə oxşayan, pəncərə adlanan ikilik taxta enlikdə olan dəliklərdən bahar qoxusu, təzə göyərən otların ətəri, novruzgülü, bənövşə rayihəsi tövləyə yayılırdı. Ancaq üfunətin içərisində bu rayihəni doyunca sinəmizə çəkə bilmirdik.

Novruz bayramına bir neçə gün qalmışdı. Çərşənbə axşamları hamının üstünə elə bil qaynar su ələnirdi. Arvadlar için-için ağlayırdılar. Sədət xala isə gah ağ deyirdi, gah da bayatı. Hər şeyi unudub elini ağlayırdı:

Əzizim yaralıyam,
Soruşma haralıyam.
Torpağım, elim gedib,
Əsirəm, bəlaliyam.

– Ocağı boş keçən elim lay-lay. Qapıları bağlı, evləri xaraba qalan, dağları, təpələri fikrə dalan, igidlərini yağ alan, çiçəkləri açmamış solan, gəlinlərinin gözü yaşla dolan, bağ-bağçaları viran elim lay-lay! Bayram tonqalı əvəzinə evləri alışan, bar verən ağacları odlanan yurdum lay-lay! Sədət xalanın sızıltılı, yanıqlı səsini eşidən arvadlar qəflətən hiçqırtı ilə hönkürdülər. Elə bil həmin günü Qarabağa yas tutulmuşdu.

Birdən qapı yenə cırıldadı, heyvərələr yenə qapıda gөрündülər. Daha içəri heç kəs girmək istəmirdi. O hadisədən sonra isə bir dəfə də olsun tək-tək erməni tövləyə girmirdi. Onlardan biri elə qapıdan bağırdı:

– Eşidin, bir həftədən sonra sizin milli bayramınız, bir aydan sonra isə bizim ən kədərli günümüz – erməni soy-

qırımını yaxınlaşır. Elə edəcəyik ki, həm sizə yaxşı olsun, həm də bizə. Biz o qədər də yaddaşı zəif deyilik. İndi deyin görək, neçə yerdə tonqal qalanmağın istəyirsiniz ki, hamınız üstündən tullana biləsiniz?

Uzaqgörənliyinə görə hamının məsləhət yeri olan Xurşud müəllimə nə fikirləşdisə bərkdən: – Heç neçə... – deyərək əlinin arxası ilə havada rədd işarəsi verdi.

Erməni dığası səksənərək geri çəkildi və kənardan əli ilə Xurşud müəlliməyə qalx əmri verdi. Anam başını sinəsinə əyib məni qucaqlayaraq dodağını gəmirdi. Hiss etdim ki, yenə dəhşətli nəşə olacaq, çünki anam bərk qorxanda elə hərəkət edirdi.

Xurşud müəlliməni apardılar. Sonra nə düşündülərsə, geri qaytardılar. İki saatdan sonra bir yığın saqqallı erməni tövlənin qabağına yığışdı. Hamımızı yenə çölə tökdülər. Gün işığında hamının rəngi sapsarı görünürdü. Yağılar əlində olmağımızın hələ bir ayı tamam olmasa da, şəvə kimi saçlara elə bil kül ələmişdilər. Belə xırda şeylər yəqin ki, təkə mənim diqqətimi cəlb edirdi, qalanları isə üz, saç hayında deyildilər. Heç kəs nə olacağını hələ ki, dərk edə bilmirdi. Birdən gözümüzdə uzaqdan sürətlə tövləyə tərəf şütüyən maşın sataşdı. Maşın bir göz qırpımında bizə yaxınlaşıb tozanaq qopararaq saxladı. Maşından nəşə bir qab düşürdülər. Bu dərin, vedrəyə oxşar qabın içində oxlova bənzər, taxta qulpu olan şiştəhər dəmir çubuqlar görünürdü. Dəmir çubuqlar daş kömürün arasında basdırılmışdı.

– Bir az cəld olun, – deyərək balacaboy gombul, başı yekə göbələyə oxşayan erməni səhər tövləyə gələn erməniyə əmr verdi. Xurşud müəlliməni qabağa çəkməyinən yaxasını cırmaqları bir oldu. Səhər-səhər tövləyə gələn

erməni göbələyə oxşayan erməniyə üzünü tutub Xurşud müəlliməni göstərərək soruşdu:

– Bu imtina etdi milli bayramlarının simvolu olan ton-qaldan?

Təsdiq işarəsi alan kimi:

– Malades, deməli bizim dini qəbul etmək istəyir. Bunun üçün ona təşəkkür etmək lazımdır. Gətirin bizim fəxri medalımızı onun sol döşünün üstündən əbədi asın, – deyərək qaynar daş kömür dolu olan dəmir vedrənin yanında dayanan erməniyə əmr verdi.

Erməni bir göz qırpımında qulpu taxtadan olan şişi kömürlərin arasından çəkib çıxartdı, ucu göyərmiş dəmir xaçı havaya qaldıraraq hər iki tərəfdən əllərindən iki erməni yapışmış Xurşud müəlliməyə yanaşdı. Bir an içində xaçı Xurşud müəllimənin sol döşünə basdı. Xurşud müəllimənin ağappaq döşündən qalxan kabab cızıltısı və qızardılmış ət iyi ətrafı bürüsə də, müəllimə heç tərpənmədi də. Elə bil onu qurudub qaxac eləmişdilər. Bunu görə göbələk erməni lap hirsələndi.

– Kəsin sağ döşünü, türklərin canı it canıdır, heç nə təsir eləmir.

Heyvərəyə oxşayan erməni Xurşud müəllimənin sağ döşünü qarmalayıb yuxarı qaldırdı və ovçu bıçağını çək-məsinin boğazından çəkib, qadının döşünü dibindən üz-dü, ayağının altına ataraq top kimi bir təpik vurdu. İkinci döşünə keçmək istəyəndə gombul göbələk qışqırdı:

– O birisinə dəymə, orada bizim şərəfimiz olan xaçı-mız dağlanıb. O bizim namus simvolumuzdur.

Erməni əlini Xurşud müəllimədən çəkərək:

– Bəxtin gətirdi ki, ora damğa vurmuşam, yoxsa səni taxta sinə edərdim.

Ancaq Xurşud müəllimə bu sözləri eşitmirdi. O, bəndi yerdən üzülmüş kimi yerə dəydi. Meyid rəngi almış qadın huşunu itirmişdi.

Bizi qoyun sürüsü kimi tövləyə salandan sonra Xurşud müəlliməni maşına qoyub apardılar. Ancaq bilmədik ölüsünü, yoxsa dirisini. Üç gündən sonra isə halsız, zəif, sozalmış vəziyyətdə sinəsi sarıqlı Xurşud müəlliməni yənidən yanımıza qaytardılar. Müəllimə o qədər halsız idi ki, heç kəs, heç nə soruşmurdu.

... Günlərimiz ötüşürdü. Ancaq buna gün ötüşdürmək deməzdilər. Bu, qəmi qəmə calamaq idi. Bu zümlərin, əzabların, cəfaların içərisindən çox zəif, işığı demək olar ki, yox dərəcəsinə olan bir ümid işıldayırdı. Hamı öz-özlüyündə nəyisə gözləyirdi. Hər kəs öz ürəyində özünü inandırırırdı ki, bir gün bir ağıtlı oğlan ağ libasda lap nağıllarda olduğu kimi peyda olacaq, bu qansız düşmənləri qılıncdan keçirəcək. Qaçan qaçacaq, ölən öləcək, qan su yerinə axacaq, bizi bu tövlədən çıxaracaq. Bütün dünyaya da bizə olan zümləri faş edəcək. Təkdöş qalan Xurşud müəlliməni ölkəbəölkə gəzdirəcək, sinəsini açaraq dünya analarının təmsilçilərinə göstərəcək. Ana atributu olan döşün necə diri gözlü baxa-baxa kəsildiyini söyləyəcək. Qaynar zindandan çıxarılmış dəmir xaçın büzüşmüş izini o biri döşün üstündə göstərəcək. Xurşud müəllimə nə qədər utansa da, özünün belə nümayiş olunmasına etiraz etməyəcək. Əksinə, qürur duyacaq ki, bu işgəncələrə sinə gərib. Nəhayət, həqiqət qarşısında aciz qalan qadın nümayəndələri dözməyib, bir anlığa özlərini Xurşud müəllimənin yerində hiss edəcək və öz etiraz səslərini ucaldacaqlar. Ancaq bu, o vaxtın və bu vaxtın şirin xəyallarıdır. Rəhimə sonuncu cümləni deyəndə səsi titrədi və baxdım ki, gözündən 3-4

damcı göz yaşı bir dəfəyə sıçrayıb zərif sümüklər yığnağı əllərinin üstünə düşdü.

Qız birtəhər udqunub, qəhərini içəri axıdaraq açıq saçının ucundan bir topa ayırıb, sağ əlinin içərisində xışmaladı, sanki əzirmiş kimi bir neçə dəfə əlini açıb yumandan sonra saçı ilə gözlərinin yaşını silib, söhbətinə davam etdi.

– Aradan bir neçə gün keçdi, martın 21-i idi. Səhər-səhər arvadların gestapo qapısı adlandırdığı tövlənin qapısı açıldı. Yekə bir qazanı iki nəfər zırrama güc-bəla ilə buğlana-buğlana qapının arxasına qoyub irişə-irişə:

– Bayramınız mübarək, yeyin, halal xoşunuz olsun. Erməni xalqı tərəfindən sizə pay göndəriblər, – deyib getdi. Ətli yemək iyi tövləyə yayıldı. Hamı bir-birinə döyükdə döyükdə baxırdı. O döyükdən gözlərdə bir qorxu, narahatçılıq, nəsə ürəksıxan bir baxış hiss olunurdu.

Kimdənsə cürət, cəsərət, imdad diləyirdilər. O birincinin kim olacağını heç kəs bilmirdi. Çünki heç kəs nəinki birinci, heç axırını da olmaq istəmirdi. Hiss olunurdu ki, bu qara qazan tövləyə dəhşətli bir sükut gətirib. Adama elə gəlirdi ki, qapının arxasına qoyulmuş bu qazan üzuaçıq meyid qoyulmuş tabutdur.

Nəhayət, bir neçə saatdan sonra Qumru xalanın ayağa qalxması və şişmiş ayaqlarını sürüyə-sürüyə qazana yaxınlaşması sükutu pozdu. Arvad əvvəlcə qapağı qaldırdı, diqqətlə baxdı, deyəsən heç nə başa düşmədi. Zəhra xalaya tərəf çevrilib:

– Qabları yığ gətir mənə, – dedi. Zəhra xala qabları ləng-ləng də olsa, yığıb dəstələdi və Qumru xalanın yanına qoydu. Qumru xala bir-iki çömçə vurandan sonra bərkdən içini çəkdi. Rəngi sapsarı saralaraq huşunu itirdi, çömçə əlindən düşdü. Arvadlar az qala iməkləyə-imək-

ləyə qazana tərəf sürünürdülər. Anam bir anlığa sanki məni unudaraq özünü arvadların yanına atdı. Marağ üçün deyil, anamdan ayrılmaqdan qorxduğum üçün mən də özümü sürüyüb arvadların arasına verdim. Hamı hönkürüb ağlayırdı. Kimisi ikiəlli başına vurur, kimisi qıçına, bir başqası sinəsinə, o birisi üzünü çırırdı. Mən isə gördüyüm mənzərədən qorxub anamı çağırdım və onun qıçlarını qucaqlayaraq üzümü gizlətdim.

Qazan ayaq barmaqları, əl barmaqları, qulaq, burun, göz, qadın döşləri və əlavə pis-pis əzalarla dolu idi. Ən dəhşətlisi isə o bədən əzalarının ortasına qoyulmuş ağızda iki-üç dişi ağara qalmış tüklü, saqqallı baş idi.

Bizi daha hansı dəhşətlər gözlədiyini bilmirdik. Hər gün elə bilirdik ki, o gündən ağır gün olmaz. Ancaq ermənilərin qəddarlıqda «yaradıcılıq»larının həddi-hüdudu yox idi. Onların qansızlıqları sonsuzluğa bərabər idi, dünya miqyasında heç vaxt bir insan, nəinki insan, ümumiyyətlə heç bir canlı bu cür dəhşətlə qarşılaşmayıb və qarşılaşmayacaq. Əgər qarşılaşarsa, deməli, orada erməni var. Çünki belə qətrəhimlik ancaq erməni tayfasına mənsub ola bilər.

Qazanın qapağı yavaşca örtüldü. Arvadlar hərəsi öz yerini tutdu. O hadisədən sonra 17 nəfər qorxudanmı, iy-rənməkdənmi sarılıq xəstəliyinə tutuldu və dəvasız-dər-mansız dünyalarını dəyişdilər. Onları qəsdən ayıraraq başqa yerə aparmırdılar ki, hamı yoluxsun. Yazıq xəstələr özləri ayrılıb tövlənin aşağı tərəfində bir küncə yığışmışdılar. Bu, uzun, ucu-bucağı bilinməyən, tövlənin aşağı hissəsi nəmişlik, sidik, nəcis qoxulu, saman tökülmemiş, buz kimi və qaranlıq idi. Ümumiyyətlə bizi tövləyə salanda bizə heç nə izah etməmişdilər. Arvadlar özləri qərarlaşdılar ki, ha-

mımız saman tökülən yerə yığışaq ki, isti olsun. Həm də yarımız quru torpaqda, yarımız saman üstə olmayaq. Saman isə on beş metr yerə töküldüyündən hamı ət-ətə oturdu. Yatanda isə elə o vəziyyətdə bir az yarızanıqlı yatırdıq. Mən isə həmişə anamın qucağında yatırdım.

Tez-tez Qiyamət nənənin əllərini göyə qaldıraraq:

– Biz naəlacıq, dözüyük, ay Allah! Sən dözmə, sən bu zülmü götürmə. Mən heç, cavanlarımıza rəhm elə, – deyən yalvarışlarını eşidirdik.

Qiyamət nənə rəhmətlik Həcər arvaddan sonra tövlənin ən yaşlı sakini idi. Hələ kənddə eşidirdim ki, əsrin əvvəlində – ermənilərin tüğyan etdikləri vaxt atasını ermənilər çox dəhşətli işgəncələrlə qətlə yetiriblər. Hamının gözü qarşısında qaynayan samovarı Qiyamət nənənin atası Əsgərin kürəyinə şələləyib dərə aşağı qovublar. Kişinin tükürpədicisi qışqırtısını eşidən arvadlar müxtəlif yerlərdən:

– Allah, qiyamət günü çatıb! İlahi, özün kömək ol! Ay Allah, yatmısan oyan, oyaqsansa, səbrini tükəndir, varlığını görk elə! Ya Əli, bu cavanın adına rəhmin gəlsin, adına rəhmin gəlmirsə, hələ işıq üzü görməmiş o ana bətnindəki körpəsinə yazığın gəlsin, çək qılıncını, keçirt bu dinsiz kafirləri qılıncının altından, – deyərək fəryad edirmişlər.

Elə həmin vaxt, deyilənə görə, ermənilərdən biri ağzına qoyduğu tütün eşməsini yandırıp, kibriti yana-yana, laqeydcəsinə kənara atıb. Qəflətən dəhşətli bir partlayış baş verib, yeşiklərin üstündə oturan və ətrafda var-gəl edən ermənilərdən qorxunc bir səs çıxıb. Heç demə, həmin yeşiklər qırma, barıt yeşikləriymiş! Oradakı ermənilərdən o vaxt biri də salamat çıxmıyıb. Onu görə Əsgərin arvadı hami-

lə olduğunu unudaraq ərinin harayına dərəyə tərəf qaçır, ərinin eybəcər günə qalmış sir-sifətini görüb, üzü üstə düşmüş Əsgəri qaldırmaq istəsə də, bacarmır. Elə oradaca sancıları başlayır və hamiləliyi yarımçıq pozulur. Yeddi aylıq qız uşağını dünyaya gətirir. Uşaq dəhşətli bir gündə – qiyamət dedikləri gündə dünyaya gəldiyi üçün adını «Qiyamət» qoyurlar. İndi həmin o Qiyamət idi ki, dizi üstə oturub əlini Ulu Tanrıya açmışdı:

– Ay Allah, bizim səndən başqa bir kimsəmiz yoxdur. Bəndə nəkarədir sənin yanında, istəsən, kül edərsən bir göz qırpımında! Göstər, göstər kəramətini İlahi, o vaxt göstərdiyin kimi varlığını görk elə deyib, doğulduğu günə işarə edərək, – axı, həmin Allahsan. Bəndələr dəyişsə də, sən dəyişmərsən. Varsa yanında günahımız, bizi bu yağların əli ilə qılınclama, cəzamızı öz əlinlə ver!

Bu duaları, yalvarışları mənasız hesab edən gəlinlər, sanki Qiyamət nənənin səmindən birdən-birə bezib tənqə gəldilər. Əsəbi halda hərəsi bir tərəfdən:

– Ay arvad, özünü yorma, Allah zalımların Allahıdır! Hanı, Allah varsa, kəramətini göstərsin də?! Bəs deyirlər, adil olan Allahdır. Adil olan Allah da adama belə alın yazısı yazar? Axı, rəhmli Allah bu zülmü necə yaza bilib alnımıza?! – deyərək Qiyamət nənəyə hücumla keçdilər.

Qıraqdən baxan elə bilərdi ki, günahkar bu qoca arvaddır. Birdən sakitlik çökdü. Heç vaxt tövlədə sakitlik çökməyini istəməirdim. Onda hamının vəziyyəti üzə çıxırdı. Sinələrin xışiltısı, öskürək, təəssüflə ağızlarını nırçıldadınlar, ah çəkənlər, arabir göynəyə-göynəyə dizinə vuranlar mənə qorxu gətirirdi. Onları eşitməkdənsə, Sədət xalanın bayatılarına qulaq asmaq yaxşı idi. Hələ son vaxtlar məndən beş, altı sinif yuxarıda oxuyan Xatirənin, Sevincin, Ar-

zunun, Xəyalənin, Vüsalənin öyüməkləri də əlavə olunmuşdu. Qızlar elə bil sözləşmişdilər, bir-birilərinin ardınca necə öyüyürdülərsə, adamın ödü ağzına gəlirdi.

O vaxt heç nə başa düşmürdüm. Öyüyən qızlardan biri həmişə mənim əlimdən tutub məktəbdən evimizə qədər gətirən səkkizinci sinif şagirdi Xəyalə idi. Onu lap çox istəyirdim. Anamın sinəsini sığallaya-sığallaya:

– Ana, Xəyaləni sağalt da, nolar!? Ana, yazıqdır axı, yadıncadır, həmişə məni evimizə o ötürürdü. Yolda «bakoş» yeyəndə mənə də verirdi,– deyərək onda mərhəmət hissi oyatmaq istəyirdim.

Anam isə donuq gözlərlə sanki balasını birinci dəfə görmüş kimi diqqətlə üzümə baxır, saçıma, qaşıma sığal çəkib, məni sinəsinə bərk-bərk sıxırdı. Qurumuş dodaqları ilə üzümdən öpür, üzünü bir aydan bəri daranmayan pırpız saçıma sürtərək: – Heç nə olmaz, sağalar, fikir eləmə, – deyərək güclə eşidiləcək bir pıçıltı ilə mənə təsəlli verirdi.

Belə vaxtlarda Sədət xala ürəyimdən keçənləri oxuyurmuş kimi ahəstə-ahəstə bayatısını deyərdi. Eyni şeyləri o qədər eşitmişdim ki, əzbər bilirdim. Ancaq bu dəfə nəsə mənə tanış olmayan, əyri-üyrü misralar zümzümə edirdi:

Göylər, dumanlı göylər,
Sinəmdə dərd düşünlər.
Güdükcülər güdürlər,
Danışsam öldürərlər.

Qaratel, ay qara tel,
Birdən əsib qara yel.

Alıb eli qara sel,
Ağarıbdır qara tel.

El oğlu, ay el oğlu,
Dur gəl, bir bizə doğru.
Qızların yağı doğur,
Səni bürümür qorxu?

Sədət xala qəhərlənə-qəhərlənə dediyi bayatının sonuncu misrasını güclə tamamladı. Hönkürtü onu tutmuşdu, yaş gözündən sel kimi gedirdi. O susdu. Ancaq dəhşətli bir qışqırığa, ufultuya hamı dik atıldı.

Ufuldayan kəndimizdəki evimizin arxa tərəfindəki qonşumuz Ceyran idi. Ceyranın toyu ötən payızın əvvəllərində olmuşdu. Qənirə xala ağır xəstə olduğundan oğlunu əsgərlikdən gələn kimi onun doqquzuncu sinifdən sevdiyi Bakıda yaşayan xalasıgilin qonşusu Ceyranla evləndirdi. Özü isə gəlin gətirəndən on gün sonra rəhmətə getdi.

Elə o ərəfədə xəbər yayıldı ki, ermənilər körpünün üstündən ala qapıda sancılmış bayrağımızı götürüb yandıırıblar. Yerinə böyük bir xaç taxıblar. Ceyranın əri Qalib bunu eşidəndə cavanları başına yıgıb hadisə yerinə getmiş, erməni xaçını qırır-qırır edib, oraya əvvəlkindən də böyük bir bayraq sancmışdı. Yeni ilə yaxın eşitdik ki, ermənilər yenə bayrağımızı yandırır əvəzində öz xaçlarını sancıblar; Qalib də bərk hirslənib, bayrağı götürüb gecə ikən körpüyə getmişdi. Ala qapının başına çıxıb bayrağı sancıb düşmək istəyəndə başından atmışdılar. Sonra da nəcisə batırılmış bayrağımıza büküb, körpünün altına atmışdılar. Yazıq Ceyran bacı üç-dörd ayın gəlini olmuşdu. İndi isə ufuldayıb qışqıran Ceyran bacı idi. O, qorxurdu.

Neçə vaxt idi ki, ermənilər soyqırımını günü üçün öz xalqına sürprizlər hazırlayırdılar. Son günlər gördüklərindən qorxan gəlin daha çox həyəcanlanır, səksəkə içində tiqqılıya, qapı cırıltısına gözü bərəlməmiş halda diqqət kəsilirdi. Ceyran bacı hamilə idi. Ancaq arvadların dediyinə görə, vaxtına iki ay var idi. Tövləyə düşən gündən arvadlar onun hamilə olduğunu bacardıqca gizlətməyə çalışırdılar. Həm də özünün dolu bədənli olmasının da köməyi var idi. Bunu gizlətməkdə məqsəd yəqin ki, Qalibin ruhu şad olsun deyə, uşağının xətersiz dünyaya gəlməsi üçün idi. Ancaq artıq buna güman qalmırdı. Çünki, əvvəllər hamının bir inamı var idi ki, iki-üç günə bizi azad edəcəklər, evlərimizə dönəcəyik. Artıq bu ümid get-gedə zərrəciyə dönüb itirdi. Atalar deyib ki, «qurban olum o qana ki, üstündən bir gecə keçə». Amma bu qanın üstündən bir ay keçirdi. Hələ heç bir səs-soraq yox idi. Burda gözlər intizarda, qulaqlar səsdə olduğu vaxt Bakıda danışıqlar gedirdi. Sonralar bildik ki, Xocalı hadisəsində, ermənilər bir kənarda qalib, günahkarı öz aralarında axtarırmışlar. Ağllarına gəlmirdi ki, isti-isti gedək qanımızı ala, torpaqlarımızı qaytaraq. Sonra gəlib öz aramızda günahkarı axtarıyıq. Nə isə... Ceyran bacının çıxirtısı ərsə qalxırdı. Ağrıdan o qədər dodaqlarını gəmirmişdi ki, alt dodağı qarqara yanmışdı. Dırnaqlarını divarlara keçirdiyindən, barmaqlarının başı sıyrıq-sıyrıq idi.

Arvadlar yığışib onu sakitləşdirmək istəyirdilər. Biri çiyinini ovur, o biri başından yapışib alnını sıxır, başqa birisi belini sıgallayıb təskinlik verərək:

– Hələ, a qızım, vaxtına var, qorxma, hamımız ağrımışıq dayna, heç Ştirli kinosuna baxmamısan? Bəs ordakı qız, o anası ölmüş nə təhər dözürdü? -deyib Ceyranı ovutmağa çalışırdı.

Ceyran isə qəflətən:

– Ay Allah belimin sümüyü bir- birindən aralanır, belim sındı!... Ay nənə öldüm gəl! -deyə fəryad qoparırdı. Birdən səs- küy eşitdik. Qapı açıldı, beş-altı erməni içəri doluşdu.

– Nə səsdir yenə, kimdir həyasızlıq edən?– deyib, içəri göz gəzdirməyə başladılar.

Gözüyaşlı Ceyran səsini içəri saldısa da, qovrula-qovrula ikiqat qıvrıxmağı, dığanın gözündən yayınmadı.

Əlini ona tərəf uzadaraq, «qalx» işarəsi verə-verə:

– Noolup? Gəl görüm haran ağrayır? Ceyranın qalxmadığını görən erməni: – Eşitmirsən?! Gərək sürüyəm?! -deyə qışqırsa da, irəli gəlməkdən çəkinərək səsinə güc verdi: – Qalx deyirəm! Yoxsa, təpiklə qaldıracam!

Bu sözdən qorxan Ceyran arvadlardan tuta-tuta qalxdı. Səndələyə-səndələyə divara söykəndi. Ayağa qalxan Ceyrana nəzər salıb:

– Sənin qarnında hələ bir dənə də türk küçüyü var? Gəl-gəl yaxına görüm. Səndən yaxşı hansı sürpriz ola bilər ki, çıx bura?! – deyib, arxada dayanan ermənilərdən birinə: – Get, uşaqları çağır bura. Bir az tez ol, gecikdirmək olmaz, qancığın vaxtı çatır,– dedi.

Ceyran bacı ayaq üstə dayana bilmirdi, rəngi ölü rəngində idi. Erməninin sözlərini eşitdikdən sonra ayaq üstə titrəyirdi. Yeriye bilmirdi, durduğu yer isə soyuq məzar idi. Hər iki halda getməsi də, qalması da eyni məna kəsb edirdi. Nəyəsə ümid bəsləyərək ayaqlarını asta-asta qapıya tərəf sürüdü. Bizi də həyəətə tökdülər. Beş dəqiqə çəkmədi ki, bir sürü saqqallı yığıldı tövlənin qabağına. Başçıları öz dillərində nə dedisə, bir yekəpər erməni irişə-irişə bizə tərəf çevrildi:

– Deyirlər qarabağlıların səsi ağlamağından bilinir ki, musikalıdır. Guya Qarabağın suyundandır. Bəs erməni uşaqlarının səsi niyə musikalı olmur? Yoxsa, təkcə qarabağlı türklərdir? İndi yoxlayırıq, görək necə ağlayırlar ki, doğulanda musika səsi çıxarır,– deyə, çəkməsindən yekə bir bıçaq çəkib çıxartdı. O, bıçağı ki, Xurşud müəlliminin döşünü kəsmişdi. Bunu görən gəlin necə qorxdusa, ayağının altı su ilə doldu. Sanki bir vedrə suyu canından yerə əndərdilər.

Gəlin:

– Ay ana, öldüm!-deyib, fəryad qopardı. Və köklü ağac yerindən qopan kimi arxası üstə yerə sərildi. Erməni əlində parıldayan bıçaq Ceyrana tərəf əyildi. Bıçağı sinəsindən salıb paltarını axıra kimi cırdı. Ayağı ilə paltarını o tərəf-bu tərəfə çəkərək huşunu itirmiş gəlinin qarnını bıçaqla cırıb, aymaladı. İyrənərək dikəlib çəkməsinin ucu ilə onun qarnını eşdi. Çapalayan uşağı ayağının ucunda çıxardı və «çilədi» oyunu oynaymış kimi ayağı ilə havaya atdı. Çağadan bircə dəfə «inqə» səsi gəldi. Sonra uşağın göbəyindən sallanan bağırsağı ayağına dolaşa-dolaşa iki-üç dəfə də ayağı ilə atıb-tutdu. Uşağın daha səsi çıxmırdı. Ceyran bacı süzülən gözlərini güc-bəla ilə axırıncı dəfə açdı. Sinəsinə düşmüş, əmgəyi dağılmış körpəsinin başını dodağına yaxınlaşdırmağa çalışaraq son gücünü topladı. Cırıq paltarını cansız çağanın üstünə çəkərək körpəsini qoynuna çəkdi. Nəsə demək istədi, ancaq heyi çatmadı. Əlləri ilə balasını gizlədəndə gözləri dirəndi. Cırılmış qarnı qanla dolub daşırdı.

Ermənilər isə keyfdə idilər:

– Heç əməlli eşidə bilmədik bunun səsini? Görək hansı musiqini verirdi. İçinizdə yenə qarnı balalı var? Rədd

olun içəri! Həkim lazım olanda çağırırsınız,– deyib, toyuq kişləyən kimi bizi tövləyə saldılar.

Hərə öz yerini tutmağa tələsirdi. Gözlərdə yaş qurumuş, əsəblər gərilməmişdi. Qiyamət nənə dizini yerə qoyub, üzünü üstə əyilərək əllərini yerə dayayıb, qəribə bir duruş alaraq, dilinin altında nə isə deyirdi. Sonra başladı iməkləyə-iməkləyə tövləni fırlanmağa. Axırda deyəsən yoruldu. Gəlib bir az Ceyranın çapaladığı yerdə oturdu. Əllərini Ceyranın oturduğu yerə sürtə-sürtə ağı deməyə başladı: «Can, ay Ceyran. Can anan, bajın ölsün, ay bala! Gəlin köçəndə hansı xeyir-duanı qulağın eşitmişdi, ay bala?! O uzaq yolu yeyin-yüyrək elədin ki, belə zülümən öləsən, ay bala?! (Uzaq yol deyəndə Qiyamət nənə Ceyranın Bakıdan kəndə gəlin köçməsinə nəzərdə tuturdu). Ay gəlin olub gəlinlərə qoşulmayan! Ana olub analara qoşulmayan! Bir üzünü qız, bir üzünü gəlin, əli qoynunda qalan! Bala dadı duymamış bala dağlı gedən! Axır nəfəsində çatlayan dodağına bir içim su əvəzi bala qanı olan! Dördgöz olub ətrafa göz gəzdirəndə kimdən haray gözləyirdin, ay bala! Əlacsız olsan da, o qorxudan əsən cüssəni yağya əymədin bala? Nə deyim ağlayım səni, ay köməksiz körpə!» Sonra arvad əllərini hikkə ilə göyə qaldıraraq, qaşlarını necə dartdısa, qırışlar arasında çuxura düşmüş gözləri bərələrək az qaldı yerindən çıxma. Ağzını açıb: «Ay Allah!» deyərək, göyə necə müraciət etdisə, Qiyamət nənənin dilçəyi görsəndi. Üç dəfə eyni qaydada Ulu Tanrıya müraciət edərək, əmr verən tərzdə söhbət etməyə başladı:

– Yatmısan, oyan! Oyaqsansa, eşit bu fəryadları! Aç gözlərini, haqqı nahaqqa vermə! Bu cavanların qanını yerə qoyma! Arxalı köpək qurd basar, deyiblər. Ancaq sənin yanında ay Allah, hamı aciz olmalıdır axı!.. Bəndələrin üs-

tündə Allahlıq edənlərin başına niyə gurulduyuf tökülmür-sən?! – Sonra isə: – Sinəm alışıdı Allah!– deyib, ikiəlli sinəsinə çırpdı,– Qarnım yandı, ay Tanrı!– deyib, qarnını qarmaladı.– Odsuz-ojaxsız ciyərim qorulur, İlahi!– sözlərini uzada-uzada deyərək, gömgöy qurumuş, ağaca oxşayan, şaxələnmiş damarlı taxta əlləri ilə döşlərini cırmaqlamağa başladı: – Yox! Yox! Yoxsan!– Bir neçə dəfə eyni sözü təkrarən deyəndən sonra yaşına yaraşmayan hərəkət və cəldliklə çiyinlərini sanki rəqs edirmiş kimi irəligeri, sağa-sola oynatmağa başladı. Və mahnı oxuyurmuş kimi qəribə bir avazla:

Bu yollar, daşlı yollar,
Açmamış güllər solar.
Ceyran övlad istədi,
Qucdu cəsədin qollar.

Qiyamət nənə o qədər ağı, oxşamalar, bayatılar deyib, ağladı ki, heydən düşdü. Dizi üstə divarın dibində çökərək heysiz-heysiz, az qala başı çiyinə dəyəne qədər bükülən boynunu divara tərəf əydi və taqətsiz halda başını divara söykədi. Birdən ilan vurmuş kimi dik atıldı. Sanki axırncı ümid yeri olan saçları yadına düşdü. Küncü ipək sapla işlənmiş saçaqlı şalını xirtdəyindən dartıb açdı, qara, üstü cim-ciməli qıyğacını da açıb yerə atdı, sonra uclarından birləşdirilib bir yerə çatılaraq hörülmüş iki hörüyünün ucundan tutub, cəld-cəld açmağa başladı. Elə bil Qiyamət nənə ağıla gəlməyən yerdə gizlətdiyi bir xəzinə tapmışdı. Saçını tamam açıb, sinəsi aşağı tökdü. Bu vaxt mən Qiyamət nənənin heç vaxt görmədiyimiz saçına heyrətlə baxdım. Bir aya yaxın saçına daraq dəymədiyinə baxmayaraq,

saçı o qədər hörükdə qıyqac altında qalmışdı ki, ağ ipəyə oxşayırdı. Qiyamət nənənin saçını nə uzun imiş? Dizinə qədər tökülən saç sinəsinə necə yayılmışdısa, elə bil çənəsindən ağ saqqal sallanırdı. Bir anlığa Qiyamət nənə mənə şaxta babanı xatırlatdı. Ancaq bu çox çəkmədi. Düşünürdüm ki, görəsən indi arvad nə edəcək? Elə bunu fikirləşirdim ki, o əl atdı saçlarına, başladı ah-nalə çəkə-çəkə yolmağa:

– Xudaya, Xudavəndi-Kərim Allah, uzun saçın naləsi yerdə qalmaz! Mən bağlı qapı arxasında yam, ixtiyarım özümdə deyil ki, pirə, ocağa gedim. Bu iylənmiş pəyəni, bitdi-birəli töləni ağır pir əvəzi hesab edib, saçımı burdan asıram! Erməniləri də qəfil gələn qadaya tapşırıram!–dedi və saçından bir xışma yolub əli əsə-əsə nəfəsləyin küncündə bir yer taparaq ora düyünlədi. Deyəsən, ağına gələn bu fikirdən bir az rahatlandı. Halsız, hərəkətsiz vəziyyətdə divara söykənib başını aşağı saldı.

Ona yaxın oturan Zeynəb xala Qiyamət nənəni yavaşca divardan ayıraraq, yanında oturan arvadlardan birinə söykədi və asta-asta barmaqları ilə daraya-daraya onun saçını hörüb, qıyqacını bağladı, başını bərk-bərk şalla bürüyüb dizinin üstə uzatdı. Qiyamət nənənin səsindən yorulduqlarındanmı, yoxsa olanları unutmaq üçünmü hamını qərəmət yuxusu basdı. Nə qədər yatdıq deyə bilmərəm. Ancaq mənə Qiyamət nənənin sözləri, fəryadları, bayatıları, hərəkətləri nə qədər qorxutsa da, sonda onun nəzir qoyması məndə çox böyük inam, ümid və hətta deyərdim ki, sevinc də oyatmışdı. Mənə elə gəlirdi ki, həqiqətən ağır pirlərdən birində, iki il əvvəl ziyarətinə getdiyimiz «Füğara Seyidin» ocağında yıq. Qiyamət nənə də saçından bir çəngə yolub Füğara babanın ocağında ağacın budağından asıb. Rahat-

ca yuxuya getdim ki, bu ocaq hökmən köməyimizə çatacaq... Göy əmmaməli, göy qurşaqlı, qara saqqallı, iri gözlərindən qan daman, sifətinin zəhmində ürəkləri çatladan, qolsuz Əbəlfəzil Abbas qəfil peyda olacaq və bir üfürümə erməniləri yox eyləyəcək. Bizi isə Sahibüzzəmanı köməyə çağırmadığımız üçün danlaya-danlaya ağ, mavi, çəhrayı örpəkli mələklərin qanadları üzərində buradan çıxaracaq. Beləcə şirin xəyallar içərisində mən də yuxuya getmişdim.

Gecənin bir aləmi mənə elə gəldi ki, göy guruldayır, şimşək çaxır, leysan yağışı yağır və bu səs-küy içərisində hər yaz olduğu kimi mal-qara yaylaqdan dağa qalxır. Səksəkə içərisində gözlərimi açdım. Hamı oyanmışdı. Çöldə həqiqətən də yağış yağır, şimşək çaxırdı. İribuynuzlu mal-qara böyürtsündən qulaq tutulurdu. Lapetli traktorun səsi, ermənilərin bir-birlərini tələsdirməsi adamın beyninə işləyirdi.

Artıq martın iyirmi dördü idi. Hamıdan çox Zəhra xala qorxurdu. Ona elə gəlirdi ki, çoxdan xəbərsiz olduğu oğlu əsir düşüb və hələ ki ermənilər bilmir onun anası Zəhradır. Onun üçün də sabah gətirib oğlunun başını anasının gözü qarşısında kəsəcəklər. Elə ona görə də hey yalvarıb Allaha dua edirdi ki, əmr özününküdür. Hansı əcirlə öldürür öldürsün onu, təki gözü ilə bala dağı görməsin.

İndi Zəhra xala bu gecəki səs-küyü heç də həmişəki kimi qarşılamadı. Birdən o, tükürpədicə bir səslə:

– Ay qızlar, bax mən bu müsibətdən qorxurdum, eyyıl-qışqırıb, susdu.

Arvadlardan kimsə:

– Can, can! Çəkilin, görək, arvadın zəhri yarıldı!

Zəhra xalanın ağzından yamyaşıl köpük tökülürdü, buza dönmüşdü.

Ancaq Zəhra xalanın hayına qalmağa vaxt yox idi. Qapı hökm ilə açıldı. Bir göz qırpımında bizi çölə tökdülər. Amma əvvəlkilərdən fərqli olaraq bizə heç kəs fikir vermir. Hərə öz işində idi. Kimisi axur düzəldir, kimisi samandan taya düzəldirdi. Bir neçəsi əlində bel Ceyran bacının qanı tökülən yeri şumlayıb, üstünə otdan-ələfdən tökürdü. Malları isə hoha-hoha ilə bir yerə toplamağa çalışırdılar. Nə idisə biz yada düşmürdük. Zəhra xalanı iki-üç nəfər əlində sallaya-sallaya aparıb yük maşının içinə atdı. Bizi isə itələyə-itələyə pəncərəsiz, üstü örtülü bir maşına doldurub fermanın həyətindən çıxardılar. Hiss olunurdu ki, nəyəsə hazırlıq gedir.

Nəfəslisiz, buz kimi yekə dəmir qutuya bənzəyən bu maşında yırğalana-yırğalana, çala-çuxura düşə-düşə nə qədər yol getdiyimizi bilmirəm. Axır ki, maşın dayandı. Bizi bir-bir itəliyə yerə salmağa başladılar. Anam yenə yığılacağımdan qorxaraq mənimlə birlikdə maşından düşmək istədi. Ancaq bu çox çətin idi. Çünki maşının hündürlüyü metr yarımdan çox olardı. Anam məni kürəyinə şəlləyib aşağı çöməldi və bir əli ilə də bərk-bərk məndən yapışaraq «Ya Allah!» deyib, tullanmaq istəyəndə hərbi geyimdə olan bir erməni hirsə qışqırdı:

– Əşşi, heylə düşmək olar? Sonra da deyəcəklər ermənilər şikəst elədi, eh...– deyib, hirsinə, hikkəsinə uyğun gəlməyən bir hərəkətlə ustufca məni anamın kürəyindən götürüb yerə qoydu. Düzdür, qaranlıqda bunu heç kəs sezməsə də, nə anamın, nə də mənim gözümdən yayınmadı. Həmin hərəkət Qiyamət nənə düşəndə də təkrar olundu:

– Ay arvad, ay arvad, sən ölümək vaxtın çoxdan çatıb. Bu kaftar vaxtında sən də say artırırısan,– deyə-deyə,

gözü ətrafa nəzər salaraq, yeddiqat tumanı qollarına dolaş-dolaş, balaca uşaq kimi onu qucağına alıb yerə qoydu və dərhal kənara çəkildi.

Hərbi geyimdə olan ermənilər qarışqa kimi idilər. Hamısı da ora-bura vurnuxurdular.

Artıq səhər açılırdı. Yazın ilk çağı olmasına baxmayaraq, hava soyuq idi. Çən, duman, çiskin ətrafı bürümüşdü. Hasarlanmış bir həyətdə idik. Bizdən bir on metr aralıda yaşıl rəngli, bir mərtəbəli ev görünürdü. Hamı düşəndən sonra bizi sıraya düzdülər. Araya matəm sükutu çökmüşdü. Hamı bir-birilə gözləri ilə danışırdı. Baxışlardan təəccüb, heyrət, qorxu, vahimə yağdı. Anamın isə sanki bircə dərdi var idi, təki mən qorxmayım. Gözlərinin ifadəsi ilə məni sıgallayır, ara-bir baxışları ilə öpürmüş kimi göz qapaqlarını həlimcə yumub-açırdı. Mənim üçünsə ən böyük qorxu anamı itirmək idi. Zəhra xalanın ölümündən sonra vahimələnib fikirləşirdim ki, nə yaxşı qardaşımın itdiyini anam biləndə zəhri yarılmadı. Əslində zəhri yarılmaq bilmirdim nədir. Ancaq bilirdim ki, bu çox qorxulu şeydir, qaşla göz arasında olan bir ölümdür. Elə buna görə də uşaq düşüncəmlə fikirləşirdim ki, yalandan gülümsəyim, anam elə bilsin ki, heç nə vecimə deyil. Amma bu bir an çəkdi. «Anam birdən elə bilər ki, qorxudan dəli olmuşam», düşünərək ona sarıldım və pıçılı ilə sükutu pozdum:

– Ay ana, nə yaxşı ki, o iylənmiş tövlədən çıxdıq,– deyə, sevindiyimi anama, hiss etdirmək istədim.

Anam başı ilə təsdiqlədi.

Bu minvalla xeyli dayanandan sonra bir dığa,– «arxamca!»– əmri verib, qabağa düşdü. Hamı göstərişi anamla məni maşından düşürən, «Qurqen» deyə müraciət

etdikləri ermənidən alırdı. Birmərtəbəli evin qabağına çatanda:

– Dayanın!– əmri verdilər. Elə bu vaxt bizi arxasına salıb gətirən erməniyə hava telefonu ilə nəsə dedilər. Erməni cəld qaça-qaça:

– Qurqen can, Qurqen can,– deyərək bizi maşından düşürən böyüklərinə nəsə pıçıldadı.

Qurqen elə o dəqiqə də maşına oturub getdi. Bilmi-rəm, niyə onun gedişi mənə bir kədər gətirdi. Nə isə, yanı-mızda xeyli əliavtomatlı erməni var idi. Məqsədləri nə idi? Hələ heç nə bilmirdik. Birdən heyvərə erməni əmr verdi:

– Soyunun!

Hamı döyükdə-döyükdə ətrafa göz gəzdirdi.

– Demirəm, bitli-birəli cındırlarınızı soyunun?! Hama-girəcəksiniz,– deyib, əli ilə açıq yaşıl rəngli birmərtəbəli binanı göstərdi.

Heç kəs yerindən tərpənmirdi. Saqqallılardan biri irəli yeridi. Hələ gələn gündən paltarlarının yaxaları, qolları cırılıb şiltim-şiltim olmuş, açıq yerlərini əlləri ilə örtməyə çalışan qız-gəlinlərə yaxınlaşdı. Hirsəl:

– Vaxt yoxdur sizinlə oynamağa. Tez olun!– deyib, Vüsalənin onsuz da cırılmış paltarını dartıb əynindən çıxartdı və murdar bir şey kimi, barmağının ucunda yaxınlıqdakı zibil qutusuna atdı.

– Cəld olun, cəld! Soyunun atın o qutulara,– deyərək Vüsalənin paltarını atdığı yerə işarə etdi.

Vüsalə həm qorxudan, həm də soyuqdan tir-tir əsirdi. Əlləri ilə yaxasını tutub, başını dizlərinə qədər əyərək özünü saçları ilə örtməyə çalışırdı. Qiyamət nənə dözmədi:

– Erməni olanda nolar? Abır-ismət hamıya gəlifdi, dayna. Qoyun gedək, içəridə soyunaq. Ayıbdır axı!

– Ay kaftar, siz kimə lazımsınız, nəyiniz qalır ki sizin? Hələ abır-həyə da axtarırsınız? Adam utanar, siz ki, adam deyilsiniz, bizim əşyamızsınız,– deyib, yerə çökən Vüsalənin saçını çəkməsinin ucu ilə qaldıraraq ayağı ilə qızı arxası üstə itələdi. İkiəlli yupyumuru, çılpaq yaxasından yapışaraq:

– Qalx, ayağa!–deyib, yuxarı çəkdi.

Qız ağrıdan inləyərək dik qalxdı. Ancaq müvazinətini çox saxlaya bilmədi. Böyrü üstə yerə yıxıldı. Dığa Vüsalənin sinəsini necə sıxmışdısa, döşlərinin üstünə bir anın içində qan sızmışdı.

Tez-tez: – Cəld olun!– əmri verilməyinə baxmayaraq, naəlac əsirlər asta-asta, könülsüz-könülsüz soyunurdu. Utandıqlarından hamı hər paltarını çıxartdıqca aparıb dəmir yeşiyə atır, sonra isə o biri geyimini soyunmağa başlayırdı. Anam soyuq olmasın deyə, məni hələ soyundurmurdu. Özü isə üstədən geyindiği «lama» paltosunu çıxarıb atdı. Asta-asta corabını çıxarırdı ki, erməni bağirtisini kəsdi. O, yerə sərilmiş Vüsaləni cəld qucağına alıb, az qala qaça-qaça hamamın içinə apardı, tələsik geri döndü. Hamımız təəccüblə ətrafa göz gəzdirdik. Qurqenin hamama yaxınlaşan maşını görsənirdi. Nəzarətçilər tez-tələsik əllərindəki benzini dolu qırmızı dəmir qabı çiyinlərinə keçirttilər, əsir qadınların paltarlarını atdıqları qutuların üstünə töküblər, od vurdular. Elə bu vaxt maşın hasarın qapısından içəri daxil oldu. Qurqen maşından düşüb, əsəbi halda onlara nəsə dedi. Vüsaləni lütdəndirən erməni dilinin altında mızıldanaraq ona nəyisə izah etməyə çalışsa da, Qurqen ona əhəmiyyət verməyərək, bizə tərəf çevrildi:

– Keçin hamamın içinə, qapını örtün. İçəridə girəcəkdə, soyunun, paltarlarınızı tökün yerə. Yəqin hamınız ha-

mam görmüsünüz. Paltar soyunulan yeri keçəndən sonra, böyük hamama girəcəksiniz, sizə göstərəcəklər. Orada qadınlar var. Çıxanda ayrı paltarlar verəcəklər. Geyinmə yerində paltarlarınız qoyulub. Dəhlizdə isə ona görə soyunacaqsınız ki, üstünüzdəki natəmizlik içəri keçməsin.

Bəlkə də evimizdən didərgin düşəndən bu günə kimi ilk dəfə idi ki, hamı bircə dəfə də olsa, rahat nəfəs aldı. Tez dəhlizə keçdik. Daş döşəməli dəhlizdən dərman iyi gəlirdi. Görünür hər yeri dərmanlamışdılar. Mavi xalqlı, rezin dəyənəkli, sağlam bədənli, görünüşləri ilə kişiye bənzəyən, buxaqları sinəsinə sallanmış, borda qda saxlanan donuzlar kimi yekəpər, piyli arvadlar hər iki metrədən bir sıra ilə düzülmüşdülər. Başlarına keçirtdikləri şəffaf rəngli polietilen torbalar onlara qəssabı xatırladan gülünc bir görkəm verirdi. Baya qdan ayaqlarını sürüyən, gor əzabı çəkə-çəkə soyunan arvadlara bir qıvrıqlıq gəlmişdi.

Hamı cəld soyunub pal-paltarlarını öz ayaqlarının altına təkərək, çimmək yerinə keçdilər. Girəcəkdə, torbanın içərisində beş-altı qəlip paltar sabunu qoyulmuşdu. İçəri girəndə arvadlar sabunun sayı qədər cərgəyə düzülürdülər. Onlar sabunu bir-birlərinə ötürə-ötürə çimirdilər. Ancaq burada kəndimizdəki kimi kisə, daraq, özünü sabunlamaq üçün cansürtən yox idi. Yaşlı arvadların başında arxadan saçlarını başlarına bənd etdikləri yumru daraqlar var idi. Hamı başını yuduqca növbə ilə gözləyərək, saçlarını həmin daraqlarla darayırdılar. Qapını tez-tez açıb bizə nəzarət edən jandarm arvadlardan biri əlindəki rezin dəyənəyi qapıya çıxaraq, rus dilində:

– Tez-tez, tez, qancıqlar! Qurtarın, çıxın, səhər açıldı, bura sizin üçün sanatoriya deyil!– qışqırırdı.

İsti su dəydikcə məni yuxu basırdı. Yazıq anam məni güclə saxlayırdı. Çoxdan qaşınan saçıma su dəydikcə elə dincəldirdim ki, uzanmağa bir yer axtarırdım. Ağrısı bir an belə çəkilməyən gözümlün zoqqultusu bir az sakitləşmişdi. Anam Qiyamət nənənin qırağı şəbəkəli yarıdəyirmi ağ darağı ilə əvvəlcə arvadın öz saçını darayıb hördü. Sonra isə mənim qalın saçımı dönə-dönə sığallayaraq, bir təhər darayıb boynumun arxasında düyünlədi. Öz saçının da dolaşğını tələsik yola-yola açandan sonra Qiyamət nənə ilə məni növbə ilə bir-neçə dəfə sabunladı.

Bilmirəm bədənimizə coxdandır su dəymirdimi, yoxsa sabundan idimi, saçımızın dibi də, bədənimiz də, gözlərimizin içi də göynəyirdi. Arvadların sifəti su dəydikcə dəyişirdi. Solğun çöhrələrə elə bil çəhrayı işıq gəlirdi. Ancaq indi görürdüm ki, arvadların abırını örtən pal-paltar imiş. Hamı qorxudan quruyub qaşqaldağa dönmüşdü. Heç vaxt adamları lüt görmədiyim üçün mənə onların görkəmi maraqlı gəlirdi. Bədənində əl izi, cırmaq, dırnaq izi olmayan təkə mən idim.

Hətta Qiyamət nənənin budları qap-qara idi, dizləri sıyrılmışdı. Bu, Şeyda xalanın kürəyinə bıçaq sancılarda, Xurşud müəllimənin döşü kəsiləndə Qiyamət nənənin öz budundan götürdüyü çimdiklərin yeri idi. Dizləri isə Ceyran bacının müsibətindən özünü itirərək əlacsız qalıb tövlədə iməkləyəndə sıyrılmışdı.

Xurşud müəllimənin sinəsində kəsilmiş döşünün yeri hələ sağalmamışdı. Qıpqırmızı ət parçası islanmış nazik tənziyin altından bilinirdi. Cunanın kənarlarına yayılmış qan quruyub qərtməyə dönmüşdü. Xurşud müəllimə əlini kəsilmiş döşünün üstünə qoyub bir küncdə dayanmışdı. Yuyunmağa heyi-hərəkəti yox idi. Gəlinlər yığışib saçını

yudular, canını sabunladılar. Qanlı sarğısını açmağa çalışdılar. Anam üzümü özünə tərəfə çevirdi ki, baxmayım. Elə həmin vaxt anamın uzun saçını yuyub qurtarmasına baxmayaraq, yığıb bir yerə toplamaması nəzərimdən qaçmadı. Anam hələ hamama girməmişdən dəhlizdə soyunanda əvvəlcə saçlarını açıb çiyinə tökdü, sonra paltarlarını çıxartdı. O, yaxasını, çiyinini məndən gizlətdi. Birdən-birə hiss etdim ki, tövlə həyatı məni yaşca çox böyüdü. Artıq mən əvvəlki kimi düşünmürəm. Heç nəyin üstündən əhəmiyyətsiz keçmirəm. «Bu uşaq işi deyil, böyükələr bilər» fikri beynimdən silinib. O hadisələrə ki, uşaqlar çox maraqlıdır, artıq məni az maraqlandırır. Bax, məni təəccübləndirən işlər başqadır. Məsələn, Qurqenin cüzi xeyirxaqlıqları məni təəccübləndirməyə bilməzdi.

Bu dəfə qapı təpiklə açıldı. Boğazının altından iki çənə sallanmış şişman arvad əlindəki rezin dəyəniyi divara cırpa-cırpa:

– Xarabanızda deyilsiniz, rədd olun! Çıxın!– əmri verib astanada dayandı. Erməni arvadı danışdıqca, dəyəniyi yellətdikcə kol-kosa bənzər qaşları gah alına qədər qalxır, gah da gözünün içinə girərək eybəcər bir görkəm alırdı.

Arvadlar tələm-tələsik qapıya tərəf yönəldi. Hamıdan qabaqda Xurşud müəllimə ilə Qiyamət nənəyə yol verdilər. Hiss edirdim ki, nə qədər qorxsalar da, heç kəs özünü qoruyub yoldaşını darda qoymağa çalışmır.

Paltar geyilən yerdə hər nəfərə bir torba qoyulmuşdu. «Geyinin!» – əmri verildi.

Bir-bir torbaları açıb, geyinməyə başladılar. Deyəsən uşaqları nəzərə almamışdılar. Çünki, mən yaşda uşaq olmadığından ölçümdə heç nə yox idi. Balaca uşaqları bizi

tövləyə yığan vaxt analarından ayıraraq apardılar. Təkcə qalan mən idim. Şikəst olduğumdan ayağımı yerə basa bilmirdim. Ona görə aparmadılar. Qalanı isə on iki-on üç yaşında qız uşaqları idi. İndi onlara daha uşaq demək olmazdı.

Artıq hamı geyinmişdi. Anamsa mənimlə əlləşirdi. Tünd göy rəngdə düyməli xalata nə qədər yuxarı çəkirdisə, ayağıma dolaşırdı. Xalata uzun qollarını dörd-beş dəfə qatlayandan sonra, bir təhər yoluna qoydu. Anamın əlacı kəsildi. Hara gedəcəyimizi bilməsə də, aşağı əyilib pıçıldadı:

– Eybi yoxdur, əlin-ayağın isti qalar,– O, bir əli ilə yıxılmayım deyər, məndən yapışmışdı, o biri əlilə geyinirdi.

Bir ayağımın üstündə dayanıb ağrıyan ayağımı havada saxlayaraq anamın geyinməsinə gözləyir, üst-başına nəzər salırdım. Tövlə həyatı daxilən məni böyütmüşdü də, uşaq idim. Başımı qaldıraraq arvadlara baxanda özümü pıçıldayıb-gülməkdən güclə saxladım. Üzümü anamın qıçlarına yapışdırıb, gözlərimi yumdum.

Hədsiz arıqlamaqlarına baxmayaraq, isti suyun altından çıxandan sonra uzun müddət su dəyməmiş sifətlərinə bir nur ələnmişdi. Hamının başında eyni rəngdə qalın göy bezdən ləçək var idi. Əyinlərindəki tünd göy rəngli xalatlarda gecə rəngində idi. Ayaqlarımızda burnu dördkəncə rezin qaloşlar var idi. Bu uyğunsuz geyimdə çox qərribə görsənirdik. Qiyamət nəyəyə heç baxa bilmirdim. Ömrü boyu topuğundan enli tuman geyinmiş, başından kəlayəgisi, saçaqlı şalı, qıyqacı əskik olmayan Qiyamət nəyəyə indi bu eybəcər xalata içinə pərçim olmuşdu. Xalata yaxası güclə düymələndiyindən dartaşa qalmışdı. Qar kimi saçını heç cürə qıyqacın altında gizlədə bilməmişdi. Həmişə al-

nını örtülü saxlamağa vərdiş etmiş Qiyamət nəyəyə qıyqacı alına çəkdiyindən arxa tərəfdən ucu dik qalmışdı. Hər iki tərəfdən ağappaq saçları görsəndiyi üçün arvadın başı qaranquşu xatırladırdı. Ayağındakı qaloş isə o qədər yekə idi ki, ayaqları qaloşun ortasında qalırdı. Dizdən olan xalata arxadan lap qərribə görünürdü. Qiyamət nəyəyənin ayaqları baldırdan əyri olduğundan adama elə gəlirdi ki, qəhvəyi rəngdə karandaşla küpə rəsmi çəkib, ortasını rəngləməyiblər.

Hərə bir cürə görsənirdi. Birinə xalata lap uzun, enli, o birinə qısa, dar, başqa birinə yaxası gəlmədiyindən iki düyməsi açıq. Ancaq anama baxanda nəyəyə doğma gəldi bu geyim. Ona görə ki, anamı həmişə xəstəxanada ağ xalata görmüşdüm, indi isə göy xalata idi. Və hətta nəyəyə elə gəldi ki, bu xalata anamın görünüşünü heç dəyişməyib.

Bizi hamamdan çıxartdılar. Artıq sübh tezdən idi. Arvadları tək-tək üstüörtülü maşınlarda harasa aparırdılar. Hara apardıqlarını biz bilməzdik. Qiyamət nəyəyəni, Tükəz arvadı, bir də vərəm olduğuna görə heç vaxt ərə getməyən Qumrunu bizdən ayırdılar. Üçünü bir maşına mindirib:

– Onları aparın ora, sabah əsgərlərimizlə dəyişərik,– deyər rus əsgərlərinə göstəriş verdilər.

Qurqen siqaret çəkə-çəkə, çox diqqətlə əsirlərin paylanmasına nəzarət edirdi. Hərdən ondan nəyəyə soruşurdular. Ermənilərin əvvəllər də tanıdığı sifətlərini Qurqenlə danışanda da gördüm. Onun qarşısında əllərini qaldıraraq hesabat verəndə, ayaqlarını bir-birinə elə çırpırdılar ki, elə bilirdin topuqları çatlayacaq. Bunlar azmış kimi, sözlərini deyib, qurtarana qədər bir xeyli qabağa tərəf əyilib, boyunlarını az qala çiyinlərinə dəyəyə qədər bükürdülər. Qurqen isə bu yaltaqlara fikir də vermirdi.

Növbə bizə çatanda məni anamın əlindən almaq istədilər. O, sakit, üz-gözündən həlimlik yağan qadın, bir anlığa qartala çevrildi. Rəngi ağappaq ağararaq məni bir az da bərk-bərk sinəsinə sıxdı və təlaşla:

– Onun bir ayağı yerimdir. O biri ayağının üstə güclə durur. Gözünün birini tökmüsünüz! Hara aparırsınız? Mən harada, balam da orda. Onu mənim əlimdən məni öldürəndən sonra ala bilərsiniz!-deyib, ermənini itələdi.

Erməni anamın qolundan yapışıb geri çəkdi. O biri erməni məni özünə tərəf çəkəndə qorxub qışqırdım:

– Ay ana, məni vermə!

Qurqen tələsik bizə yaxınlaşdı:

– Nə səs-küydür?-deyib, cavab gözləmədən göstəriş verdi: – Onları Samvelgilə aparın.

Bizi üstünə «Poçta» yazılmış maşınla apardılar. Bu maşın bizi tövlədən gətirən maşından balaca idi. Maşında həqiqətən də qəzet və jurnal bağlamaları var idi. Biz maşına minəndə erməni əsgəri: «Qəzetlərin üstündə oturma-yın»,– deyərək, qapını çırpdı və arxadan bağladı. Xeyli yol gedəndən sonra maşın dayandı. Hiss etdik ki, bizi gətirən erməni maşından düşdü. Sonra bir neçə dəfə:

– Samvel, Samvel!– deyərək, çağırdı.

Səsə qapının arxasında it hürdü və qapıya atılaraq cırmaqlamağa başladı. Bizi gətirən erməni də anamla məni az qala qapıya dirənmiş maşından düşürtdü. O tərəf, bu tərəfə baxaraq eyvana boylandı. Bura hündür dağa bənzər yer idi. Bu dağın döşündə isə cərgə ilə tikilmiş, bir-birinə oxşar evlər var idi. Evlərin üstü üçbucaq şəkilli idi. Onlar evdən çox kilsəyə bənzəyirdilər. Damları qırmızı kərpic rəngdə balaca şiferlərdən ibarət idi. Hərbi formada olan erməni eyvana baxaraq həyətdə keçməyə tələsirdi. Eyvana

isə Samvelin əvəzinə qara paltarlı erməni arvadı çıxdı. O, öz dillərində arvaddan nə isə soruşdu. Heç bir an çəkmədi ki, alçaq boylu, başının ortası dazlaşmış, pərtədəgöz, kök bir erməni evdən çıxdı. Bizi gətirən erməni Samvelə nə dedisə, yenə başa düşmədik. Ancaq «Allahverdiyan», «Qurqen» kəlmələri aydın başa düşülürdü. Samvel deyilən ev yiyəsi tələsik pilləkənləri düşüb bizə yaxınlaşdı. Təmiz azərbaycan dilində, erməni ləhcəsi ilə:

– Keçin: – deyərək, iti uzaqlaşdırdı.

Bizi gətirən erməni elə həyətdəcə Samvelə nəyi isə izah edib, söhbət edə-edə qapıya tərəf getdi. Biz pilləkənlərin yanında xeyli dayandıq. Samvel qonağını yola salıb geri qayıtdı. Arvadından açarı istədi və alt mərtəbədəki qapılardan birini açıb, bizi ora ötürdü.

Burada çoxlu çaxır küpləri, küncdə isə daş duzlar qoyulmuşdu. Divarın içində taxçalar var idi. Alt mərtəbə olmağına baxmayaraq, döşəməsi taxtadan idi. Üç dənə barmaqıqlı nəfəslivi var idi. Hiss olunurdu ki, bura qış ərzaqlarını yığırlar. Çünki boş bankalar çox idi. Ensiz, dəhlizəbənzər otağın bir tərəfinə taxta düzölmüşdü. Taxt kimi düzəldilmiş bu taxtaların altı da, üstü də üzüqoyulu çevrilmiş balacalı-böyükklü bankalarla, bardaqlarla dolu idi. Soyuq olan əl damındakı sarımsaq, çaxır, turşu, araq iyi açıq havadan içəri daxil olanda adamın ürəyini bulandırır. Erməni gedəndə qapını arxadan bağlamadı. Az keçmədi ki, qayıtdı və buradakı şeyləri üzbəüz otağa boşaltmağı tapşırırdı. Özü isə iki çaxır küpünü götürüb arxasınca gəlməyi əmr etdi. Anam məni ustufca taxtanın üstünə qoydu. Salıb sındırmağından qorxaraq iki boş banka götürüb çıxdı. Duzdan başqa hər şeyi daşıyıb apardılar. Şeylərin çoxunu anam aparırdı. Acmışdım,

yorulmuşdum, həm də üşüyürdüm. Gözüm də, ombam da ağrıyırdı. Anama baxdım. Əlindəki yekə sal duzu qarnının üstünə alıb güclə aparırdı. Qolları əsirdi. Evimiz yadıma düşdü. Atamla əmim heç vaxt anamı bazara getməyə qoymazdılar. Anam ağır şey götürməmişdi. Birdən gözü mənə sataşdı. Baxdığımı görüb, yalandan gülümsədi. Artıq belə təbəssümlər məni aldatmırdı. Nəhayət, hər şeyi daşıyıb qurtardılar.

Anam içəri girdi, guya gümrah səslə:

– Qurtardıq. Daha rahat otura bilərik,– dedi və məni quru taxtanın üstündən qucağına alıb oturdu.

O, çox yorulmuşdu. Buz kimi əllərimi ovcuna aldı. Bir az ovuşdurandan sonra hər əlimi bir qoltuğunun altına soxub, kürəyimi örtərək bağrına basdı. Üzünü üzümə dayadı, yanaqlarım üşüyürdü. Deyəsən, anam üşümürdü, axı işləmişdi. Elə acmışdım ki, yatmaq istəsəm də, yata bilmirdim. Elə bil bütün gecəni oyaq qalan mən deyildim. Anam məni balaca körpə kimi qucağında yırğalayaraq nə sə fikrə getmişdi. Görəsən indi nə fikirləşirdi. Addım səsləri gəldi, kimsə pilləkənlərdən düşürdü. Hiss edirdim ki, tövlədəki kimi daha ayaq səslərinə nə anam, nə də mən o qədər də həyəcan keçirmirik. Qapı açıldı. Gələn Samvel idi. Artıq günorta yaxınlaşırdı. Samvel bir əlində lüləyinə iki ədəd plastik fincana oxşar qab keçirilmiş qara qəfədan, o biri əlində isə salafan torbada çörək qırıntıları içəri girdi. Görünür, özü çörək yeyib gəlmişdi. Dodağının qırağına pendir yapışmışdı. Gətirdiklərini taxtanın üstünə qoyub:

– Yeyin,– dedi.

Həmin gün xəstələndim. Qızdırmanın içində yanırdım. Sinəm göynəyirdi, burnum axırdı, başım ağrıyırdı. Anam sapsarı, çaya bənzəməyən isti suyun içinə quru çörəyi doğ-

rayıb mənə yedirdi. Daha aclığımdan əsər-ələmət qalmamışdı, iştah küsmüşdü. Anam isti qəfədanla ayaqlarımı ütülüyən kimi edib qızdırırdı. Sonra qəfədanı kürəyimdə, sinəmdə, qarnımın üstündə gəzdirdi. Çaydan yavaş-yavaş soyuyurdu. Ona görə anam qəfədanla öz sinəsini qızdırıb mənim kürəyimi qucaqlayaraq sinəsinə söykədi. Əllərimi, ayaqlarımı möhkəm ovuşdurub, quluncumu qırdı, başımı bizə verilən qıyqacla çaldı. Nəfəsi ilə sinəmə hovxuraraq məni tərlətdi, yuxuya getdim. Ancaq bir az keçəndən sonra öskürəyim səsini yuxudan oyandım.

Günlər ağır keçsə də, tövlə həyatından fərqlənirdi. Həyətin dörd bir tərəfinə yoğun dəyirmi məftil çəkib, yekə bir ov itini zəncirindən qarqaraya salmışdılar. Uzun zənciri hasar hündürlüyündə tullanmağına imkan verən itin sə-sindən gecələr yatmaq olmurdu. İt damı evin arxasında idi. Bizim qaldığımız dəhlizin nəfəsliyi ora açılırdı. Bu nəfəslikdən baxanda həm də yaşıl meşəli dağlar görünürdü. Şuşanın dağları elə bil bizə bitişmişdi. Hər səhər tezdən oyananda anam bu dumanlı dağlara xeyli baxıb öz-özünə nəsə danışırdı. Bir səhər o yenə danışanda qu-laq kəsildim:

– Səhərlər dumandan göz-gözü görmür. Yayda belə ol-muyajax. Əlimi uzatsam, çatar. Uşağın dərdi olmasa, adam meşənin içiyənən bir gejəyə çatar– deyirdi. Özümdən asılı olmayaraq:

– Ay ana, bəs it? Səni parçalıyar, axı!– dedim.

Anam qorxduğumu görüb, məni bərk-bərk qucaqla-yaraq:

– Elə-belə sözdü, deyirəm. Allah qoysa, özləri gəlif, tez-diyənən bizi qurtararlar,– deyə, işinin dalınca gedirdi.

Anamın işi ilk növbədə donuzların yerini təmizləmək, toyuqlara yem vermək, həyəti süpürmək, paltarları yumaq, qapını-pəncərəni silib təmizləmək, itin yal qabını yumaq, həyətdə göyərti, sarımsaq əkmək üçün yer belləməkdən ibarət idi. Bir sözlə, bütүн həyət işləri anama düşürdü. Təkcə itə yem verməkdən başqa... Hər dəfə onlar itə yem verəndə isə anam hirsələnirdi. Çünki itin adı Qənbər idi. Burada qaldığımız iyirmi gün ərzində hələ bir dəfə də olsun nə isti xörək, nə də yumşaq çörək görməmişdik. Qabaqdan qayıdan çörək qırıqları, yemək artıqları üst-üstə yığılıb bizə veriliridi. Hətta gətirdiklərinin içində əl silinmiş kağız salfetka da olurdu. Ancaq anamın baxışlarından başa düşmək olurdu ki, dözmək lazımdır, ayrı çarəmiş yoxdur. Həftədə bir dəfə Samvelgilə üstündə qırmızı xaç və aypara işarəsi olan yeşiklər gətirilirdi. Ancaq o yeşiklərin içində nə olduğunu bilmirdik. Samvelin arvadı bizə qarğıdan toxunmuş bir həsir, üstünə döşəməyə dörd-beş dənə də boş qənd kisəsi vermişdi ki, altımıza salaq. Yorğan əvəzi verdiyi tükü çoxdan tökülmüş, iki-üç yerdən süzölmüş, dama-dama yun şalı üstümüzə salanda isə anamın ayaqları dizə qədər açıq qalırdı. Anam əsasən mənim üstümü örtməyə çalışırdı. Özü nə qədər ayağını qatlasa da, şala görə yığışdıra bilmirdi. Anam şalı üstümə salandan sonra kisənin biriylə də məni bərk-bərk büküb, bağına basırdı. Bir-birimizin istisinə qızışırdıq.

Anam yorulurdu, qocalırdı, gözləri çuxura düşmüşdü. Onun təp-təzə arzuları gənc ikən əlixınalı solurdu. Onu çəkdiyi əziyyətlər əzmirdi. Onu əzən şəxsiyyətinin alçaldılması idi. Yerli-yersiz sındırılmasına, bu qədər kiçildilməsinə tablaya bilmirdi.

Yavaş-yavaş erməni dilində sözləri başa düşürdük. Bir səhər Samvel anamı çağırıb nəsə tapşırıq verdi. O sə-

hər acı səhər idi, o səhər dumanlı-çiskinli, qan qoxusu gələn səhər idi. Yazın ortaları olmağına baxmayaraq, o səhər könlümüzə yaz sevinci gətirmirdi. Ağrı daman o səhər iyirmi dörd aprel idi.

Tövlədə olanda, ermənilər bizə soyqırımları günlərinin yaxınlaşdığını xatırladanda arvadlar danışdırdılar ki, həmin gün ermənilər yenicə doğulmuş körpələrinə valideynlərinin kim olduğunu qandırmırdı. Qundağa qoya-qoya ilk növbədə uşağın qulağına pıçıldayırdılar: «Sən ermənisən! Bizim düşmənlərimiz isə türklərdir! Türklərin dost kimi qılığına girib, ona atasından-anasından, doğmalarından da yaxın olduğunu sübut etməlisən. Lazım gəlsə, ayağını yuyub, suyunu da içə bilərsən. Ancaq vaxtı çatanda elə yerindən vurmalısan ki, ayağa dura bilməsin!.. Mən sənə inanıram! İnanıram ki, valideynlərinə layiqli övlad olmağa bilərsən, ancaq ölənə qədər erməni xalqına layiqli xidmət edəcəksən. Yaxşı türk erməni xalqı üçün yoxdur, sözləri devizin olmalıdır».

Anam çox narahat idi. Dil-dodağı əsirdi.

– Ana, Samvel nə deyirdi?

– Heç nə. Xoruz tutmaq lazımdır plov bişirəjəklər.

– Bəs, onda niyə belə narahatsan?

– Narahat deyiləm, xoruzu tutmağı mənə tapşırırdı. Ancaq nədənsə torun qapısını açıb toyuqları həyətdə buraxdı. Torun içərsində dən verib, tutardım də?

Elə bu vaxt Samvelin səsi gəlirdi:

– Az, çıx görək? Vaxt gedir.

Anam çıxdı. Ayağım ağrısı da, mən də anamın arxasınca divardan tuta-tuta qapıya tərəf getdim. Anam heç vaxt mənim çöldə-bayırda görünməyimi istəməzdi. Samvel xoruzun birini göstərərək, onu tutmağı əmr etdi. Anam

toyuqların başını qatıb tutmaq üçün qabaqlarına tökməyə bir az toyuq dəni istədi. Yuxarıdan sıra ilə eyvanın sürahisina söykənən Samvelin nənəsi, arvadı, qızı, oğlu ona qərribə işarə etdi; yəni necə asanına gedir! Samvel isə başını silkələyərək:

– Bəs deyillər, müsəlmanın sonrakı ağı? Yox, başı əvəlcədən qaynadanlar da var. Tez ol, tut ver! Səhər dən verilib. Tutanda da dən verilsə, toyuqlar qorxarlar. Türk toyuğu deyil ki, hər dəqiqə gözündən alaq? Sən işində ol!– deyib, əliylə «haydı» işarəsi verdi.

Anam asta-asta xoruzu tərəf getdi. Elə əl atıb yavaşca tutmaq istəyirdi ki, Samvel xoruzu kişlədi. Anam xoruzun dalınca düşdü. Həyəti dörd dolandı. Nəfəsi kəsilmişdi. Həm də çalışırdı ki, qazdığı yerləri də tapdalamasın. Yaxşı ki, mənim baxdığımı görmürdü, lap pərt olardı. Qaloşu ayağına yekə olduğundan bir-iki dəfə büdrəyib, yıxıldı. Eyvanda tamaşaya duran arvadların qaqqıltısı, oğlunun şaq-qıldaya-şaqqıldaya hörültülü gülüşünə qarışmışdı. Xoruz da yorulmuşdu, anam da.

– Axçı, sən lap sportsmen imişsən ki?– deyərək, Samvel iyrenc gülüşlə hırıldayırdı.

Məni ağlamaq tutmuşdu. Heç vaxt anamı belə görməmişdim. Saralmış solğun bənizi pörtmüşdü. Elə bil bədənindəki olub-qalan qanı sifətinə yığılmışdı. Özümdən asılı olmayaraq sürünüb dəhlizin lap sonuna gəldim. Ombamın ağrımağı yadımdan çıxmışdı. Dizi üstə çökmüşdüm. Anama yazığım gəldi. Ağlaya-ağlaya, Qiyamət nənə kimi əllərimi göyə qaldırdım və tövlədə hər gün arvadlardan eşitdiyim sözlərlə Allaha yalvarmağa başladım:

– Ay Allah, anama yazığın gəlsin! Onun günahı varsa, mənə bağışla! Axı, mən günahsız körpəyəm, elə et ki, o xo-

ruzu tutsun!– demişdim ki, xoruz mənə tərəf qaçdı və dəhlizə girmək istəyəndə qucağıma pərçim oldu. Qorxudan özümü itirsəm də, xoruzu əlimdən buraxmadım. Xoruz ağrıyan gözümə bir dimdik vurdu. Anam cumub onu əlimdən aldı və kövrələ-kövrələ:

– Niyə çölə çıxmısan?– soruşdu.

O, tövşüyə-tövşüyə xoruzu Samvelə uzadanda eyvanda axçılərdən biri hikkə ilə göstəriş verdi:

– Samvel, onu o balaca qancıx tutdu? Mən o xoruzu demirdim, o damazlıqdır. Qırmızı xoruzu qoy tutsun, onu burax!

Elə bu vaxt maşın səsi gəldi. Kimsə maşından düşüb, həyəət qapısını döyməyə başladı. Anam məni qucağına alıb, üz-gözündən öpərək göz yaşlarını gizlətmək istədi. Onun ürəyi az qala yerindən çıxırdı. Ancaq içəri keçməyə tələmirdi. Görünür Samvelin növbəti əmrini gözləyirdi.

İt bir göz qırpımında darvazaya cumdu. Az qala zənciri qırırdı. Samvel laqeydcəsinə:

– Kimdir?– soruşdu.

– Mənəm, Samvel...

– Sən kimsən?

– Allahverdiyan Qurqen.

Bu adı eşidən Samvel darvazaya çatacatda büdrədi. Qapını açmaq istəyəndə, az qala yıxılmışdı. Dili-dodağı təpimiş, qapını aç-aça iti sakitləşdirdi:

– Kanbar, Kanbar, rədd ol! Gələnlər özümüzünkülərdi.

İt də sahibinə oxşamışdı, əsl erməni idi. Harda susmaq, harda cummaq yerini yaxşı bilirdi. Samvel qapını açanda hərbi geyimdə, cüssəli bir adamın çiyinə qədər bədən hissəsi göründü. Samvel onun əlini iki əlli sıxaraq

dizinə qədər baş əyib gələnləri içəri dəvət etdi. Hərbi geyimdə olan adam əyilib dəmir darvazanın balaca qapısından içəri keçəndə gördük ki, gələn hamamın həyətinə gördüyümüz Qurqendi. Yanında iki nəfər də var idi. Onlardan biri anam yerində sarısaç, hündürboy, sarıbənzir bir qadın idi. O birisi isə başqa dildə danışan, balaca eynəkli, seyrək saçlı, çox da dolu olmayan keçisaqqal bir kişi idi. Qurqen bizə yaxınlaşa-yaxınlaşa Samvelə nəyi isə izah edirdi və əli ilə yanında gələnləri göstərirdi:

– Bunlar Qırmızı Xaç Cəmiyyətindəndirlər. Onlara məlumat daxil olub ki, güya bizdə çoxlu əsirlər var. Özü də ki, tövlədə saxlanılırlar. Onlar da gedib baxıblar, görüblər ki, fermaların hamısında mal-heyvan saxlanılır, yalan sözdü. İndi də kimsə şeytançılıq edib ki, guya Qırmızı Xaç Cəmiyyətindən nümayəndə gəldiyini eşidib onları evlərə paylayıb, işgəncə verirlər. Əllərində olan məlumata əsasən əsirlər olan evləri gəzirlər. Görünür, onların agentləri yaxşı işləyir. Çünki ünvanları yerbəyer xəbər veriblər. Mən də sizdən arxayın olduğum üçün burdan başladım-, dedi.

– Ha, ha Qurqencan, biz onlara neyniyəsiyik ki? Qadın xeylağı, bir də şikəst uşaq.

O, bu kəlmələri deyəndə anam məni qucağına götürüb içəri keçdi. Qurqen isə Samvelin sözünü eşidən kimi gözücü mən tərəfə çevrildi. Açıq qapıdan həyəətə baxırdım, Samvelin səsi titrəyirdi.

– Robert, Robert düş toyuqları sal hinə, xoruzun birini tut kəs, əziz qonağımız gəlib.

Robert cəld tərpəndi. Qızlı-arvadlı hamı həyəətə tökülüşdü. Toyuqları hinə yığa bilmirdilər. Yenə Samvelin səsi gəlirdi.

– Torun içinə dən tökən hamısı yüyürəcək.

Torun içinə dən tökdülər, toyuqlar hinə girdi. Təkcə biz tutduğumuz xoruzdan başqa. Qapıdan görünən mənzərə anamı hirsəndirir, məni isə sevindirirdi. Samvelin oğlu da, qızı da, arvadı da düşmüşdü xoruzun dalına. Xoruz heç cürə hinə girmək istəmirdi. Axırda sarısaç arvad Qurqenə nə dedisə, Qurqen Samvelə acıqlı-acıqlı:

– Sən onlara niyə elə əziyyət verirsən? Biz beş dəqiqəlik gəlmişik indi gedirik,- dedi.

– Yox, Qurqencan, elə də şey olar, çörək yeməmiş sizi hara buraxıram? Bir də nə əziyyəti var, sənin yolunda ölümə gedərik, onların hamısı sizə qurbandır.

Anamı hirsəndirən o idi ki, Samvelin arvadı anama göstərdiyi xoruz hində idi. Deməli onlara mənim qucağıma pərçim olan xoruz lazım imiş. Qurqenlə gələn keçisaqqal nümayəndənin isə əsəbdən saqqalı əsirdi. Bu mənzərə onu necə hirsəndirmişdisə, birdən özündən asılı olmayaraq səsinə yüksəltdi və nəşə öz dilində dedi.

Daha onun keçisaqqalına təəccüblə yox, xeyirxahlıq rəmzi kimi baxırdım.

Elə bu vaxt xoruz pilləkənlərin altına pərçim oldu. Robert necə hirsələnmişdisə, bir göz qırpımında xoruzun başını üzüb atdı. Xoruzun bir damcı qanı da yerə düşmədi. Başsız xoruz son gücünü toplayıb büdrəyə-büdrəyə qanad çalaraq bir-iki addım da qaçdı və yerə yığılıb çapalamağa başladı. Sarısaç qadın əlləri ilə üzünü örtüdü. Nümayəndələr burdan tez uzaqlaşmaq üçün işlərinə başlamaq istədilər. Onlar Qurqenə nəşə dedilər. Qurqen isə Samveldən bizim yaşadığımız yeri onlara göstərməyi tələb etdi.

Samvel cücəyə dönmüş şəkildə:

– Qurqencan yuxarıda, öz yanımızdakı otağı onlar üçün boşaltdırmişiq. Deyin ki, yuxarıda qalırlar.

– Necə deyim? Onlardan soruşacaqlar axı. Göstər, tez ol, vaxt keçir. Hələ neçə yer gəzməliyik.

Samvel büzüşə-büzüşə bizim yanımıza gəldi, iyrənc bir yaltaqlıqla irişə-irişə:

– Sizi görməyə nümayəndələr gəlib,– dedi və sanki gözləri ilə yalvardı ki, biz onlardan razılıq edək.

Samvelin dalınca da nümayəndələr içəri daxil oldular.

Xoruz dimdik vurduğu yer qanamışdı, gözümdən göz yaşları qarışıq sarı irin gəlirdi. Qurqen bizə diqqətlə baxırdı. Görünür o vaxt gecə olduğundan əməlli görməyibmiş. Səliqəli dəhlizə baxan sarısaç arvad da nə harda yatmağımızla maraqlandı. Anam üst-üstə yığıb üstümüzə saldıığımız şalla səliqə ilə örtüyü kisələri göstərdi. Və izah elədi ki, gecələr kisələri altımıza, şalı isə üstümüzə salırıq.

Nümayəndələrin gözləri kəllələrinə çıxmışdı. Bizim çay içdiyimiz kapron fincana oxşar qablara baxanda, qulpu sınıq dəmir su qabını boşqab əvəzi işlətdiyimizi biləndə saqqallı kişi hirsələnib ağzı köpüklənə-köpüklənə Samveldən öz dilində nəyisə soruşdu. Samvel başa düşmədiyindən gözlərini döyə-döyə Qurqenə baxdı.

– Soruşur ki, göndərdikləri şeylər hanı? Qırmızı Xaç Cəmiyyətindən gələn yataq dəstləri, qab-qacaq, əl-üz dəsmalı, hər həftə gələn ərzaq hanı? Bura niyə belə üfunətlidir? Buranın pəncərəsi hanı? Şəraiti yox idisə, niyə xəbər vermirdi ki, yeri yoxdur? Niyə xəbər verməyib ki, bu uşaq xəstədir? Axı onların günahı nədir ki, bu əzabı çəkirlər? Qırmızı Xaç Cəmiyyətindən aldıkları hər nə varsa, hamısını gətirsinlər.

– Baş üstə, baş üstə,– deyib, Samvel pərt halda çıxdı. Yuxarıda o tərəf-bu tərəfə qaçış səsləri gəlirdi.

Qadın ağappaq, yüngül gödəkcəsinin cibindən cızıqlı dəsmalını çıxarıb burnunu tutdu və nəfəsliyə tərəf getdi. Barmaqlıqlı nəfəsliyi göstərüb nəyə isə işarə etdi. İtin hürməyi kəsmirdi. Mənə elə gədi ki, qadın Qurqenə başa salır ki, bu şəraitdə, bu iy, bu qoxu içində heç o it də yaşamaz. Əl-üz dəsmalı əvəzi qapının dalındakı mismardan asılmış köhnə döşək kəfrəminin bir parçasını götürüb Qurqendən bunun nə olduğunu soruşdu. Qurqen üzünü anama tutdu. Anam günahkarmış kimi xəcalət çəkə-çəkə:

– Əl-üz dəsmalı əvəzidi,– dedi.

Qadın dil-boğaza qoymadan tez-tez mənə əlini uzadıb nəyisə başa salmağa çalışırdı. Mənim arada-bir boğula-boğula öskürməyimi gördükcə lap odlanırdı. Qadın anama üzünü tutub yenə nəsə soruşdu. Deyəsən, təbabətə aid olduğu üçün anam nəyisə anladı. Ancaq yenə də dəqiqləşdirmək üçün Qurqenə baxdı. O isə anama:

– Soruşur ki, niyə uşağa dərman vermirsən? Axı sizə verilən yardımın içərisində baş ağrısı, qarın ağrısı, öskürək dərmanları var,– dedi.

– Hansı yardım? Biz nə görmüşük ki?– deyə, anam kövrəldi.

– Uşağın gözünə nə olub?– deyə Qurqen o tərəf-bu tərəfə baxaraq, canıyananlıqla soruşdu.

– Siz çıxarmısınız!..

Anamın bu iki kəlməsi Qurqenə güllə kimi dəydi. Və günahkarcasına:

– Mən niyə?– deyərək pıçiltılı səslə öz-özünə nəsə danışırmış kimi taxçaya tərəf getdi.

Söhbətin bu yerində Samvel, oğlu, arvadı üstündə qırmızı xaç və aypara işarəsi olan yeşikləri gətirdilər. Samvelin əlindəki yeşik çox böyük idi. Hamısının da ağzı açıq idi.

Elə bil indicə yığışdılar. Ancaq yaxşı qablaşdırma bilməmişdilər. Yeşikləri yerə qoyanda sarısaç qadın sayırmış kimi yeşiklərə nəzər salıb soruşdu:

– Yeşiyin biri hanı?

Qurqen Samveldən soruşanda o, qorxa-qorxa bizə baxaraq:

– Bəs iyirmi gündür burdadılar da, Qurqencan? Ac saxlamırıq ki, yeyiblər də? Hələ oğluma görə verilən yardımdan da bunlara yedirdirik.

Anam erməninin göz-görəsi qırmızı yalan danışmağına hirsələnirdi. Bəlkə də onlar gedəndən sonra burada qalmağımızın dərdi olmasaydı, hər şeyi açıb danışardı. İndi isə susmağa məcburdu.

Birinci böyük yeşiyi açdılar. Əvvəlcə bir ədəd xəfli göy yun odeyal çıxdı. Sonra həmin odyalın balacası, bir dənə də göy rəngli çitdən maşında sırımış döşəkcə çıxartdılar. Lap altda isə iki dənə kənddəki balaca döşəkçələrimizə bənzəyən bir şey qaldı. Deyəsən o da yastıq əvəzi idi. O biri yeşiyi açdılar. Üstdən iki ədəd əl-üz dəsmalı. Sınmayan qablar, qaşiq-çəngəl, fincan və nəlbəki, bir torba da qablaşdırılmış dərman, bir də geyim şeyləri var idi. Üçüncü yeşikdəki isə ərzaq idi. Bu yeşikdən hər həftə gəlirdi. Bu iyirmi kiloluq yeşikdə yağ, qənd, çay, düyü, un, konserv qutuları, bir sözlə hər şey var idi. Bütün bunlar anamla mənə yarım ay bəs idi. Yeşikləri açıb bizə göstərəndən sonra əcnəbi xanım yenə əsəbi halda nəyisə izah etdi. Qurqen öz növbəsində Samveldən nəsə soruşdu:

– Soruşurlar ki, niyə vaxtında verməmişən onlara? Sən özün taxtanın üstündə yata bilərdin?

Samvel uşaq kimi başını aşağı salıb, dinmirdi.

– Niyə bu milləti xarici nümayəndələrin yanında üz-qara edirsən? Sizin nəyə ehtiyacınız var? Onsuz da oğlun

əsgərlikdə olduğu üçün hamı kimi sənə də hər ay ərzaq, pul verirlər. Ara, ayıb deyil, gözünüz doymur? Sən bir qonşu kimi məndən xahiş etdin ki, «Qurqen o əsirlərdən bir ikisini göndər bizə, saxlayım. Hər ehtimala qarşı Allah eləməmiş mənim oğlum birdən əsir düşər, dəyişərik». Onların sənə nə ziyanı var ki? Ərzaqlarını verirlər, işinizi də yəqin ki, gördürürsünüz. Düz demirəm?!

Qurqen erməni dilində elə danışırdı ki, yarısı doğma dilimizə oxşayırdı. Birdən əcnəbi qadının mənə tərəf əyilib gözümə baxması anamı da, məni də diksindirdi:

– Gözünə nə olub?– deyərək qadın anamdan soruşdu.

Anam Qurqenə baxıb, bilmədi necə cavab versin. Deyəsən Qurqen başa düşdü.

– Uşağın gözünə nə olub? Deyin də, soruşur axı?

Anam bir dolu dərd süfrəsini sinəsində saxlayaraq dilinə başqa kəlmələr gətirdi:

– Özünüz qəşəng bilirsiniz, nooluf? Lazım bilsəniz, deyəcəksiniz, lazım bilməsəniz, onsuz da mən desəm də, əhəmiyyəti yoxdur. Hər nə oluf, oluf də! Heç olmasa, izah edin buna bir çarə qılsınlar. Az qala iki ay olsun gözünün qara suyu tökülür. İndi də irinə çevrilib. Axı bunun günahı nədir, tifil uşaqdı. Ombasını çəkə bilmir. Qıpqırmızı şişi çəkilmir. Bəlkə içəridə sümüyü qırılıb. Belə də qəddarlıq olar? Tısbağanı ya arxası qatda çöndərdin, ya da ki, öldüdü. İndi də bu körpəni bir güllə vurub öldürdünüz, ya da bu zülmü verib yarımcan etdiniz? Körpədir, ağrıya dözə bilmir. Mən də anayam, ana isə əsirlikdə də anadı, nazir olanda da. Ana balasının qabağında acızdırsə, ona heç bir köməkliyi yoxdursa, ölsə, yaxşıdır. Vallah belə yaşamaq-dansa, ölmək yaxşıdır, ölməyə nə var ki?! Özü də indiki şəraitdə. Amma bu körpə qabağımı kəsir. Bunu kimin

umuduna qoyaram? Hələ mən ola-ola, başına bu işlər gəlir. Bəs olmasam, necə olar?

Deyəsən, anamın dediklərinin əsas hissəsini Qurqen gələnlərə çatdırdı. Sarısaç qadın kişi ilə xeyli məsələhətləşəndən sonra məni özü ilə harasa aparmağı qərara aldı. Ancaq anam razılaşmadı:

– Mən harda, qızım da orda. Onu hara aparsanız, mən də gedəjəm!..

Razılaşdılar.

...Bizi üstündə qırmızı xaç və aypara işarəsi olan «Vilis»ə oxşar maşına mindirib apardılar. Bir xeyli gedəndən sonra maşın qırmızı xaç və aypara işarəsi olan bayraq asılmış binanın qarşısında dayandı. Qurqen məni qucağına alıb düşürmək istəsə də, anam qoymadı. Özü qucağına alıb elə bir-iki addım atıb pilləkənləri qalxmaq istəyirdi ki, ağ xalatl, iki sarışın əcnəbi oğlan əllərində xərək qabağımıza gəldi. Məni xərəyə qoyub, ikinci mərtəbəyə qaldıraraq, bir otağa qoydular. Otaq elə işıqlı idi ki, tövlə həyatından və balaca nəfəslikli dəhlizdən sonra adamın gözü qamaşırdı. Hər tərəf səliqə-sahman, yaşıllıq... Pəncərələrin aşağısı və kənarları, divan, kreslo, stol ağ örtükdə idi.

Həkim gəldi. O da burnu uzun, gözləri göy, açıq şabalıdı saçlı bir kişi idi. Deyəsən, göz həkimiydi. Dərhal gözünə yumru bir güzgü taxıb gözümə baxdı. Ətraflı müayinə etməyə başladı. Nəsə izah etdi. Anama başa salırmış ki, gec gətirib (guya anamın ixtiyarı özündəymiş), artıq gözümün hər tərəfinə infeksiya keçib. Heç nə eləmək olmaz. Gərək göz bütövlükdə təmizlənsə. Göz almacığının arxa tərəfini təmizləyəndən sonra tam sağalmağını gözləyib, şüşədən protez salmalıdır. Yoxsa, mikrob o biri gözümə də keçib şikəst edə bilər.

Anamın az qala ürəyi dayanacaqdı. Hönkürtü, hıçqırtı onu boğurdu. Ancaq özü həkim olduğundan bilirdi ki, bu əməliyyat olmasa, pis nəticələnə bilər. Həkim təkidlə tələsdirirdi ki, bəs vaxt qızıldır. Təcili məndən analiz götürdülər. Orqanlarımın hamısı sağlam çıxdı. Təkcə qanım az idi və gec laxtalanırdı. Anamla məni hamama saldılar. Əvvəlki hamamdan fərqli olaraq ətirli sabun və şampunla yuyunduq. Dərhal mənə qan köçürdülər. Səhəri günü gözümdə əməliyyat apardılar. Ayılıanda gözümlü sarıqlı gördüm. Hiss edirdim ki, gözümdəki ağrı əvvəlki ağrı deyil və gözümlü yerində bir boşluq var. Anam ağ xalalda yanımda oturub ağlayırdı. Mənə elə gəldi ki, yuxu görürəm. Bir anlığa xatırlamağa çalışdım ki, bura haradı. Əvvəlcə elə başa düşdüm ki, anamın işlədiyi xəstəxanadır, sonra anladım ki, yox, ona oxşamır. Bəs, onda anam niyə öz xalattını geyinib? Ancaq anamın solğun bənizi, çuxura düşmüş gözləri mənə hər şeyi yenidən xatırlatdı. Başa düşdüm ki, Aşotun vurub tökdüyü gözümlü birdəfəlik çıxarıb götürüblər. Elə təmizləmək də buna deyirmişlər. Anam da ona görə ağlayırmış.

Üç gündən sonra gözümlü sargısını açdılar. Düz başa düşmüşdüm, gözümlü birinin yeri boş idi. Göz qapaqlığı çuxura düşmüşdü. Ancaq daha o dəhşətli ağrı yox idi. Təkgöz olmağımla barışmalı idim. Anam mənə ürək-dirək vermək üçün üstüörtülü danışdı.

– Anan sənə qurban, Rəhimə. Heç nəyin fikrini eləmə. Bu yaxınlarda öz evimizə qayıdacağıq. O dey ha, dəhlizə çıxsan görərsən. O qədər burda uşaq var ki, sən tək deyilsən ha, ay anan kor olsun! Əlimdən nə gəlir ki, ay bala!– deyə-deyə, anam əlinin içində tutduğu əlimi sığallayırdı. Dodaqlarına yapışdıraraq bir-bir barmaqlarımın ucundan

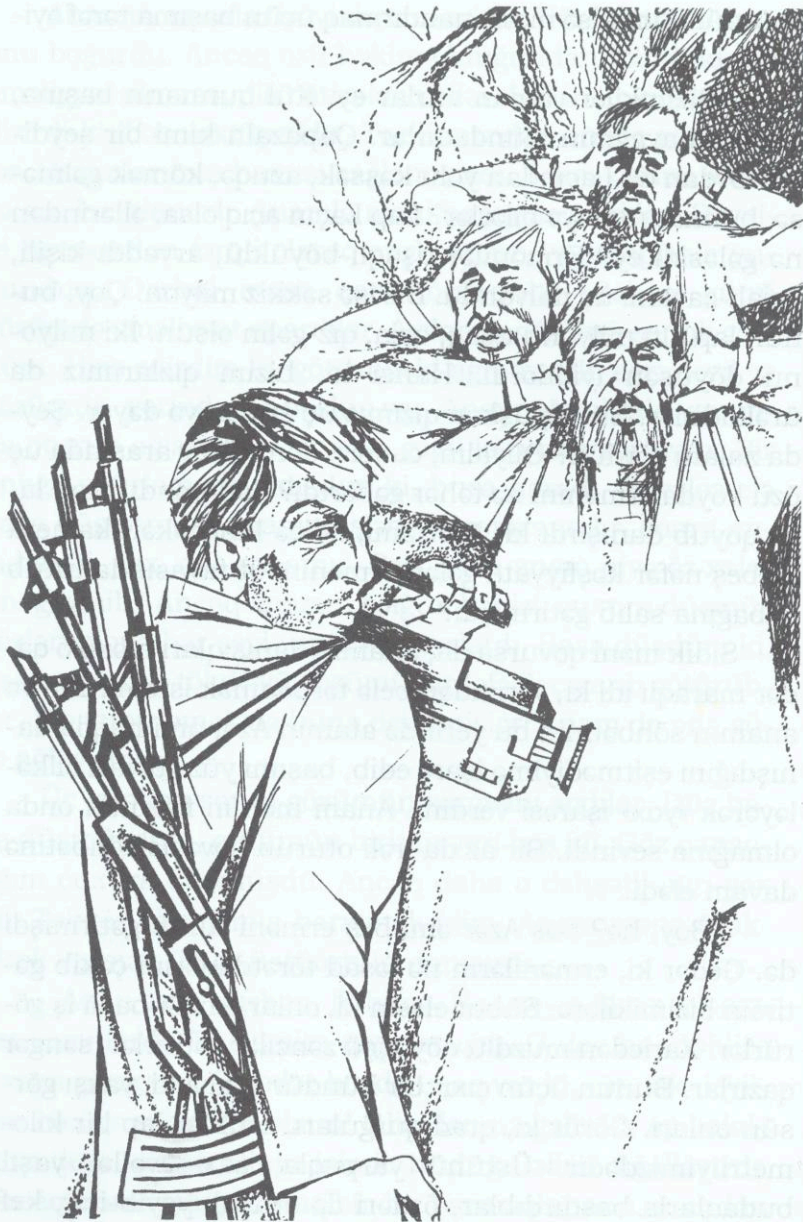
öpürdü. Sonra isə məni inandırmaq üçün başıma tərəf əyilərək:

– Bizimkilər yaman atırlar ey. Kül bunnarın başına, Şuşanın ayağının altındadırlar. Qapazaltı kimi bir şeydilər. Ordan da Laçından yolu kəssək, azuqə, kömək gəlməsə, bunnar neyləyə bilərlər? Lap Laçın açıq olsa, əllərindən nə gələsidi ey? Ermənilər uşaq- böyük, arvad-kişili, qojalı-cavanlı üç milyonu. Biz isə səkkiz milyon. Qoy, bunnun lap altı milyonu uşaq, qoja, qız-gəlin olsun. İki milyonu döyüşən iyiddərdi. Hansı ki, bizim qızlarımız da ürəkliyərlər. Bir döyüşkən qızımız üç erməniyə dəyər. Şeyda xalanı gördün? Əliyalın, cansız, dörd divar arasında üç özü boyda erməniyə nə təhər gəbərtirdi? Yadındadı, atan lağa qoyub danışdı ki, Azər əmi, adicə kinoçəkən kamera ilə beş nəfər kəşfiyətə gələn erməniyə ot tayasında tutub qabağına salıb gətirmişdi?

Sidik məni qovursa da, anamın danışmaları mənə o qədər maraqlı idi ki, yerimdən belə tərpənmək istəmədim və anamın söhbətinin bu yerində atamın Azər əmi haqda danışdığını eşitmədiyimə işarə edib, başımı yüngülvari silkələyərək «yox» işarəsi verdim. Anam mənim fikrimin onda olmağına sevindi. Bir az da irəli oturub həvəslə söhbətinə davam elədi.

– Boy, hə? Bəs Azər əmi beş erməniyə tutub gətirmişdi də. Gedər ki, ermənilərin nə fəsad törətdiklərini çəkib gətirsin bizimkilərə. Sübut eləsin ki, onlar əməlli-başlı iş görürlər. Xaricdən mızdulu döyüşçü zəncilər gətirirlər, səngər qazırlar. Bunun üçün çıxır bir hündür ağaca ki, yaxşı görsün onları. Görür ki, qrad qurğuları, tanklar lap bir kilometrliyimizdədir. Üstünü yarpaqla, şax-şəvəllə, yaşıl budaqlarla basdırdıblar, özdəri də oturub yeyib-içir, kef

eləyir. Hücuma hazırlaşırlar. Azər əmin özünü unudur, ağacın başında olduğunu yadından çıxarır. Budağın nazik yerinə qədər gəlir. Qəflətən budaq Azər əminin ağırlığına tab gətirmir. Şaqqıltı ilə qırılır, düşür ağacın altındakı ot tayasının üstünə. Heç demə, erməni kəşfiyyatçıları ot tayasının için oyaraq güdükdə dayanıb gecəni gözdüyürmüşlər ki, bizimkilərin dəqiq harada yerləşdiyini özünü-külərə xəbər versinlər. Azər əmi də ot tayasının üstünə yığılanda ot dağılır və o, düz ermənilərin ortasına düşür. Ermənilər nə təhər qorxurlarsa, üzü üstə uzanırlar. Azər əmi özünü itirmir. Əlindəki kameranı pulemyot kimi sinəsinə dayayaraq əmr verir:

– Silahları atın yerə! Əllərinizi boynunuzun arxasında çarpazlayın. Düşün qabağma! Ermənilər avtomatları atır yerə. Əllərini peysərlərinə çarpazlayırlar. Azər əmin baxır ki, bunnarın birin kəssən iki Azər əmin çıxar. Ona görə də elə bilir ki, onların içindən cəsür oğul çıxıb atılır onun üstünə. Heç silah lazım deyil, ikicə barmağı ilə onu boğub atar samanlığa. Bunnarı fikirləşdiyindən əmr verir ki, sürünə-sürünə çıxsınlar. Azər əmin də onların avtomatını yığışdırıf salır çiyninə. Onnarı da mal kimi qatır qabağına. Yol boyu Azər əminə yalvarırlar ki, nə qədər istəyirsən pul verək, bizi burax. O da fikir vermir. Gətirir Şuşa polisində, avtomatları da təhvil verir.

Anamın söhbətinin bu yerində fikrim Qurqenin Samvelə dediyi sözə getdi. Həmin söz yenidən qulağımda cingildədi. «Dedin ki, ay Qurqen o əsirlərdən gətir biz də saxlayaq. Oğlum döyüşür. Allah eləməmiş, əsir düşsə, dəyişərik»,– düşünə-düşünə sevinərək dedim:

– Ana, bəs o əsirlər hanı? İki siyənən bizi dəyişmək olmaz?

– Eh əsirləri elə həməən gün qaytardılar. Azər əmini az qala tuturmuşlar. Sonra yazıqları gəlib iş yerində töhmət vermişdilər! Möhkəm danlamışdılar ki, sən bizi ifşa edirsən dünyada? Eşitsələr, nə deyərik? Biz müharibə edirik ki, əsir götürək? Avtomatların almışdın, buraxaydın gedəydilər. Azər əmin ha başa salmaq istəyir ki, axı mən onları gətirməsəydim, onlar mənə öldürərdilər. Onlar beş nəfər idi, mənə tək. Mənim silahım var idi ki, özümü qoruyaydım? Üstünə qışqırıb deyiblər ki, öldürərdilər, onlar günahkar olardı. Biz də deyərdik ki, əli yalın rayon sakinini öldürüblər!– Bu yerdə Azər əmin dözməmişdi. Demişdi ki, hələ minlərlə əliyalın sakinləri mal otardıqları, əkin əkdikləri yerdə, sahə suvardığı yerdə qrad atıb öldürüblər. İndiyə qədər nağayrımısınız ki, nəyi sübut eləmişiniz ki?

Anamın Azər əmi haqqında dediklərinin sonu belə qurtardığına görə dilxor oldum. Yadıma düşdü ki, narahatam:

– Ana, mənə ayaqyoluna apar. Gələndən sonra danışırıq,– dedim.

Dəhlizə çıxdıq. Gələndə fikir verməmişdim. Həqiqətən də səliqəli xəstəxana idi. Dəhliz dümağappaq döşəmli, pəncərələr iri, şüşələrin də hamısı yerində. İki-üç metrədən bir ağ zibil qabları onların arasında böyük yarpaqlı gül ağacları qoyulmuşdu. Anamdan soruşdum:

– Ana, sənəin xəstəxanan niyə belə deyildi? Bu ermənilər nə yaxşı yerdə yaşayırmışlar. Bəs onda bunnar nə istəyirlər?

Anam dillənmədi. Başa düşdüm ki, çox danışmaq olmaz. Qarşımızda, dəhlizin baş tərəfində üç-dörd oğlan uşağı var idi. Anam düz deyirmiş, hamısı bir yaşda– mənədən bir yaş kiçik, ya da böyük olardılar. Oğlanlardan biri-

nin əli-ayağı sarıqlı əlil arabasında oturmuşdu. Sağ ayağı dizdən yox idi. O birisinin iki gözü sarıqdaydı, üçüncü uşağın sol qolu dibindən yox idi. Dördüncü uşaq isə nisbətən böyük idi. Çənəsinin altından başı, qulaqları sarıqlı idi, üzündə, burnunun üstündə qəlpə yerləri qıpqırmızı çopur qalmışdı. Üst dodağından hiss olunurdu ki, tikişi təzə sökülüb. Bu çapıq onun ağzını balığa oxşadırdı. Ona görə dodağını büzə-büzə danışırdı. Sağ qolu sarğı ilə çiyindən asılmışdı. Uşaqlar nəsə oyun oynayırdılar. Görək kim çox şəhid tanıyır? Kənddə oğlanlar belə oyun oynayırdılar. Onların öz oyunları var idi. Dirədoymə, eşşəkbeli. Bir az böyüyəndən sonra isə futbol, voleybol və kim tez qaçıb məryə çatar oyunlarını çox sevdilər.

Son vaxtlar isə dava-dava oyunu peyda olmuşdu. Uşaqlar iki hissəyə ayrılırdılar. Onların yarısı erməni, yarısı da musurman. Onu da heç vaxt düz gəlmirdilər deyə, az oynayırdılar. Ona görə ki, heç kəs erməni olmaq istəmirdi. Qonşumuz Elman fağır olduğundan onu dilə tutmaq istəyirdilər ki, erməni ol, qorxma, sən atan kimi biz yıxılajıyız, sən udassan, yaxşı? Olursan, erməni? Olursan, Elman, hıy? Elman qulaq asırdı. Axırda isə deyirdi «Yox, olmuram, niyə oluram? Noolsun yıxılajağsınız? Yenə də özümüzünküləri öldürmüş oluram də? Qoyun mən də musurman tərəfdə olum. Öldürsələr də, özümüzünkülərdən olum». Uşaqlar hirsələnərdi. Eh, rədd ol ey, oynama biznən»,– deyərdilər ki, Elmanın əlacı kəsilsin razılaşsın. Elman isə yazıq-yazıq başını aşağı salıb ayağını sürüyə-sürüyə kənara çəkilərdi. Sonra uşaqların ayrı çıxış yolu olmadığından elə hamılıqca musurman olub, orabura qaçışa-qaçışa özləri düzəltdiyi yalançı taxta tufənglə barının dalına girib, uzanırdılar. Guya hava telefonu ilə

bir-birilərinə xəbər verirdilər:»Qartal, Qartal, mən Şahinəm. Düşməni yüz metrliyimizdədir. Eşitdim, Şahin! Gözləmə mövqeyində olun. Qoyun, yaxınlaşsınlar. Əmrimi gözləyin. Mən əmr verəndə hər tərəfdən hücumla keçib mühasirəyə alırıq»,– deyirdi. Onlar elə xoşuma gəlirdi. Anam icazə versəydi, mən də onlara qoşulub oynayırdım. Onlarla hücumla keçərdim. Mən də həvəslə gözləyirdim ki, havaxt hücumla keçəcəklər. Qəfildən hücum əmrini verirdi. Uşaqlar hamısı sürünə-sürünə hücumla keçirdilər. Elman isə pusquda durub, onları güddüyü yerdən çıxaraq hamıdan qabaqda qaçırdı. Əlində də elə-belə taxta parçası vardı. Ona baxanda uşaqlara acığım tutardı ki, niyə onu özlərinə qoşmurlar? Sevinirdim ki, onsuz da bildiyini elədi, hamıdan qabaqda getdi.

Döyüş səhnəsində Elman əjdaha olurdu. O ağır uşaqlardan əsər-ələmət qalmırdı. Hətta hər şeyi unudaraq əlini havaya qaldırıb yelləyir, irəli işarəsi verib:

– Uraa!!! Uşaqlar irəli!– qışqırırdı.

Bunlar yadıma düşdükcə darıxırdım. Kəndimizçün, qonşularımızçün lap darıxırdım. Birdən mənə elə gəldi ki, daha bir də oraları və onları heç vaxt görməyəjəm, ürəyim sıxıldı, köyrəldim. Amma mənə indi ağlamaq olmazdı.

Əlimi yuyub dəhlizə çıxanda istədim ki, o uşaqların yanında bir az dayanım. Anama dedim. Razılaşdı.

– İstəyirsən, dayan qıraqda, sən də qulaq as,– dedi.

Ayaq üstə danışan oğlan dodağının tikiş yeri ağrıdığından ağzını büzə-büzə danışdı:

– Ə, elə mən iyirmi beş nəfər qonum-qonşudan şəhid olanlar tanıyıram,– deyərək sarıqsız əlini irəli uzadıb boğazını yuxarı qaldırdı, ondan əvvəl danışan oğlanın sözünü kəsdi.

İki gözü sarıqlı uşaq onun sözünü ağzında qoyub dedi:

– A bala, heyləyə qalsa, elə iyirmi doqquz nəfər təkcə mənim qohumlarım şəhid olub. Əmimgil, xalamgil, dayımgil ailəlikcə analı, atalı, babalı, nənəli, uşaqlı bir gejedə batdılar. Heç nə tərər yanımdılarsa, meyddərin də tapmadılar. Özü də öz gözümlün qabağında olub hamısı. Günün günorta çağı ermənilər atmağa başladı, mən də xalamgildə idim. Xalam qoymadı evimizə gedəm ki, atırlar, qoy ara sakitləşsin, gedərsən. Elə bu vaxt, nənəm gəldi ki, gəl gedək, anan narahatdı. Getdik evimizə. Gejə gördük ki, topnan, qıratnan, hər nə isə əllərinə nə gəldi, onnan də. Nə təhər başdıyıflarsa atmağa, güllə, qırma göydən yağış kimi yağır. Guyy, eliyif fişqa çala-çala bizim evin üstündən ötuf harasa düşürdülər. Birdən anam qışqırdı:

– Vayy, Məryəmnən Aslangilin evinə düşüb, o yanan evlər onlarınkıdı. Məryəm anamın bacısı Aslan isə qardaşı idi. Anam ayaqyalın qaşdı, mən də anamın dalınca. Getdik ki, yeddi-səkkiz ev yanır. Onnardan üçü əmim, xalam, dayımgilin evləri idi. Evlər nətəər alışımdısa, heç kəs irəli dura bilmirdi. Xalamgildə qalmış olsaydım, mən də yanardım. İndi sizin yanınızda olmazdım.

– Bəs niyə yanğın söndürənlər söndürmərdü?– deyərək arabada oturan bir ayağı yox uşaq dilləndi.

– Ə, yanğın söndürən nəzirdi? Telfun işləyirdi ki, yanğın söndürən çağırısan?

Arabadakı uşaq yenə sözə başladı:

– Onda mən hamıdan çox şəhid tanıyıram. O deyha, yayda getmişdim Ağdama, mamamgilə. Mamamgilin evi abidənin yanında idi. Orda da basdırılanların hamısı şəhiddər idi. Mamam dedi ki, təkcə Ağdamda indiyə qədər

üç min şəhid qəbri var. Mən də uşaqlardan gedif o qəbirlərə baxırdım. Hər gün ən azı otuz-qırx nəfər basdırırdılar...

Ayaq üstə duran oğlan yenə onun sözünü kəsdi. Yox ə, yox-yox o, koo döyül! Onnarı tanıyırsan ha, biz tanıdıklarımızdan danışırdıq.

– Niyə koo döyül? Onlar da bizimkilərdi də? Hamısını ermənilər qırmır?

– Təkcə ermənilər yox ey, ə, elə bilirsiniz ermənilər bizə bav gələ bilər? Onlara ruslar kömək eliyir dayna. Yoxsa biz həm çoxuq, həm də güjdüyük. Biz ciyarriyiq ey, ciyarri, qorxaq deyilik. – Bunu deyib, lap aşağı əyilərək pıçılı ilə: – Heç eşitməmişiniz, erməni qan gördü, şalvarın batırdı. Onnar ruslara, xaricilərə güvənməsə, heşnə eliyə bilməzlər. Dızqağın, qorxağın biridilər. Hələ nə qədər Rusetdə olan oğlanlarımız var ey, onlar da gəlsə, gör nə qədər olarıq. Nədi düz demirəm, əlli yaşına qədər döyüşə bilərlər də. O deyha, Vəli dayımın əlli səkkiz yaşı var, özü döyüşə getdi. Cavanlardan yaxşı vuruşur.

Gözü sarıqlı uşaq ümitsiz-ümitsiz müdaxilə etdi:
– Ə, onnar Maskıvadakı işin-güjün qoyub gələrlərmi? İndi də heç gəlməzlər, gözləyərlər ki, müharibə qutarsın, sora gəlsinlər, – deyib susdu.

Birdən ayaq üstə dayanan oğlan nə fikirləşdisə, yenə də başbilən adam kimi etiraz etdi:

– Yox, niyə o deyy, Raya xalanın əri Fikrət əmi, özü də kapitanıydı ey. Ayləlikcə yığışib gəldilər Azərbaycana. Özü də gönüllü getdi Şuşa polis batalyonunda döyüşə. Orda işdiyirdi, ta indi bilmirəm ordadı, yoxsa, yox.

– Ə, o bir-iki nəfərdən danışıram eyy, əsas iyirmi yaşından otuz beş yaşınadək olanları deyirəm. İndi gəlif çıx-

sınlar dayna! Vətənin yaxşı günündə elə hamı gəlif deyər ki, mən azərbaycanlıyam, vətənim sevirəm, vətən yolunda ölümə getməyə hazırım. Onda qorxmurlar ki, bir mənim kimisi, sən kimisi çıxıb dəyəjək ə, çolpa, vətən yolunda ölümə gedən idin, o cavan vaxtında hardeydın? Gəlif torpaq uğrunda, vətən uğrunda vuruşuydun, dayna. İndi gözə kül üfürmək üçün nə boş-boş söz danışırsan, bizə boşboğaz vətən oğlu lazım deyil.

Söhbət uzanırdı, mübahisə qızışdı. Ağ xalatlılar uşaqlara tərəf gələndə bir ayağımın üstündə dayanaraq anama söykəlib yornuq-yornuq:

– Gedək yerimizə, – dedim.

Gözümün yoxluğu mənə o qədər də təsir etmirdi. Çünki, heç onsuz da o yekəpər eşşək Aşot gözümü tökən gündən görmürdüm. Anama bildirmək istəməsəm də, gözümün ağrısı başıma vururdu. İndi əksinə ağrı sakitləşmişdi. Ancaq darıxırdım – Evimizçün, kəndimizçün, uşaqlarçün darıxırdım. Ağlamaq istəyirdim. Atamı görmək istəyirdim, nənəmin bozbaş qazanının qırağında bardaşqurma oturub bizə pay çəkməsini yadıma salıb hönkürmək istəyirdim. Onları bir də heç vaxt görməyəcəydim. Daha oralar darmadağın dağılmışdı. Bir də oralara qayıtsaq da, o adamların əksəriyyəti qırılmışdı. Daha heç vaxt Şeyda xala nəzir dediyi səməni halvasın bişirib paylaşmıyacaqdı. Heç kəs bir-birinə bayram payı aparmıyacaqdı. Qasım əminin rəhbərliyiylən heç kəs alışma edib mal kəsməyəcəkdi. Qurban bayramında gücü çatmayanlar dörd-dörd pay olub qurban kəsməyəcəkdi. O vaxt fikir vermədiyim şeylərin indi hər birisi mənə əziz gəlirdi. Hamısı üçün darıxırdım, bunların yoxluğu və bir dəfəlik yoxluğu mənə kədər gətirirdi. Birinci sinfə gedəndə ana dili

müəllimimizin dediyi sözlər yadıma düşdü. Bayrağımızı əlində tutaraq:

– Biz müstəqil, qüdrətli bir dövlətik. Bu dövlətin bizim kimi əzəmətli xalqı var. Bu xalqa heç kəs bata bilməz. Biz çoxuq – qardaş türk xalqı da biz deməkdir. Biz türklərlə bir ananın iki övladı, bir ağacın iki budağı hesab olunuruq. – Heç demə bizi aldadırmış, hamısı yalanmış düşündümdüm. Görəsən elə idisə, bəs o qüdrətli xalq köməyimizə niyə gəlmədi? Bizə dost deyənlər, qardaş deyənlər harda öldülər, niyə kor oldular, niyə kar oldular? Niyə bizi yiyəsiz qoydular? Niyə hücumla keçib erməniləri parçalamadılar? Niyə cumub tövlənin ətrafındakı erməniləri qırıb bizi ordan çıxarmadılar? Niyə bu müsibətləri görəndə, eşidəndə özlərini öldürmədilər? Bəs biz yazıq deyildik? Bəs bizim qızları ermənilər əl oyuncağı eliyəndə qanları necə yol verdi? Ceyran xalanın, Şeyda xalanın, Xurşud müəllimənin, həcər nənənin nə günahları var idi? Böyüklük eliyə bilmirsinizsə, ta siz nə böyüksünüz? Niyə hökümət olursunuz? Hamınızdan zəhləm gedir! Mənim atam sizdən qat-qat qeyrətli idi. O qorxmurdu. O vuruşu-vuruşa üzbəüz ermənilərlə əlbəyaxa olmağa gedirdi. Bir atam hamınıza dəyərdi! İsrafil əmi nə ağıllı kişi imiş. Nə yaxşı elədi gəlinini, qızını, arvadını özü öldürdü. İsrafil əmidən yaxşı böyük olarmış. Ürəyimdən keçdi ki, kaş bizim rəhbərimiz İsrafil əmi olaydı. Görseydi ki, ermənilərə gücü çatmır, bizi plemiyotla biçəydi, amma erməninin əlinə verməyeydi.

Birdən atamı da qınadım, daha özü öldürdü, bizi də öldürəydi. Mənə elə gəldi ki, atam heç də İsrafil əmidən ağılsız deyildi. Amma o balaca qardaşımı öz əliylə öldürməyə qıymayıb. Həm də atam hökümətə inanan idi. Elə bilirdi ki, söz verdikləri kimi bir saata kömək göndərəcəklər və

ermənilər dallarına baxmadan qaçacaqlar. Bakıdan gəlib Xocalıda camaatı meydançaya yığıb iclas edən tumarlı kişinin çıxışı da yadıma düşdü. Kişi əlini harasa uzaqlara uzadıb, guya hirsindən ağzı köpüklənə-köpüklənə danışırdı. O şəhadət barmağını qaldırıb qalan barmaqlarını qatlayaraq, əlini bərk-bərk silkələyir, guya kimisə hədələyərək az qala qışqıra-qışqıra deyirdi:

– Ermənilər qoy qulaqlarını açıb eşitsin, biz torpaqlarımızı heç kəsə verməyəcəyik. Bu erməni tayfası bilirsinizmi nəyə bənzəyir? Elə hesab edin ki, evsiz- eşiksiz bir adam gəlib kirayədə qalır. Ev sahibinin də ona yazığı gəlir, heç ev kirayəsi də almır. Bir azdan sonra bu kirayənişin evlənilir, ailəsi, uşağı olur. Deyir:

– İndi çıxın evinizdən, bura mənə dar gəlir.

Ermənilərə yer verdiyimiz bəs deyil, muxtariyyət verdiyimiz bəs deyil, hələ bir əlavə torpaq davası döyüb camaatı öz yerindən, yuvasından eləmək istəyir!? Biz buna yol verməyəcəyik! Qoy rədd olub getsinlər! Bizim humanistliyimizdən istifadə edirlər? Axı belə qanunsuzluq, haqsızlıq, ədalətsizlik olmaz! Düz deyirlər, axı biz onlara öz respublikaları ola-ola, niyə muxtariyyət verirdik ki, onlar da belə quduraydılar? Bəs onlar niyə bizim doğmaca torpaqlarımız olan Zəngəzur, Göyçə mahalında azərbaycanlılara muxtariyyət vermirdilər? Biz buna yol verməyəcəyik. Azərbaycan xalqı mətin və dözümlü xalqdır!– deyə, ağzı köpüklənə-köpüklənə sonuncu cümləsini lap bərkdən: – Heç kəs yurdunu-yuvasını tərk etməsin! Kim sizə desə ki, torpağınızı tərk edin, ermənilər sizi qıracaq, tüpürün üzünə! İnanmayın, bu, təxribatdır. Biz arxanızda dayanmışıq. Əgər, bir qadının başından bir tük əskik olsa, mən ailəmi, anamı, bacımı öz əllərimlə gətirib ermənilərin içinə atıb ge-

dəcəm! Başa düşün nə deyirəm, analar, bacılar biz də kişiyik də. Bu sözləri sizcə kişi yalandan deyər? Bizim namusumuz, qeyrətimiz təkcə öz ailəmiz deyil axı– Böyük Azərbaycandır!– deyib, dəsmalını çıxararaq tərini sildi və daha çox inandırmaq üçün əlini sinəsinə bərkdən vurdu: – Bunu mən sizə deyirəm!

Mənə elə gəldi ki, kişi hirsli, əsəbi halda nətər sinəsinə vurdusa, ürəyi içəridə qırılıb düşdü. Heç demə, hamısı yalandan hirsələnmiş, saxta sözlərmiş. Bu təntənəli sözlərdən heç beş ay keçmədi, biz bu biabırçılığa, zülmə, işgəncəyə, əzab-əziyyətlərə düçar olduq. Görəsən indi o kişi hanı? Dediklərini xatırlayırmı? Yox, bəlkə Xocalı hadisəsindən sonra başına ya bir güllə çaxıb, ya da özünü asıb öldürüb. Axı, Xocalıya bir şey olsaydı, arvadını, qızını, bacısını öz əli ilə ermənilərə verəsiydi. Yəqin onları gətirib buradan atandan sonra özünü dəqiq öldürüb. Qəflətən beynimə gələn fikirdən ürəyim sıxıldı, düşündüm ki, bəlkə o bizi aldadırmış. Hələ də rayonları gəzə-gəzə eyni çıxışları edir. Sonda isə hökm ilə əlini sinəsinə vura-vura camaatı inandıraraq evinə qayıdanda:

– Bunu da yoluna qoyduq. İndi filan rayona getməliyəm,– deyərək, növbəti çıxışını hazırlayır.

Özumdən asılı olmayaraq, hönkürtü ilə ağlayıb yerimdən sıçradım:

– Yox, yox, ana, onu əlimə versələr, öz əllərimlə cırıqlayıb, şiltim-şiltim edərəm. Ana, biz heç kəsə lazım deyilik, heç kəsə! Hamı bizi aldadıb, ay ana, bizi niyə qurtarmırlar burdan? Ana, bu əcnəbilər də pis adamlardı. Bunnara qulluq eliyillər. Ay ana, bunnara qulluq eləmir-lərsə, niyə soruşmullar ki, bu körpələrin, uşaqların günahı nədir? Birinin gözü yoxdur, o birinin qolu, başqasının

qıçı. Ay ana, gəl çıxaq gedək, qaçaq, dünyadan çıxaq! Hamı yalan danışır. Mən heç kəsə inanmıram!

Anam çaş qalmışdı. O, bayaqdan elə bilirdi ki, mən gözü yumulu yatmışam. İndi belə qəflətən hövüllənməyim anamı qorxutmuşdu. Ağ xalatlılardan hamısı səsə palataya yığılmışdılar. Fasilə vermədən bədənimə iynə döşəyirdilər. Kimsə dedi ki, psixikasını pozulub! Elə deyəsən bunu deyən anam özü idi. Mənə isə o qədər sakitləşdirici iynə vurmuşdular ki, gözlərim qapanırdı. Yuxuya getdim. Ayılanda anamın gözlərini şişmiş, qan çanağına dönmüş gördüm.

Ağırlaşmış göz qapağımı astaca qaldırdım. Anam mənə tərəf əyildi. Qurumuş dodaqları ilə bir neçə dəfə üz-gözündən öpəndən sonra ayağa qalxdı və heç nəyi xatırlamamaq üçün:

– Çay içirsənmi, Rəhimə?– soruşdu.

Bu iki ay müddətində elə bil on yaş böyümüşdüm, dərd çəkirdim. Anamın fikrini eləyirdim. Anam mənim başımı qatmaq istəyirdi ki, gözümün fikrini çəkməyim. Amma mən dərdlərlə elə yüklənmişdim ki, gözüm yadıma düşmürdü. Düzdür, o da bir dərddir, ancaq bu yüklərin arasında nəzərə çarpmayan bir xırda dərd idi. Bəlkə də o dəhlizdə gördüyüm uşaq xoşbəxt idi ki, hər iki gözü yox idi. Bu iyrenclikləri görmürdü.

Anamın isə ağına gəlməzdi ki, mən bu qədər şeyləri dərk edirəm və özümə dərd eləyirəm. Yaxşı ki, onun ağına gəlmirdi. Bəlkə siz də elə düşünürsünüz ki, o vaxt sən körpə uşaqdın, nə bilirdin, nə başa düşürdün?

Qız diqqətlə üzümə baxdı. Ancaq cavab gözləmədən sözünə davam etdi:

– Yox, adam çox görəndə, çox bilir. Mən onda artıq uşaq deyildim. İnanıram ki, mən gördüklərimin heç birini

də siz öz həyatınızda görməmişiniz. Yaxşı da ki, görməmişiniz və heç görməyinizi də arzulamıram. Bəlkə heç o işgəncələri təsəvvürünüzə də gətirə bilmirsiniz. Nəinki siz, yəqin ki, heç kəs təsəvvürünə gətirə bilməz. Çünki bizə verilən işgəncələr ağıla gələsi deyil. Əgər ağıla gələsəydi, daş olsaydılar, əriyərdilər və yəqin ki, bizim dərdimizi çəkib arxamızca düşərdilər, bizi axtarardılar. Boş-boş sözlərlə camaatı aldatmaq, gözə kül üfürməyi demirəm. Bir gecədə əmr verib hücumu keçməyi nəzərdə tuturam. Bu isə yəqin ki, olmayacaq. Olsaydı, indiyə qədər olardı.

Rəhimənin bizi qəflətən belə danlamağından, haqlı töhmətindən xəcalət çəkib, özümüzü günahkar hesab edirdik. O, haqlı idi. Düşünməyə isə indi vaxt yox idi. Qız danışırdı. Elə dolmuşdu ki, o həyata yenidən elə qayıtmışdı ki, fasilə vermədən, ürəyində uzun müddət saxladığı bu dərd kisəsinin ağzını açmışdı. Ancaq heç demə bu kisənin içində də düyünlü boğçalar ayrı-ayrı yığılıb ki, heç biri yaddan çıxıb qalmasın. Deyəsən, qız bizim xəcalət çəkdiyimizi, əzabımızı duydu. Qəfil susdu. Dərindən ah çəkdi. Baxışından, boş stəkana əl atmasından odlandığını duydum. Bir göz qırpımında yoldaşım əl-ayağa düşüb onun önünə qoyduğumuz su onu kövrəltdi. Sanki illərlə həsrət qaldığı nəvazişdən kövrəltdi. Gözündən axan bir damla yaş yanağında dondu. Sonra aramla açdığı dərd boğçasını çözləməyə davam etdi:

– Nəysə... Anamın «Rəhimə, çay içirsən?» sualına cavab vermək əvəzinə soruşdum: – Ana, biz yenə Samvelin damına qayıdajıyız?

Anam dinmirdi. Mən yenə anamın cavabını eşitmək üçün soruşdum:

– Ora qayıdajıyız?

– Bəs neyniyim, ay bala? Bir də nə bilim hara gedəjiyik? Hara aparsalar, ora da gedəjiyik. Bizdən kim soruşur ki? Mənim əlimdə nə ixtiyar var, ay bala? Sən mənə niyə belə imtahana çəkirsən? Bir də hara aparsalar, kafir yanına aparaxlar. Ora qayıtmaq istəməsək də, Qarabağa qaytarası deyillər ki, bizi. Sən mənə yol göstər, görüm neyləyə bilərəm?

Anam mənimlə asta-asta, ehtiyatla danışırdı. Sonralar başa düşdüm ki, anam mənim havalanmağımdan ya şübhələnirmiş, ya da qorxurmuş.

– Ana, mən istəyirəm ki, elə burda qalaq. Nətər eləsək, getmərik?– deyib ona elə diqqətlə baxdım ki, anam söz tapmadığından başını aşağı salıb susdu.

– Ay ana, sən dedin yol göstər, mən də yol göstərirəm. Heç olmasa, elə edək ki, bir az artıq qalaq burda.

– Nətər eliyim, ay bala? Qoy görüm, bir insafını tap-sam, yalvarıb-yapışaram ki, bir az bu uşaq dirçələmə qədər bizi burda saxlasınlar.

– Ana, qoy deyim ki, ombam bərk ağrıyır. İndi də ayağımı apres eləsinlər. Bir az da ona görə qalaq. Sonra da başqa şey fikirləşərik,– dedim.

Mən bunları anama elə ürəklə deyirdim ki, anam hiss elədi ki, mən bədənimin bütün əzasını kəsdirməyə hazırım, tək erməni içinə getməyim. Əlacsız anam da görünür, mən keçirən hissləri keçirirmiş. Ona görə də hıçqırıb hönkürərək, sözünün əvvəlini-axırını güclə deyə-deyə:

– Sən mənə dağ çəkdin, Rəhimə, ürəyimə od qoydun! Sən olmasaydın, çoxdan özümü öldürərdim. Mən ölümə üstünlük verirəm, nəinki ermənilərlə üz-üzə gəlməyə. Hə-cər nənə də, Şeyda da, Ceyran da, Xocalıda ölüb qalanlar da ən xoşbəxt adamıydılar ki, canları bir dəfəlik qurtardı.

Biz isə gündə min dəfə ölürük və dirilmirik, dirizarıncı qalırıq. Bala, mənə bu sözləri bir də demə. Başa düş ki, indi anan çox acizdir, əlindən heç nə gəlmir.

Artıq qaş qaralır, axşam düşürdü. Mən də süstləşib sakitcə uzanmışdım. Anam yavaşca əlimə toxundu və pıçiltı ilə:

– Rəhimə, dur, vaxt ikən o tərəfə gedək, sonra rahatlan, yat.

Könülsüz-könülsüz qalxdım. Görünür, bu gün mənim hər şey qəsdimə durmuşdu.

Enli dəhlizin başından tələsik addım səsləri nəzərimizi cəlb etdi. Gələn Qurqen idi. Marafon yarışı kimi qaçmağın xatırladan yerislə bizə yaxınlaşırdı. Qurqeni görəndə sevindim ki, anam burada bir az artıq qalmaq üçün ondan xahiş edər, bizə köməklik göstərər. Ancaq, o elə tələsirdi ki, heç elə bil bizi görmürdü. Ötüb otaqların birinə keçdi. Qayıdanda gördük ki, xərəkdə bir qadın gətirirlər. Orada heç kəsə cavan qız demək mümkün deyildi. Çünki, hamı bir gündə qocalmışdı. Gətirilən lap cavan bir qız idi.

İşçilər dəhlizdə olanları palatalara keçirməyə tələsdirdilər. O cümlədən də, bizi... Ancaq, bizim palatamıza çatmağımıza hələ beş-altı metr məsafə qalmışdı. Gətirilən qızın başı keçəl qırılmışdı. Alnından burnunun ucuna qədər, bir də hər iki qaş qırılıb yerinə siqaretlə dağ basılaraq xaç çəkilmişdi. Üzü gözünün altından başlayaraq çənəsinin altına qədər dağlanıb yazılmışdı. Dodaqları köpəşmişdi. Üst dodağı necə dağlanmışdısa, şişib burun pərələrinə yapışmışdı. Alt dodağı isə çevrilərək sallanıb çənəsinə düşmüşdü. Xirtdəyinə qədər örtük çəkildiyindən bədəninə görmək olmurdu. Qız hüşsuz halda idi. Anam məni palataya salmağa tələsirdi. Mən isə istəyirdim ki,

anam Qurqendən kömək diləsin. Ancaq Qurqen ordan çıxana oxşamırdı.

Yerimə uzandım. İynəmin vaxtı çatmışdı. Amma, deyəsən, tibb bacılarının yadına düşmürdük. Yatmaq istəyirdim ki, tibb bacısı özünü çatdırdı, iynəmi vurdu. Ona yazığım gəlirdi. Elə bilirdim ki, o qızı görəndən sonra daha ermənilərin arasında qalıb işləmək istəməz. Ancaq qızın heç vecinə də deyildi. Həmişəki kimi, ifadəsiz gözləriylə, laqeydcəsinə baxaraq, donmuş sifətini anama tərəf çevirdi və avtomat gəlinciklərdə olduğu kimi dodağı açılib-yumuldu: «Sakitləşib, indi yatacaq»,– dedi və çevrilərək əsgər yerisi ilə otaqdan çıxdı. Bunların da yaxşısı deyəsən elə o keçisi saqqal kişi ilə sarı saç arvadmış.

Anama baxdım. Mənə elə gəldi ki, onun da gözləri donub və o donuq gözlər mənə zillənmişdi. Ancaq donuqsifət, ifadəsiz gözlü tibb bacısından fərqi o idi ki, anamın üzündən qorxu, həyəcan hissləri damcılayıb boğazına tökülürdü və bu qorxu ilə həyəcan hissi üst-üstə düşüb toplaşaraq xirtdəyindən keçə bilmədiyindən boğazının damarı elə atırdı ki, elə bildim bu dəqiqə damar partlayacaq, qan fəvvarə vuracaq. Mən isə düşünürdüm ki, görəsən o qız hansı tövlədə saxlanılmış. Hardan keçib əllərinə?

Səhərisi həkim palataları gəzəndə anam ona ayağımın bərk ağrıdığını dedi. Həkim budumu işığa saldırandan sonra işçilərinə tapşırırdı ki, məni əməliyyata hazırlasınlar. Üç gündən sonra artıq əməliyyat stolunda idim. Ətrafımda mavi xalatl, kənarı ağ haşiyəli mavi papaqlıların sayı bilinmirdi. Qarışqa kimi qaynaşırdılar. Biri yaxınlaşdı. O, cavan bir kişi idi. Ağzıma şüşə kimi dərin, nəlbəkiyə oxşayan bir şey yaxınlaşırdı. Burnumun pərələrinə gözümdə əməliyyat aparılanda keçirilən nazik rezin boruları ke-

çirtdilər. Əməliyyat aparacaq arıq, uzun, göygöz kişi görünür, baş həkim idi. Rezin əlcəkli əllərini, qolları cırmanmış biləyini yuxarı qaldırdı, başlamaq işarəsi verdi. Ağzına bağladığı ağ tənziyin arxasından nəsə dedi. Çəngəl-bıçaq bir-birinə toxunanda çıxardığı səs başladı. Astaca məni bir böyrüm üstə çevirdilər və həyatımın ən şirin anlarına qovuşdum...

Evimizdə, üzüm çardağının altında oturub nahar yeməyə hazırlaşırıdım. Qonaqlarımız var idi. Atam kabab çəkirdi. Əmim samovara salmaq üçün odundan çilik düzəltdirdi. Nənəm yerə tökülən qamqalağı yığıb tüstülənən samovara salırdı. Çardaqdan sallanan bir tərəfi sarı, bir tərəfi çəhrayı rəngli dənələri olan keçimcəyi üzüm salxımları günəşin şüası altında yarpaqların arasından yolka işıqları kimi parıldayırdı. Atam anamdan gül kəsdiyimiz, ağac budağı budadığımız qayçıyı istədi. Hər bir salxımı bir meyvə qabını dolduran üzümdən bir vedrə yığırdı. Anam yuyub gətirmək istəyəndə nənəmin səsi gəldi:

– Ay bala, neynirsən yuyuf? Gejə səhərə qədər Tanrı çayının qabağın açığa ağacdarın üstünə xəlbirəmədi, ta yuyulufdu, dayna?

Həmişə olduğu kimi atam yaz ağzı televizoru yenə eyvana çıxarmışdı. Səxavət Məmmədov öz yanıqlı səsi ilə oxuyurdu:

Azad bir quşdum, yuvamdan uçdum,
Bir bağa düşdüm, bu gənc yaşımda.

Bir ovçu gördü, köksümdən vurdu,
Torpağa düşdüm, bu gənc yaşımda.

Nənəmin yenə kövrəlmiş səsi gəldi:

– Anan ölsün, ay bala, yerin nurnan dolsun! Elə bilir-mişsən ki, torpağın payısan. Nejə yanıklı-yanıklı oxumusan, a başı xeyirri!

Nənəmin sözlərindən belə başa düşürdüm ki, Səxavət Məmmədov rəhmətə gedib. Nəsə nənəmə sual vermək istəyirdim ki, anam əlimdə tutub iştahla yediyim üzüm salxımını alıb qarşıdakı boşqabın içinə qoyaraq:

– İştahını öldürmə, Rəhimə, meyvəni yemək yeyəndən sonra yeyəllər. Qardaşından göz ol, salat doğrayım.

Qəflətən külək başladı. Elə bir külək əsdi ki, stolun üstündəki süfrəni üzüqoylu çevirdi. Qab-qacaq yernənyeksən oldu. Atamın əlində tutduğu kabab şişlərini əlindən alıb əmimin, nənəmin köksünə sancdı, qardaşımı vurub çardağın tinindən asdığıımız səbətənin içinə atdı. Anam nə qədər əl atdısa da, əli çatmadı uşağa. Qonaqlar hərəsi bir tərəfə qaçırdı. Atam su quyusuna düşdü. Orta qışqıra-qışqıra o tərəf-bu tərəfə qaçırdım. Birdən yıxıldım, bir böyrüm yekə bir daşa dəydi. Dəhşətli ağrı ombamdan tutub bütün bədənimə bürüdü. Ağrıya səksəkəli gözümlü açdım. Tərləmişdim, anam üzümə üfürürdü ki, bir az sərinləyim. Ombam sarıqlı idi. Hər yerim ağrıyırdı, xüsusilə əməliyyat gedən yer.

Bir başqa palatada idik. Gözləri şüşə kimi donmuş qız göydən asılmış içi maye ilə dolu şüşəyə necə baxırdısa, mənə elə gəldi ki, burnu olmasaydı, gözlərinin giləsi birləşib bir yuvaya düşərdi. Bu vəziyyətdə qız çəpgöz görsənirdi.

Həkim ayıldığımı görüb, anama işarə elədi. Anam soruşdu:

– Rəhimə, nətərsən?

Cavab vermək istəyəndə mənə elə gəldi ki, dilim uyuşub və ilişib. Onunçün də başımla «Yaxşıyam» işarəsi ver-

dim. Pambığı suya batırıb dodağımı islatdı. Nəsə danışır-dılar. Həkim hiss etdi ki, yaramın keyi açılıb, ağrıyıram. Bir neçə iynə vurdular, yuxu məni apardı. Bir-iki gün ora-da uzanlı qaldım. Sonra məni qaldırıb yeritdilər. Dəhşətli bir ağrı bədənimə bürüyürdü. Mənə elə gəlirdi ki, ayağımı yerə basdıqca budum qarnıma girir, oturmaq istədim. Qoymadılar, daha bir neçə addım atdım və bir böyrü üstə bir təhər yanpörtü oturdum. Ağrıdan gözümün yaşını sax-laya bilmirdim. Ancaq bu göz yaşu deyildi, ağrıdan tökülən su idi.

Əməliyyatdan 15 gün keçmişdi. Bir az babat idim. Anam hər gün mənə baxan həkimlə nə haqdasa çox ciddi söhbət edirdi. Həkimin sifətindən hiss olunurdu ki, ana-mı qane edən cavabı vermirdi. Anam isə ciddi-cəhdlə çalış-ırdı ki, onu razı salsın. Amma deyəsən mümkün olmadı. Anam qayıdanda həkimlə nə söhbət etdiyini soruşdum. İzah etdi ki, həkimdən bizi Qırmızı Xaç Cəmiyyətinin xətti ilə özümüzünkülərə qaytarmağı xahiş edib. Həkim isə eti-razını bildirib ki, elə işlər onlara baxmır. Onların işi xəstə-ləri müalicə etməkdir. Əsirləri dəyişdirmək işinə isə tamam başqa adamlar baxır. Ümid qaldı Qurqənə!..

– Ana, Qurqən kimdir ki? O da vəhşi ermənilərdən bi-ridir də! Sənin hələ də inandığın erməni var?

Anam üzümə çox diqqətlə baxa-baxa fikri harasa uzaqlara getmişdi və bu düşüncələrin təsiri altında bu söz-ləri pıçıldadı:

– Bu dəfə gələndə arxadan diqqətlə onun peysərinə baxdım. Başının arxası düz deyil!

– Nə olsun, o nə deməkdir, ana?

– Ermənilər uşağı bələkdə olanda daima arxası üstə yatırdıqları üçün başlarının arxası əl içi kimi düz olur. Bö-yüyəndə də yastı qalır. Bununku elə deyil,– dedi.

– Görəsən, anam ağına nə gətirirdi. Qurqeni kimə ox-sadırdı,– düşünərək fikrə getdim.

Ağır-ağır ayağa qalxdım, anamın qoluna girib axsaya-axsaya dəhlizə çıxdım və asta-asta uzun dəhlizin yuxarı-sına tərəf addımladım.

Mənim ombamda əməliyyat aparılmazdan əvvəl xərək-də gətirilən qız dəhlizə çıxmışdı. Qızın üzünə baxanda dik-sindim. Başu qaralmağa başlamışdı, az-maz tüklenirdi. Ancaq dodaqlarının şişi yatsa da, sifəti baxılmalı gündə de-yildi. Hər iki yanağına gözünün altından çənəsinə qədər iynə ilə döyülüb «Qarabağ erməniləridir, biz də ermənilə-rin» sözləri yazılmışdı. Dəhlizdəki uşaqlar qızı göstərərək bir-birlərinə əsəbi halda izah edirdilər:

– Ə, ə, onun üzünə gör nə yazıblar ey, ermənilər?! İn-di bizi dəyişəndə ermənilərdən hayıfın çıxarın. Ta o birilər kimi başımızın altına yastıx qoyuf yatmıyax ey, burda nə görmüşük, hamısını ordakılara danışax. Ordakılar bilmir axı, burdakılar nə oynunnardan çıxıflar. Bilsələr, heç orda oturallar, buna qeyrət dözər?!

– Eybi yoxdu, a köpəyuşağı! Bizimkilərdən uzaqbaşı sizin əlinizdə iki min, üç min əsir qadın olsun. Onlar əlac-sızdı, nə bilsəniz, eliyərsiniz. Amma sizinkilər Azərbaycan-da itə tökdür, zibil kimidilər. Elə kimi görsək ki, kökündə, əqrəbasında, zatında erməni qanından olan qız var, bəsi-mizdi. Biz də bilərik neynirik. Düz demirəm, ə, Nicat? -de-yib, böyük oğlan əl arabasında otruan nisbətən cəsəətli oğlana tərəf əyildi.

Anam qıza yaxınlaşdı. O tərəf-bu tərəfə baxandan son-ra salam verib, qızın haralı olduğunu soruşdu.

Qız başına gətirilənlərdən utanaraq qeyri-müəyyən ca-vab verdi:

– Kənddənəm, biz tərəfləri tanımazsınız,– deyə könül-süz-könülsüz cavab verdi.

Anam qızı söhbətə çəkmək istədi:

– Biz də üç aydan çoxdur bu xarabadayıq.

Ancaq qız kəsik-kəsik, qırıq cümlələrlə söhbətdən yayınıb sifətini gizlətməyə çalışırdı. Görünür, qızın əsəbləri də pozulmuşdu. O gözlənilmədən anama tərəf çevrildi və kəkələsə də, tez-tez danışmağa başladı:

– Biz qardaşlarımızın güdazına getdik. Qardaşlarımızdan biri könullü dəstənin komandiridi, o birisi də «Tələ» lə-qəbi ilə məşhur olan bir od parçasıdır. Onların ucbatından nəinki erməni, heç ermənilərin damından quş da kəndimizin üstündən səkib keçə bilməzdi. Hansı erməni kəşfiyyata gəlirdisə, anasını ağlar qoyurdular. Bizə yaxın olan başqa kəndi güclü atəşə tutdular. Qardaşlarım öz dəstəsi ilə qonşu kəndi müdafiə üçün köməyə getdilər. Heç demə, bu, baş qatmaq üçün imiş. Elə həmin gecə ruslar kəndimizi mühasirəyə aldı. Ermənilər isə hücumə keçərək kəndə girdi. Müqavimət göstərənləri öldürdülər, əllərinə keçənləri əsir götürdülər, evləri qarət etdilər, qaçmağa cəhd göstərənləri biçdilər. Bizi də sallaqxana malları kimi qabaqlarına qatıb dərə aşağı enişə apardılar. Rus əsgərləri isə yüksəkliyi ələ keçirib, hərbi texnikanı bizim kəndə yeridərək ələ keçirdikləri qənimətləri aparmaq üçün ermənilərə şərait yaratdı. Bizi taxıl anbarına dolduran kimi sorğu-suala başladılar. İlk sualları «Aranızda qardaşı, əri, atası döyüşdə olanlar kimdisə, qabağa çıxın!»– oldu. Hamı susurdu. Bunu görüb işgəncəyə başladılar.

Aramızda usta Xorenin qızı, Elxanın arvadı, Tapdıq kişinin gəlini Siran da var idi. Gəlin köçəndən sonra hamı onu Sara çağırırdı. Dədəsinə isə Xoren kirvə deyirdilər.

Erməni əsgərləri doluşmuşdu ucu-bucağı görünməyən taxıl anbarına. Qaranlıqda hərə birini divara dirəyib ağır əsgər çəkmələri ilə ayaqlarımızın üstünə çıxaraq əllərimizi arxada çarpazlayıb, yalın ayaqlarımız üstünə ağırlıqlarını salıb var-qüvvələri ilə əzə-əzə, murdar nəfəslərindən sarımsaq qarışıq içki iyi verə-verə anqıraraq soruşurdular:

– Kimin döyüşür, de!

Çığırtıdan qulaq tutulurdu. Fəryadlar ərsə qalxırdı.

Birdən bir səs fərqləndi. Kimsə ermənicə danışaraq, ağlaya-ağlaya nəyisə izah edirdi. Bu, Xorenin qızı, Tapdıq kişinin gəlini Siranın səsi idi. O, öz dillərində:

– Ara, məzhəb haqqı, mən erməniyəm,– deyirdi.

Qəfil bir sükut çökdü. Vəhşilər bir anlığa əllərini saxladılar.

– Ara, mən o kənddə gəlinəm. Hamını tanıyıram. Kimin kimi döyüşür hamısını deyərəm,– deyib, birinci öz qaynanasına əlini uzatdı: – Bax, bu qaynanamdır, iki oğlu, üç kürəkəni döyüşür, əri də yeməklərini daşıyır. Döyüşən oğlunun biri mənim ərimdir. Qalanlarını qaranlıq olduğu üçün görmürəm. Səhər açılınsın, hamısını deyəcəm. İndi bilmirəm, kimlər əlinizə keçib, kimlər qalıb. Ancaq könullü dəstənin komandirinin iki bacısını gətirəndə yolda görmüşəm, onlar da burdadırlar.

Ermənilər əl saxladı. Ancaq anbarın başqa bir küncündə hönkürtü, qışqırıq səsi səngimirdi.

İnsana yaraşmayan vəhşiliklə, zorakılıqla məşğul olan əxlaqsız, dığalar sanki nə Siranın ermənicə danışdığını eşitmişdilər, nə də yerdə qalanlarının sakitləşmələrinə fikir vermişdilər. Erməni dığaları əllərinə keçən yiyəsiz, kö-

məksiz qızları xəmir kimi yoğuraraq xışmalayıb əzirdilər. Ancaq daha sorğu-sualsız:

– Ax, ax, türk gözəlləri, bizi yaxşı həvəsə gətirdiniz, indi daha yaxşı vuruşarıq!-deyə-deyə iyrəncliklərinə davam edirdilər.

Bir-iki saatdan sonra yorulub hərəsi bir tərəfdə köpdü. Bir qismi isə siqaretini yandırıb, tüsdülədə-tüsdülədə anbardan çıxdılar. Elə onların çıxdığını gördük. Nə qədər heysiz-halsız olsaq da, hər iki bacı ölümümüzü gözümüzün qabağına alıb, Siranın üstünə atıldıq və dərhal da ağzın qapayıb, gözü kəlləsinə çıxana qədər ikiəlli boğduq. Siran heç tərpnə də bilmədi. Baxmayaraq ki, ona heç nə etməmişdilər, bizim isə leşimiz çıxmışdı.

Səhər açılanda iyirmiyə qədər arvadı, gəlini, qızı göyərmiş vəziyyətdə yerə sərili gördük. Onları gözlərinin qabağında namusuna toxunulduğuna görə, onlarla bərabər kəndin müdafiəsində döyüşərək əsir düşmüş ataları, qardaşları, ərləri boğub öldürmüşdülər. Amma heç səslərini də eşitməmişdik.

Baxmayaraq ki, bizim kəndi almışdılar, talan etmişdilər, amma hiss olunurdu ki, qorxularından orda qərar tuta bilmirdilər. Xırda tıqqıltıya səksənib, çiyinlərini qısaq başlarını gizlədir, cəld bir hərəkətlə əlləri ilə başlarını qoruyurdular, silah yadlarından çıxırdı. Biz inanırdıq ki, xilas olunacağıq. Çünki yüngülvari bir hücum olsaydı, onlar bizi qoyub qaçasıydılar. Ancaq gözlədiyimiz hücum olmadı. Ermənilər də arxayınlaşdı. Yavaş-yavaş o biri kəndlərə keçdilər.

Anam yenə tələsik sual verdi:

– Bəs sizin döyüşçü bacısı olduğunuzu kim xəbərlədi?

– Heç kəs! Gördük ki, ucdantutma bütün qızlara ən ağır işgəncələri verirlər, özümüz çıxdıq dedik ki, bizik...

Kişilər ha işarə elədilər ki, çıxmayın, eybi yoxdur, qoy ölürük hamımız bir yerdə ölək. Sizin qardaşlarınız vətəni qoruyur, biz də sizi ələ vermərik.

Amma vicdanımız yol vermədi. O qışqırtılara, vaynös-mələrə, fəryadlara dözmək olmurdu. Bizi bu sifətə salıb insan cildindən çıxarıandan sonra qabaqlarına salıb iki qayanın üstünə çıxartdılar. Hava telefonu ilə qardaşımızı çağırdılar:

– Ara, bacılarının səsinə eşitmək istəyirsən?

Qardaşımın biri ona cavab əvəzi söyüş söydü. Kiçik qardaşım çox hövsələsiz idi.

Ermənilər məndən iki yaş böyük olan bacımı itələyib, möhkəm bir təpik vurdular. Bacım səsinə də çıxarmadı. Qışın günü bizi lüt, anadangəlmə soyundurmuşdular.

Böyük bacım çox gözəl idi. O qədər gözəl idi ki, hətta hər gün qarşılaşdığı qonşularımız belə bizə gələndə, ya da bacım küçəyə çıxıb bir yana gedəndə baxmaqdan doymurdular. Ona görə də qardaşlarım ona əyani oxumağa icazə verməmişdi. Qiyabi oxuyurdu. İldə iki dəfə Bakıya qış və yay sesiyalarına gedirdi. Onda da qardaşlarımdan biri hökmən onunla gedər, dərse özü aparıb gətirərdi.

Kəndimizdə sevdiyi oğlan var idi. O, institutu iki il əvvəl bitirmişdi. Ancaq institutu bitirəndən sonra bir gün də işləməmişdi. Könüllü döyüşə gedərək, qardaşımın dəstəsinə qoşulmuşdu.

– Nəysə, bacımın səsinə çıxarmadığını görüb, zalımlardan biri əl atıb pəmpəcə əli ilə bacımın döşünü yaş paltarını sıxan kimi sıxıb burdu. Bacıma heyrət edirdim, o, dodağını gəmirərək səsin çıxarmırdı. Erməni isə çılpaq, kö-

məksiz, əliyalın silahsız iki türk qızının qabağında çaqqala dönmüşdü.

– Qışqır! Ay qardaş, kömək et, məni burdan qurtar,– deyərək köməyə çağır qardaşlarını, sizi buraxacaq,– deyə bağırdı.

Birdən bacım qışqıraraq:

– Qardaş, çıxın gedin, qoyun bizə nə edirlər etsinlər, daha bizdən sizə bacı olmaz! Orda qalan qızlarımızı qoruyun!– deyərək nalə çəkdi.

Ermənilər özlərini itirmişdilər. Buna baxmayaraq yenə anqırırdılar:

– Yaxşı səsini eşitdin! İndi silahını at, gəl zibilinə yiyə dur!– deyə, bizi qayanın başına çəktilər.

Hündür boylu, enlikürək bir döyüşçü gəlirdi. Gələn qardaşım deyildi. Bacımı sevən oğlan idi. Silahsız gəlirdi. Bacım onu görəni kimi şirə döndü:

– Geri çəkilin!– deyərək qolundan bərk-bərk yapışmış erməniləri də özü ilə bərabər çəkib qayadan atdı.

Bunu görəni qardaşımın dəstəsi atəş açdı. Onlar enişdən atırdı, bunlar isə yüksəklikdə olmalarına baxmayaraq, atəş açmaq əvəzinə geri atılaraq qayanın arxasında gizləndilər. Mən isə qəfil açılan atəşdən səksənərək özümlü hansı tərəfə atdığımı bilmədim. Bilmirəm, bəlkə də özümü atmadım məni çəktilər. Ancaq ermənilərin arasında qaldım.

Bu hadisədən xəbər tutan Qurban gəldi bizim yanımıza. Məni yarımcan vəziyyətdə görüb gətirdi bura. O biri əsirləri isə əmr verdi ki, təcili evlərə paylasınlar.

– Qurban kimdir?– deyərək anam təəccüblə soruşdu.

– O məni bura gətirən, polkovnik Qurbandır də?– deyə pıçiltı ilə izah etməyə başladı. – O, bizim kənddə Sərhad

kişi var idi, onun oğludur. Sərhad əmi çox vaxt Əsgəranda qalırdı, dayısıgildə. Orada stalovada işləyirdi. Azərbaycan mahnıları oxuyan Nune adında bir qıza vurulur. Dayısı onu nə qədər çəkəndirmək istəyirsə, xeyri olmur. Axırda iş elə gətirir ki, o qızı saxlayır, onunla evlənir. On dan bir oğlu olur, Qurbanlıqda anadan olduğu üçün adını qoyur Qurban. Uşaq altı yaşına çatanda, yağışlı bir gündə ermənilər stalovanın üstündəki yüksək gərginlikli cərəyan keçən məftili kəsib atırlar stalovanın qabağına, Sərhad kişi də qaranlıqda görmür. Məftil boğazının altına keçir, tok vurub öldürür. Hamı bildi ki, bu, ermənilərin fitnəsidir. Ancaq milis rəisi erməni olduğundan açıb-ağardan olmadı. Yasdan sonra Sərhad əminin bacıları qardaşlarının yadigarı olan uşağı gətirib saxladılar. Nune Sərhad əminin ili çıxmamış bir erməniyə ərə getdi. Sonra da gəlib uşağı apardı. Bir gün Sərhad əminin bacılarının qışqırtısını, fəryadını eşitdik. Elə bil Sərhad əmi indicə ölmüşdü. Kəndin camaatı qaçıb özünü onların həyətinə saldı. Öyrənib bildilər ki, Nunenin ərə getdiyi erməni uşağın adını dəyişdirib. Qurbanı Qurqen eliyib, soyadın da Allahverdiyevi Allahverdiyən, Sərhadı da Suren. Uşaq indi Allahverdiyən Qurqen Suren oğludur. Sonra da qoyublar erməni internat məktəbinə. Məktəbi qurtarandan sonra uşaq tez-tez kəndə gəlib, əmisinə, mamalarına baş çəkərdi. Yayda kənddə qalardı. Hadisələr başlayandan sonra isə daha Qurbanın üzünü görmədik. O vaxt bilirdik ki, Qurban Bakıda hərbi məktəblərin birində təhsil alır.

Üstündən üç-dörd il keçməsinə baxmayaraq, məni iyirənc günə salsalar da, Qurban məni, mən də onu görəni kimi bir-birimizi tanıdıq. O, indi Sərhad əmiyə daha çox oxşayır. Onun baxışında nə qədər təəssüf hissi sezilirdisə, mənim gözlərimdən iki dəfə çox nifrət yağırdı. Mənə işgən-

cə verən ermənilərə nifrət etsəm də, Qurbana həm nifrət, həm də ikrahla baxırdım. Çünki ermənilər onsuz da düşmənimiz idi. Ancaq bu naxələfdə axı türk qanı var idi. Axı o əsirlərin arasında onun mamaları, əmisi qızları, maması qızları var idi...

Qurban mən bunları fikirləşdiyim vaxt ayaqüstə muntəzir dayanan ermənilərin hərəsini bir işə buyurdu. Mənə yaxınlaşıb, lap yavaşdan adımla müraciət edərək:

– Aludə, sizin hamınızı dəyişəcəyəm. Qoy görək, Ağdərə tərəfdə bir-iki kənd alıb əsir götürəcəklərmi? Onda bunlar hamısı əl-ayağa düşüb yalvarırlar. Çünki qohum-əqrabalarından külli miqdarda pul götürürlər ki, verib adamlarını əsirlikdən qurtarsınlar. Onda mən də onlara deyəcəyəm ki, qoy pul özlərinə qalsın, qadınlarla dəyişməyə məncə razılaşacaqlar. İndi isə, hələlik səni xəstəxanada yerləşdirəcəyəm. O birlərini də evlərə paylaşdıracağam. Mənə belə nifrətlə baxmayın, vallah, nə bacarıramsa, eliyirəm. Amma, axı məni düz başa düşün, anamı da ata bilmərəm. Mənə qarşı nə qədər naxələflik edibsə, hamısını bilirəm. Ancaq məni dünyaya o gətirib.

Sonra yenə nəşə demək istəyirdi ki, qapı açıldı. İki erməni içəri daxil oldu. Qurban özünü elə göstərdi ki, guya mənə baxırmış və ayağa qalxaraq, əsəbi halda dedi:

– Bu nədir? Gözünüzü qan örtüb. Əgər bunu bilsələr, bilərsiniz bizə nə edərlər? Bizə elədikləri köməyin birini də eləməzlər. Ondan sonra tək-cə Qarabağdan yox, Zəngəzur, Göyçə, Qafan, hamısı qaytarılacaq özlərinə. Sizin başınız işləmir. İndi isə bunu hazırlayın, aparaq Qırmızı Xaç Cəmiyyətinin xəstəxanasına.

Dərhal da iki erməni məni gətirib maşına qoydu və bura gətirdilər. İndi əslində məni heç dəyişdirilmək ma-

raqlandırmır. Sizi bilmirəm, mənim dəyişdirilməli heç nəyim qalmayıb. Nə mənəviyyatım, nə əxlaqım, nə sağlamlığı, nə də əvvəlki əqidəm. İndi ermənilərə nə qədər nifrət edirəmsə, o qədər də özümüzünkülərə nifrət edirəm. Yenə burda bilirəm ki, əsirəm, tənə edənlər də düşmənlərdir, əzab-əziyyət verənlər də. Hardan bilirsiniz ki, bizi qaytar-salar, bizə əsir olmağımızı sərki etməyəcəklər? «Ay erməni diğalarının əl artığı» deməyəcəklər? Əgər bizim bu günə düşməyimizə şərait yaratdılsa, onu da gözləyin – deyib, qız əllərini zolaqlı xalata ciblərinə basaraq, üşüyürmüş kimi çiyini çəkdi, başını qınında az qala gizlədərək, yeyin addımlarla bizdən uzaqlaşdı.

Anam da əlimdən tutub asta-asta palatamıza tərəf qa-yıtdı. Ancaq yaman tutulmuşdu. Elə bil qızın danışıqlarını götür-qoy edirdi. Ancaq onda bir arxayınçılığa bənzər rahatçılıq da hiss olunurdu. Görəsən, nəyidi? Həmin rahatçılığı mən özümdə də hiss edirdim və səbəbini bilirdim. İstəməsəm də, fürsət axtarırdım ki, anama deyəm:

– Ana, çay istiyirəm.

Anam tələsik, termosun qapağını aç-aça diqqətlə üzümə baxdı. Çayı süzüb, əlini alnımda, üzümdə gəzdirdi. Qızdırmamı yoxlayırmış kimi dodaqlarını alnıma qoydu, üzünü üzümə dayadı və narahatlıqla:

– Axı sən çox çay içən deyilsən, qızım, səni belə yandıran nədir? Elə bir şey də yeməmişən.– dedi.

Könülsüz-könülsüz fincanı əlimə götürərək, ona baxıb azca gülümsədim və pıçıldadım:

– Qurqenin Qurban olması.

Anam səksənib içini çəkərək, alt dodağını elə gəmidirdi ki, elə bildim qoparıb tullayacaq. O tərəf-bu tərəfə dördgöz nəzər salıb:

– Ay qız, sus! Bir də bu kəlməni dilinə alma!– dedi.

Anam evimizdən ayrılıandan bəri birinci dəfə idi ki, mənə acıqlanaraq «ay qız» deyə müraciət edirdi.

Elə o dəqiqə də susdum. Çay istəməyimə peşiman oldum. Hiss etdim ki, anam mənimlə dərdləşməyəcək. Qılgıcım boyda sevincimə şərik olmayacaq. Yalandan da olsa, məni xəm xəyallarla ovutmayacaq. Üzümü çevirdim. Çayımı içmədən, yatırmış kimi, gözlərimi yumdum. Ancaq hiss edirdim ki, anam özü nə haqdasa fikirləşir və az da olsa, nəyəsə ümid edir. Bu günü özümüzçün yaxşı gün hesab etdik.

Yazın ən gözəl vaxtı idi. Artıq havalar istiləşmiş, ağaclar çiçəyini tökmüş, yarpaqlar böyüyüb sıxlaşmışdı. Hava yazdan çox, yaya meyilli idi. Güllər, gecə-gündüz çiçəkləri açmışdı. Ancaq bunların hamısı öz vətənimizdə olsa da, Vətən iyi, Vətən ləzzəti, Vətən tərəvəti vermirdi. Çünki, öz vətənimizdə düşmən qapazı altında idik. Ona görə ki, bizim güllərin, çiçəklərin rəyihəsini duymaq əvəzinə ermənilər laqeydcəsinə tapdalayıb keçirdi.

İncə mətləbləri, zərif hissləri duymaq üçün, nəcib xislət, insani hisslər, səmimi qəlb lazımdır. İnsana məxsus olan bu keyfiyyətlər isə erməni tayfasında yoxdur.

Bir neçə gün idi ki, yaxşılaşmışdım. Daha yeni əməliyyat haqda fikirləşmirdim. İnanırdım ki, evimizə qayıdacağım. Elə həmin gün bizi bura gətirən sarısaç arvadla saqqallı kişi yanımıza gəldi. Özləri ilə bir dilmanc da gətirmişdilər. Salxax-sökük sözlərlə anama başa saldılar ki, daha yaxşıyıq. İndi Allahverdiyani gözləyirlər. O gələn kimi vaxtı müəyyənləşdirəcəklər və bizi ermənilərlə dəyişəcəklər. Onlar bunu bizə xəbər verib çıxandan sonra mən təəccübləndim ki, necə oldu ki, biz sağ qaldıq. Sevincdən

ürəyimiz yerindən çıxırdı. Mənə elə gəlirdi ki, anamın ürəyi qabırqalarına dəyib qayıdır. Çünki anamın sinəsi atlanıb düşürdü, əlləri əsirdi, barmaqları elə bil qurumuşdu buza dönüb titrəyirdi. Anamın gözlərində yaş dəniz kimi dalğalanırdı. Elə bir himmə bənd idi ki, gözündən leysan yağışı töksün. Ancaq o, gözlərini qırpmırdı. Onun gözləri o qədər doldu ki, bir göz tutumundan artıq silələndi. Mənə elə gəlirdi ki, anamın göz almacıqlarının arxası da göz yaşı ilə dolub. Ancaq daha anam saxlaya bilmirdi o leysan yağışını. Gözlər elə doldu ki, onlara çəpər çəkən uzun kirpiklər də mane ola bilmədi göz yaşının tökülməsinə, əksinə ox kirpiklər göz yaşının şələlə olması üçün aşırımlı qaya oldu. Və gözündən sıçrayan yaşın bir damlası da yanağına süzülmədi. Qəfil sıçrayıb, ardıcıl olaraq on-on beş damcı mənim üstümə töküldü. Anam tez məni qucaqladı, üz-gözümü sildi. Öz gözünü quruladı və nəsə demək istəsə də, qəhərləndiyindən deyə bilməyib susdu. Onun susmağı indi mənə elə cansıxıcı gəlirdi ki, gözlərimi yumub nə qədər yuxuya getmək istədimsə, yata bilmədim. Axı, heç yatmaq vaxtı da deyildi. Anama tərəf çevrildim.

– Ay ana, nə olar, gəl bir az söhbət edək.– deyə, mızıladadım:

– Nə söhbət, ay bala, bir az dincəl, bu gün ayaq üstə çox dayanmısan,– dedi.

Anam bilmirdi ki, verdiyi məlumatla görə mən günlərlə ayaq üstə dayanıb o qızı eşitməyə hazır idim. İstəyirdim ki, yenə danışsın, ancaq işgəncələrdən yox, Qurbandan danışsın. O vaxtlar kəndə gəlməyindən, onlarla gizlənpaç, top-top oynamaqlarından danışsın. Ancaq mənə elə gəlirdi ki, daha bu söhbət bir də təzələnməyəcək. Çünki hiss edirdim ki, bunu anam istəmir. Yenə anamın dizinə toxundum.

- Ay ana, danış da!
- Nə danışım?
- Nə fikirləşirsən, onu.
- Eh, boş şeylər fikirləşirəm,- deyib, anam başını sağa-sola yellədi.

Əl çəkmədim, yenə başladım zarımağa:

- Ana, qurban olum, de, mən də bilim, nə fikirləşirsən?

- Məni məcbur edirsən. Ancaq nə deyim, demək istəmirəm axı. İstəmirəm beyninə salıb inanasan hər şeyə. İndi danışmağına danışajam, amma heylə şeyləri ağına salma. Bu günlə yaşamalırıq hələ. Fikirləşirəm ki, bizi dəyişəllər. Dəyişən kimi də, aparırlar sorğu-sual etməyə. Televizorda göstərilər mən də çıxış edərək ermənilərin bütün iyrəncliklərini danışırım və sonunda deyirəm ki:

- Ay bizim sadələvh xalqımız, əgər nə vaxtsa, lap beş əsrdən sonra belə desələr ki, ermənilər bizim dostumuz, qardaşımızdır, inanmayın. Bilin ki, yeni oyunun təməli qoyulur. Siz heç kəsə inanmayın, özünüz özünüzü idarə edin. Çalışın onlardan uzaq gəzin. Bu ölkədə oyunlar gedir. Biz isə bu oyunların qurbanıyıq. Qızların, qadınların namusu üzərində igidlərin, oğulların qanı bahasına bir ovuc adam öz vəzifəsini qoruyur, öz nəslini, kökünü pul-la, malla, vəzifə ilə təmin edir. Bu vəzifəni, altunları qorumaq üçünsə bizdən sınıq alət kimi istifadə edir, dünyanı idarə edənlərin gözlərinə bizi soxaraq kül üfürüb: «Siz nə çalışsınızsa, biz də ona oynayırıq. Daha nə edək, sizin üçün?»- deyə, əşya kimi nümayiş etdirir. Xalqa isə saxta məlumat verir:- Danışıqlar gedir! İş aparılır. Bu günlərdə Qarabağ məsələsi həll olunacaq,- deyirlər. Və ən tutarlı sözlərdən istifadə edərək bizi inandıрмаğa çalışacaqlar ki,

artıq hər şey öz qaydasına düşüb. Üç aydan sonra hamı öz evində-əşiyində olacaq. İnanmayın, heç üç ildən sonra-ya da, on ildən sonraya da inanmayın. Bunlar boş sözlərdir. Əgər Vətənə dönmək istəyirsinizsə, indi qalxın ayağa. Canınız, qanınız bahasına torpaqlarımızı azad edin. Bizə heç kəs nə torpaq qaytarası, nə də ev verəsi deyil. Qorxun ki, on-on beş ildən sonra hələ bizə bir təpəsinlər ki, nə torpaq, torpaq salmısınız eyy! Torpaq sizin şəxsi malınız deyildi ki, Azərbaycanın idi. Siz də Azərbaycanda yaşayırsınız da, qovub çıxaran yoxdur ki. Əgər bütün Azərbaycan bizə kömək etmək istəmirsə, elə biz özümüz, təkcə qarabağlılar özümüzü müdafiə etmək üçün bəsik. Qorxun! Gələcəyinizdən – özünüzün, balalarınızın gələcəyindən qorxun! Qorxun ki, orda ermənilərin əli altında olanlara «əsir», buradakılara isə «qaçqın», «dilənçi, evsiz-əşiksiz» deyəcəklər.

Balalarınız özlərini aşağı təbəqələrə məxsus hiss edəcək, nəsillərinin, köklərinin kimə məxsus olduqlarını heç kəsə sübut edə bilməyəcəklər. Acizlər intihar edəcək, anlamayanlar valideynlərini qınayacaq, az yaşlılar təmtəraqlı evlərdə yaşayanlara qibtə ilə baxaraq köks ötürəcəklər. Adicə yaşayış təzi olan qapılı-pəncərəli evlərə balalarımız həsəd aparacaq, əlçatmaz zirvə hesab edəcəklər. Qorxun, bunlardan qorxun ki, oğlunuza elçi gedəndə «Biz qaçqına qız vermirik» cavabı alaraq özünüzü təhqir olunmuş hesab edəcəksiniz. Qızlarınıza elçi gəlməyəcək ki, «Biz qaçqının qapısına elçi getmirik». Bunlardan qorunmaq üçün indidən başınıza çarə qılın. İndidən başınıza çarə qılın ki, gələcəkdə «Kaş gedən yerim olaydı» deyib, Vətən torpağına həsrətlə baxmayasınız, qəbirlərinizə tamarzı qalmayasınız!..

Və bu yerdə mənim çıxışımı kəsib tamaşaçılara izah edərək deyirlər:

– Bax, belə, əziz tamaşaçılar, biz sizə əsəbləri pozulmuş, bir ruhi xəstə qadının çıxışını nümayiş etdirdik. Özünüz də görürsünüz ki, bu qadın xəstədir, şüuru üstündə olan ana müharibə istəməz. Analar əsrlər boyu hamını sülhə səsləyib, savaşı olmasın deyər, örpəklərini atıblar ortaya, «Qoymayın qan tökülsün» deyiblər. Bu isə deyir ki, sizi qeyrətə çağırıram, ayağa qalxın! Bu gün cihad vaxtıdır! Olmaz, belə olmaz. Hər şeyin vaxtı var. Biz torpaqlarımızı erməni faşistlərinin əlində saxlayan deyilik ki, ancaq hər şeyi sülh yolu ilə həyata keçirmək lazımdır! Bu yerdə açıqlama verən aparıcı özünə və siyasətinə haqq qazandırmaq üçün zalda oturan analara müraciət edərək düz deyib-demədiyini də soruşacaq.

Orda isə əlbəttə ki, oğlanlarını tumanının altında gizlədən analar yerbəyerdən hücumla keçəcəklər, hərə bir ağız qışqıracaq: «Yox, yox, biz qətiyyənlə müharibə tərəfdarı deyilik. Bəsdir, itkilər verdiyimiz, təkli əmin-amanlıq olsun! Biz dövlətimizin, hökumətimizin apardığı siyasətə inanırıq!»

Bu yerdə mən onlara sual verəcəyəm:

– Yaxşı, tutaq ki, bu sülh danışıqları getdi və 20 il davam edən bu danışıqdan sonra ermənilər dedi ki, ə, gedin aşığınızı atın. İndiyə kimi hardaydınız? Qarabağ hardan sizin oldu? Hər tərəfdə erməni məktəbləri fəaliyyət göstərir. Neçə dənə kilsəmiz var. Sizin orda bir-iki məscidiniz var, onu da biz humanist olduğumuza görə, muzey kimi saxlayırıq. Əgər bir-iki məscidin olması, Qarabağ torpağının sizin olmasına dəlalət edirsə, bizim kilsəmiz elə Bakının ortasındadır ki, onda Bakı da bizimkidir! Onda bəs neyləyəcəksiniz?– deyib, üzümü zala tuturam.

Aparıcı qız yenə də zəlin çaşdığını görüb, oyununu uduz-mamaq üçün cəld özü cavab verəcək:

– Onda müharibəyə başlayacağıq. Bizim ordu onda güclənəcək, silahımız, sursatımız da bol olacaq!..

Mən yenə də onun dediyi cəfəngiyyatlara dözməyib ayağa qalxaraq:

– Kimlər edəcək o müharibəni? Bu gün, sabah doğulanlar? Axı, onlar o vaxt heç bilməyəcəklər ki, Qarabağ harda yerləşir. Nə üçün bu günün düşmənlərini gələcək nəslə miras saxlayırıq? Atadan oğula var, dövlət, at, dəvə qalar! Atadan övlada düşmən miras qalmaz! Müharibəni yenə də deyirəm, bu gün davam etdirməliyik. Qarabağı onun hər qarışına bələd olanlar qaytarmalıdır. Qarabağı Qarabağ yanğısı, Qarabağ dərdi olan adamlar qaytarmalıdır! Erməniyə zərbəni erməni dağı, erməni işgəncəsi görmüş adamlar vurmalıdır. O adamlar isə bu gün var, yaşayır, hələ ki, canları suludur, döyüş əzmindədirlər. O vaxt isə vuruşmaq istəsələr belə, yaş öz işini görəcək. Eşidin məni, qalxın ayağa, heç kəsə inanmayın hamı isti yerində, rahat ocağının başında oturub boş vədlər verir. Olan olubdur! Boş vəd verənlərin nə vecinə! Yıxılan da bizim, üstünə dağ-daş ələnən də, ölən də, əsir düşən də. Müharibə aparan da biz olmalıyıq! Düşünün bir az, düşünsəniz, görərsiniz ki, mən heç də əsəbləri pozulmuş ruhi xəstə deyiləm. Bu günümüzün həqiqətini deyirəm.

Elə bu vaxt zala baxıram ki, sifətlər də, baxışlar da dəyişib. Orda oturanlar indi az qala zaldan çıxıb birbaşa döyüşə getmək istəyir. Ancaq elə burda da verilişi kəsirlər, məni tutub aparırlar ki, əks təbliğat aparıram. Məni xaricdən maliyyələşdirirlər, öyrədib göndəriblər. Heç əsirlikdə də olmamışam, mənşəyim də şübhəlidir. Sonra bilə-bilə ki, yurdum-yuvam dağılıb qəsdən soruşurlar.

– Qalmağa yeriniz var?

«Yox» cavabını eşidən kimi əllərinə girəvə düşür. Dilimdən kağız alırlar ki, bir də belə lazımsız çıxışlar etməyəcək və heç yerdə təbliğat aparmayacağam. Bu kağız verəndən sonra Samvelin dəhlizi boyda yataqxanada bir otaq ayırub bizi ora yığllar.

Anamın əsəbi-əsəbi danışdıqlarına qulaq asandan sonra ona lap yaxınlaşaraq bir az da körpələşib köksünə sığındım. Onu danışmağa məcbur etdiyimə görə peşiman idim. Anamı bərk-bərk qucaqlayaraq dedim:

– Ana, onda gəl qayıtmayaq ora. Nə fərqi var ey, ya burda olduq, ya da orda? Hər ikisi Vətənimizdir də. Onsuz da gedif heç kəsi tapmayacağıq. Həm də bizim ta kimimiz var ki, qarşılacaq da? Rəhim də böyüyər, özü bizi axtarar, əgər sağdırsa. Yəqin ona danışajaxlar ki, biz əsir düşmüşük. Elə orda da deyirsən ki, müharibəni onun böyüdüyü vaxt başlayajaxlar də. Biləjək ki, anası, bəyisi əsir düşüb, müharibəyə birinci o gedəjək. Gəlif bizi də tapar, düz demirəm, ay ana?

Anam başımı sığğalayıb azca gülümsünərək məni bağrına basıb:

– Yox, ay bala, bunları mən hirsimdən deyirəm. Heç heylə də şey olar? İndi yəqin ki, hamıya ev-eşik də veriflər, iş də düzəldiflər. Bəs bir belə adamı düzə tökmüyəjəklər ha? Büyün-sabahda hücumla keçəllər. Bu qədər qanı bətirməyə olar? Bu dediklərim elə-belə xəyaldır. Burda hansı sülhdən söhbət gedə bilər ki, heç o kəlməni ağzına alıb danışa biləllər? Vallah, o qoşa-qoşa oğulları şəhid olan analar, qız-gəlinləri əsir götürülən atalar, qardaşlar, mal-qarası, var-dövləti talan olan, ev-eşiyi dağılan camaat tufan qoparar, yerbəyerdən üsyana qalxarlar. Bunla-

rı, Samvelin bizə acıq vermək üçün dediyi sözləri xatırlayıb hirsimdən:

– Ana, Samvel nə deyirdi?

– Havaxt deyirdi ki?

– Ollarda olanda, mən həyəti süpürəndə hirsələnədim? Onda dedi.

– Niyə hirsələnmişdi sənə? Döydü səni?

– Yox, mənim balam! Həyəti süpürürdüm. Bir az tez-tələsik elədim ki, sən yuxudan durmamış qurtarım ki, gözünü açanda məni yanında görəsən. O da bir-iki yerdə toyuq-cücə lələyi qaldığını görüb qışqırdı: «Başdan getdi süpürmə. Daha sən ömrüün axırına kimi bu evin qulluqçususan. Gözləməyin ki, kimsə gəlib sizi aparjax. Kürə qədər daqavorumuz var. Verəjəklər bizə, alıb oturajıyız. Kürə çatandan sonra sülh müqaviləsi bağlanajax, danışaxlar gedəjək. O danışaxlar da sizin ömrünüzün axırına qədər bəs eliyəjək». O vaxt o erməni eşşəyi bunnarı mənə deyəndə nə-tər sarsıldımsa, vursaydı, onnan yaxşıydı. Heylə olmasa da, adama pis təsir edir, axı. Bu Allahın ermənisi elə danışdı ki, guya bizimkilər bir o qədər biqeyrətdi ki, həm torpağı gedəjək, həm xalqı qırılajax, həm camahatı çöllərdə qalajax, körpələri şiş burnu olajax, həm minlərlə cavan oğlanları qırılajax, onların qismətinə yazılmış minlərlə qız talesiz qarıyajax, həm də deyəjəklər ki, yaxşı, indi gəlin, ta sülh bağlıyax! Yaxşı elədiniz, bunnarın hamısı sizə qurban!

Anamın danışığı xoşuma gəldi, arxayınlaşdım. Yenə də xəyallara dalıb dəyişiləcək günümüzü səbirsizliklə göz-ləyərək özümçün nağıl quraşdırmağa başladım. Ancaq bir-cə şeyi xəyalımda canlandırma bilmirdim ki, bizi harada dəyişəjəklər? Öz elimizdən, öz evimizdən harasa ötürüf deyəjəklər: «Gedin, ora sizin, bura da bizim oldu»? Yoxsa, bi-

zi Ermənistana aparıf ordakı sərhəddən dəyişəjəklər? Axı, bura da Azərbaycandır dayna. Azərbaycandan Azərbaycana dəyişillər? Ona görə də könülsüz də olsa, anama sual verdim.

– Ana bizi hardan hara aparajaxlar? Elə bura Azərbaycandı da...

Anam dərindən köks ötürdü. Köksünü elə ötürdü ki, mənə elə gəldi sinəsi çənəsinə dəydi. Çox asta və laqeydcəsinə:

– Heş yerə aparmıyajaxlar. Elə bu tindən o tinə keçirəjəklər, Azərbaycandan – Azərbaycana. Amma ermənilərin əlindən qurtarıb azərbaycanlıların himayəsinə keçəjəyik, yəni özümüzünkülərin!..

Anamın sözü nədənsə xoşuma gəlmədi. Xoşuma gəlməsə də, daha sual vermədim. Dəyişdirmə səhnəsini də gözlərim önündə canlandırmağa həvəs qalmadı. Elə anamın «Bu tindən o tinə keçirəjəklər. Ermənilərin əlindən qurtarıb azərbaycanlıların himayəsinə keçəjəyik, yəni özümüzünkülərin!» kəlmələri qulağımda səslənir, nədənsə rahatlıq tapa bilmirdim. Ancaq əslində səbəbini də araşdırma bilmirdim. Bəlkə də uşax olduğumdan qanmırdım. Dediği sözlərin mahiyyətini düz tutmurdum. Ancaq anam az danışan olduğu üçün heç bir sözü elə-belə deməzdi. Söz deməyə elə bil ki, ərinirdi.

Şər qarışırdı. Çöldə yağış yağırdı. Şıdırğı yağışın altında islanan öy-öy göyərçin (peyğəmbər göyərçini) təzəcə yumurtadan çıxmış ətcə-mətən balasını dimdiyinə alaraq fənikmiş halda özünü gah pəncərəyə çırpır, gah da budaqların altına çəkib üşüyən balasını qanadlarının altında gizləmək istəyirdi. Ora-bura vurnuxan quş dimdiyində daşıyıb gətirdiyi samanla tikdiyi yuvasını axtarır, balasına

daldanacaq gəzirdi. Goyərçinin yuvasını isə, pəncərənin qabağında olduğu üçün Qırmızı Xaç Cəmiyyətinin işçiləri təmizlik işi aparanda dağıdıb atmışdılar. Yumurtadan təzə çıxmış bala divarın dibinə düşmüş, iki dənə din vurmuş yumurta isə yerə düşərək ayaqlar altında əzik-əzik olmuşdu. Goyərçin çox vurnuxandan sonra deyəsən yuvasının yerini müəyyənləşdirdi. Yarpaqların arasında gizlətdiyi balasını dimdiyinə alıb pəncərənin qabağına uçdu və üçmüş yuvasının yerində balasını yerə qoyub qanadlarını üstünə çəkdi. Bala göyərçin bir-iki dəfə civildəyib ana qoynunda rahatlanaraq, səsinə kəsdi.

Bu mənzərəni müşahidə etdiyimiz müddətdə xeyli vaxt keçdi. Artıq toran qovuşurdu. Anam bir az göyərçinə baxandan sonra çarpayuya tərəf gəldi. Balaca şkaflın üstündəki su bankasının qapağını açdı, qapağın içinin tutumu qədər su tökdü, bir xeyli də çörəyin içindən xırda-xırda ovub pəncərəyə tərəf getdi. Pəncərəni açıb ehtiyatla göyərçinin qabağına qoydu. Qaranlıq olsa da, göyərçin çörəyi dimdiyinə alıb suya batıraraq balasının ağzına qoyurdu. Ancaq qanadı ilə balasının üstünə çəpər çəkməyi də unutmurdu. Sanki bunları gizləncə qanadının altında edirdi ki, balasını qorusun. Anam pəncərənin qabağında dayanıb quşu seyr edirdi. Onu qorxudacağından ehtiyat edib tərpnəmək istəmirdi. Hiss edirdim ki, anam göyərçinlə astaca-astaca danışır. Nə qədər qulaq versəm də, axırıncı kəlmələrin güclə eşitdim.

– Ay Allahın dilsiz-ağızsız heyvanı, sən dərdini sən qədər başa düşürəm. Sən də yuvanı dağıdıblar mənim də. Sən də balanı qoruyursan mən də. Baxmayaraq ki, hər ikimiz yurdsuz-yuvasız, sənə vətəniyyətin bizimkindən yaxşıdır. Sən azadsan, balanı dimdiyinə vurub ha-

ra istəsən, uça bilərsən. Biz isə ixtiyarı özündə olmayan əsirlərik.

Anamın sözlərini eşitdikcə ağlamaq istəyirdim. Elə bu vaxt qapı açıldı. Gələn Qurqen idi. Salamlaşdı halımızı xəbər aldı. Ağrıyıb-ağrıyımamağımı soruşdu. Yaxşı olmağıma işarə əlaməti kimi başımı tərpətdim. İndi ona özümüzünkü kimi baxırdım. Qara gözləri, çatma qaşları var idi. Baxışından o qədər də qəddarlıq yağmırdı. Birdən burnuna fikir verdim. Gördüyüm ermənilərin burnundan fərqlənmirdi. Alnı da ermənilərinkinə oxşayırdı. Öz-özümə Aludənin dediyi sözləri fikirləşirdim. «Eyni ilə atası Sərhada oxşayır» və birdən ürəyimdən keçdi ki, gərək o qızdan soruşaydım Sərhad əminin də alnı Qurqeninki kimi təpədən başlayırdı? Onun da burnunun üstü azca donqar, ucu isə belə küfdəyə oxşayırdı?

Nədənsə onun gəlişi də ürəyimi açmırdı. Elə bilirdim, bizi aldadır. Axı o özü Aludəyə demişdi ki, baxmayaraq ki, anam mənə qarşı çox naxələflik edib, onu ata bilmərəm, çünki məni dünyaya o gətirib.

Qurqen anama nəyə izah edirdi. Mən isə ayrı cür düşünürdüm. O nəinki, anasını atmaq istəməyib, yəqin ki, o böyüyəndə bilib ki, atasını ermənilər öldürüb. Bilib ki, adını, soyadını, atasının adını da dəyişiblər. Heç onları yenedən düzəltməyə də can atmayıb. Deməli o nəinki, naxələf anasını atmaq istəməyib, hətta onu dəstəkləyib və indi də onu müdafiə edir.

Gözümü yerə dikib, ayaqlarımın altını yerə sürtə-sürtə xəyalda dalmışdım ki, Qurqenin əlinin çiyinə dəyməsindən diksindim və başımı qaldırdım.

– Hə, nə fikirləşirsən? Hazırlaş, bir həftəyə Azərbaycana gedəcəksiniz,– deyib, gülümsədi.

Anama baxaraq:

– Bəs biz indi hardayıq, ana? Bizi Ermənistanı gətiriblər?– deyərək soruşdum.

– Bura Qarabağdır!– deyərək Qurqen nə qədər bizə yaxşılıq etmiş olsa da, bu dəfə ermənilərin güldüyü kimi bic gülüşlə gülümsədi. Bircə onlardan fərqi o oldu ki, ermənilər hayqıra-hayqıra bərkədən güldürdülər. O, Qurban ola bilməzdi, elə Qurqen idi ki, Qurqen. Həqiqətən də Allah verdiyindən yan keçmişdi ki, öz dədəsindən, əslindən, nəslindən üz döndərüb bütövlükdə erməni olmuşdu.

Qurqen getdi. Xeyli susduq. Anamı danışdırmağa qorxurdum. Çox dilxor idi. Qıvrıxıb ağrımayan qıçımı bükərək dizimi qarnıma tərəf yığdım. Ürəyim yenə dözmədi. Bilirdim ki, özüm soruşmasam, anam heç nə deməyəcək. Onunçün də anama baxmadan soruşdum.

– Ana, niyə bikefsən ?

Anam susurdu. Yenə soruşdum:

– Qurqenin verdiyi cavaba görə?

Anam məni özünə tərəf çevirdi və əllərimdən öpə-öpə dedi:

– Rəhimə, belə çoxbilmiş olma, həssas olan adamlar çox yaşamır!– Sonra məni sinəsinə sıxan təhər edərək:– Buranın ki odur ki, çox bilirsən az danış, tək burdan gedək. Bunların yaxşısının da, pisinin də üzünü azreyil görsün. Hamısı bir bezin qırağıdır. İlanın ağına da lənət, qarasına da!– deyib yanımda büzüşdü. Ancaq yatana oxşamırdı.

Dəqiqələri sayırdıq ki, burdan nə vaxt gedərik. Həftənin tamamına iki gün qalmışdı. Az qala, bizi hər gün hamama salırdılar. Anama da, mənə də çoxlu vitaminlər, iynələr vururdular. Dörd-beş günün içində hər ikimiz

əməlli-başlı kökəlmişdik. Gündə bir neçə dəfə yemək verirdilər. Vaxt tamam oldu. Gözləməkdən gözümüzün kökü saralırdı, amma gəlib çıxan yox idi. Heç kəsdən heç nə soruşa bilmirdik. Anam qapıya boylanmaqdan yorulurdu. Amma daha qapını açan da yox idi. Bir həftə də keçdi.

Bir səhər uzun boylu, göygöz həkim içəri girib:

– Yığışın, indi sizi aparacaqlar,– dedi.

Anamla bir-birimizə baxıb döyükdük. Anam o tərəf, bu tərəfə ha vurnuxdu, götürməyə bir şey tapmadı. Çünki bizim heç nəyimiz yox idi. Anam bir tikə çörək götürüb pəncərəyə tərəf getdi ki, göyərçinə axırıncı dəfə dən versin. Ancaq əlində çörək geri qayıtdı. Göyəçinin balası tükləndiyindən pərvazlanıb etibarlı yerə uçmuşdu.

Sonra tələsik çarpayını səliqəyə saldı, balaca şkafa əl gəzdirdi. Hər şeyi nizama saldı, qapıya çatanda bir də geri qanrılıb palataya göz gəzdirdi. Hər şeyin öz qaydasında olduğunu görüb tələsik addımlarla həkimin dalınca getdik. Otağa daxil olanda iki erməni əsgərinin oturduğunu gördük. Üç-dörd dənə kağız verərək, qələmlə işarə etdiyi yerə imza atdırdılar. Orada oturub gözləyən erməni əsgərləri ayağa durdu, əlləri ilə qapını göstərərək, getməyə işarə etdilər. Anam və mən qabağa düşdük. Dəhlizə çıxanda hər ikimiz ətrafa göz gəzdirib uşaqları və Aludəni görmək istədik. Ancaq dəhlizdə bir nəfər də olsun görsənmirdi. Ümumiyyətlə biz Aludə ilə söhbət edəndən sonra onu bir dəfə də olsun görməmişdik. Yəqin onu dəyişdirimişdilər, axı Qurqen onu tanıyırdı.

Küçədə «Vilis» məşininin arxa qapısını taybatay açaraq:

– Tez olun! Deyəsən xeyli vaxtdır yeyib, səmriyib, bizi xamlamısınız. Bəsdir kurortda istirahət etdiyiniz, indi də

gedin işinizlə məşğul olun!– deyə bizi kobudcasına, lap o vaxtdakı kimi itələyib məşinə saldılar.

Anamın rəngi qaçmışdı. Hiss edirdim ki, əlləri əsir, ürəyinin səsi qulağıma gəlirdi.

Mən isə yol boyu xəyala dalmışdım ki, indi hara gedəcəyik? Evimiz yanib talan olub. Qonşularımız hamısı qırılıb. Qalanlar da Allah bilir, hardadırlar. Onları necə tapmaq olar? Nə qədər yol getdik bilmirəm, birdən məşin dayandı. Sevinirdim, məşindən tez düşməyə tələsirdim. Fikirləşirdim, görəsən indi hardayıq? Pəncərə olmadığından heç nə görmürdük. Kimsə məşinin qapısını açıb düşdü. Hiss olunurdu ki, bizi düşürməyə gəlirlər. Arxa tərəfdən kilidə açar salındı və qapını açdılar. Bizi çəkib düşürəndə az qala ürəyimiz dayanajaydı. Bura Samvelin darvazasının qabağı idi. Çəşmiş halda gah əsgərlərə baxdıq, gah da qapıya. Samvel qapıya çıxdı. Əsgərlər bizi təhvil verib getdilər. Anam könülsüz ayağını sürüyə-syürüyə addımlayırdı Samvel bunu görüb kefikök halda irişə-irişə :

– Həə, nə oldu türk dığasını gəbərttilər? Bəs bilmirdi ki, ana südünə naxələf çıxanı o süd tutar?! Bəs ikitərəfli rol aparanda elə olacaxdı da... Eşitməmişdi ki, iki yana baxan çaş olar?! Gördünüz, nə təhər öz basdırdığı minaya düşdü? Heç tikəsi də ələ gəlmədi. Sizin də qulağınız səsdəydi ki, Qurban gəlip sizi verəcəx o tərəfə. Bəs ermənilər çörəyi qulağna yeyir?– deyə, qaldığımız dəhlizin qapısını açıb bizi içəri ötürdü.

Gözüm dərhal yeşikləri axtardı, yerində idi. Azca rahatlandım, ancaq ürəyim sıxılırdı. Arzularım alt-üst olmuşdu, elə bilirdim ki, indicə əsir götürülmüşük. Daha ümid yeri də qalmamışdı. Qurbanın öldüyünü eşidəndə inamım lap itdi. Baxmayaraq ki, bir ümid yeri qalmamışdı. Anamın nə fikirləşdiyi məlum deyildi. Dodağını bir-bi-

rinə sıxıb əli qoynunda oturdu. Mənə heç baxmırdı. Deyəsən yenə də qara gününü qablaşdırmışdı. Bir az anama tərəf sürünərək ona yapışdım. Qolundan sallaşib başımı çiyininə söykədim. Fikrini dağıtmaq istədim:

– Ana, bilsəydik ki, bizi yenə bura gətirəjəklər, heç olmasa, şkafdakı quru çayı, qəndi götürərdik,– dedim.

Anam başımı sıgallayaraq astaca, anjaq dilxor halda:

– Yeşikdə quru çay da, qənd də var. Çay içmək istəyirsən?– soruşdum.

Yalandan «hə» deyə başımı yırğaladım. Kaş istəməyəydim. Anam ayağa qalxdı, ehtiyatla yeşiyin qapağını qaldırdı və donub yerində qaldı. Yeşiklər bomboş idi. Onun içinə köhnə dərsliklər yığılmışdılar. Mən anamın əlindən yapışaraq:

– Eybi yoxdur, ana. Yəqin elə biliblər ki, daha bizi dəyişiblər, bir də bura qayıtmayacağıq, ona görə işlədiblər. Bu ay özümü zə verərlər– deyib, onu çəkə-çəkə öz yerində oturdum. Ancaq ürəyim daha çox sıxılmağa başladı.

Yuxarıdan uşaq səs-küyü gəlirdi. Deyəsən, Samvelgilə çoxlu qonaq gəlmişdi. Bir az keçmişdi ki, bu səs-küy həyətə yayıldı. Üzüm çardağının altındakı stolu hazırlayırdılar. Ancaq bilmək olmurdu ki, səhər yeməyidi, yoxsa nahar. Çünki nə səhər idi, nə günorta. Yəqin səhər yeməyi olardı. Axı, onlar həmişə yuxudan gec oyanırdılar.

Yemək-içmək xeyli çəkdi. Yeyib qurtarandan sonra uşaqlar oynamağa başladılar. Samvelin arvadı anamı səslədi, təmiz öz dilimizdə:

– Ağız, dur qab-qacağı yığ, apar yu. Qonaq-qaramız çoxdur. Xeyli çirkli pal-paltarımız, süfrələrimiz yığılıb onları da yuyarsan. Donuzların, toyuqların yemini bu gün özümüz vermişik. Sabahdan erkən qalx. Həmişəki kimi işinlə məşğul ol. Həyət-bacanı süpür, itin qabını təmizlə,

donuzların altı da yaman gündədi, havalar istiləşib, milçək yığılır. Tez qalx.

Anam naçar ayağa qalxdı, başını çalib işə başladı. Mənə isə qapıdan çıxmadığı tapşırırdı. Anam istəmirdi ki, iş gördüyü zaman onun üstünə qışqırdıqlarını görum. O, əvvəlcə yekə ləyən dolusu qab-qacağı yuyub, qarnının üstündə gətirdi, çardağın altındakı stolun üstünə qoyub qurulamağa başladı. Xəstəxanada olduğumuz müddətdə palatadan çıxmadığımızdan anam ağappaq idi. Orda iş görmədiyindən əlləri pambıq kimi ağ və yumşaq idi. Qabları qurulaşdırıb qurtarandan o, sonra süpürgəni götürüb həyəti süpürməyə başladı. Əyilib qalxdıqca xəstəxanada təzəcə şampunla yuyulmuş ipək kimi parıltılı, saçları gah sağ çiyindənən, gah da sol çiyindənən sürüşüb sallanırdı. Bir anlığa dayandı. Uzun saçını bir neçə dəfə əlinə dolayıb düyünləyərək, boynunun arxasında qıyqacın altına yığdı. Bir azdan işini qurtarıb, əllərini yuyandan sonra yanıma qayıtdı.

Günortadan keçmişdi. Həm acmışdım, həm də susuz idim. Anamın üzünə baxdım, amma dillənmədim. Həyətdə yenə səs-küy başladı. Süfrə açırdılar. Deyəsən, nahara hazırlayırdılar. Qapının arasından baxdım ki, qonşumuz Xəyalə yaşda, qıvrım, kəsik saçlı qız əlində bir topa ağ gilası dörd-dörd, beş-beş tutub ağzına basır, sonra isə içərdəyini anamın yenicə süpürdüyü həyətdə üfləyərək, o biri uşaqlarla mərc kəsir ki, ondan uzağa heç kəs üfürməyi ilə tullaya bilməz. Ara qızışdı, uşaqlar hamısı ağzını gilasa doldurub, dodaqlarının qırağından gilasa suyu süzülə-süzülə tez-tez yeyirdilər ki, çəyirdəyi tez üfürsünlər. Hirsimdən ağlamaq istəyirdim. Günün altında çəkdiyü əziyyətinə görə anama yazığım gəlirdi. Az qalırdı qışqıram ki, görmürsünüz, həyət indicə süpürülüb!?

Anam məni içəri çəkdi. Saçı kəsik qız nəsə mızıldana-mızıldana anasına deyirdi. Samvelin arvadı isə dodağını uzadaraq onu əzizləyə-əzizləyə könlünü alırdı. Nəhayət, qız səsini kəsdi. Yemək gəldi. Yenə qab-qacaq cingiltisindən qulaq tutulurdu. Yedilər, yığışdılar.

Samvel yenə əvvəlki qaydada qara qəfədan əlində stolun üstündəki artıqları, bir də çörək qırıntılarını salafan torpada bizə gətirdi. Anam dərindən «ah» çəkdi. Samvel artıqları qoyub çıxandan sonra nisbətən babat, yəni təmiz bildiyi yerlərdən mənə verdi. Özünün yemədiyini görüb əlimi çörəkdən çəkdim:

– Ana, sən də ye.– dedim.

– Yeyəjəm ay bala, hələ iştahım yoxdu, sən ye,– deyərək mənə özü yedirtməyə başladı.

Anam məni yedirdəndən sonra ayağa qalxdı, qabları yığışdırıb yumağa apardı. İşini görüb qayıtmağıyan Samvelin arvadının bizim yanımıza gəlməyi bir oldu. Onun əlində yekə bir qayçı var idi. Hər ikimiz arvadın gəlişinə təəccübləndik. Anam sanki balaca uşaqmış kimi, əmrənən:

– Yerevandakı bacım uşaqları bizə yaylanmağa gəlib. Qızının sənə saçından xoşu gəlir. Aç, saçını kəsib ona verəjəm. Yoxsa, çörək yemək istəmirdi,– dedi.

Anam arvadı tərs-tərs süzüb:

– Mənim saçımnan ona nə? Harasına əkəjək? Adamın gərək özünün saçı olsun! -dedi.

Arvad hikkə ilə irəli yeriyərək:

– Aaz, az danışı! Bir bunun dilinə bax. Axı mənim axmaqlığımdır ki, sənə gənəşirəm,– deyib, anamın başına əl atdı.

Anam məndən utandığındanmı, yoxsa əlacsızlıqdanmı, başındakı qıyqacını açaraq:

– Neynirəm saçı? Ver qayçını özüm kəsim. Onsuz da mənə yüküdür bu saç,– deyib qayçını arvaddan aldı.

Mənə elə gəldi ki, anam axırıncı sözləri mənim narahat olmamağım üçün dedi. Elə bildim anam saçını doğrayıb qırıq-qırıq edəcək ki, onlara qalmasın. Ancaq yox, anam bir göz qırpımında vurduğu düyünləri saçından açdı. Arvad anamın saçını gördükcə həvəsləndi:

– Lap dibdən kəs!– deyərək özü boynunu uzadaraq nəzarət etdi.

Anam saçını lap dibdən qayçının ağzına verdi. Bir neçə dəfə qayçının ağzını açıb yumsa da, kəsə bilmədi. Anamın saçı o qədər yoğun idi ki, qayçıya gəlmirdi. Anam hörüyünü açmaq istəyəndə arvad qoymadı:

– Yox-yox, hörüklü yaxşıdır, açılsa, dağlar. Qoy dibi bağlı qalsın. Rezinlə sıxıb şenyon düzəldər, –deyib kəsmək üçün özü cəhd göstərmək istədi.

Ancaq anam yenə imkan vermədi. Bir təhər çəmin tapıb, ilan kimi uzanan, qulaş hörüyünü kəsib baş tərəfindən bir əli ilə tutaraq o biri əlilə axırıncı dəfə sığal çəkirmiş kimi axıra kimi asta-asta ovcunun içində sivirdi və arvada uzatdı.

Axçik sevinə-sevinə, az qala hoppana-hoppana yüngül bir hərəkətlə qapıdan çıxdı.

Anam yerindən tərpənmirdi. Hörükdən çıxan kəsilməmiş saçı üzünə tökülmüşdü. Ancaq bu da anama bir başqa yaraşığı verirdi. Onun gözləri yaşla dolmuşdu. Bir himə bənddi ki, hönkürə. Əyilib anamın gözlərinə diqqətlə baxdım və kövrələrək onun əllərindən tutdum. O, göz yaşını tökməyə fürsət axtarırmış kimi məni bağına basıb:

– Yox, Vallah yox! Neynirəm ki, saçı bundan sonra. Başqa şeylər yadıma düşdü. Atanın çox xoşu gəlirdi saç-

larımdan. Həmişə zarafatla deyərdi ki, səni saçına görə sevmişəm. Əgər səni boşamağımı istəyirsənsə, saçını kəsdir. Heç vaxt saçımı yığmağı xoşlamazdı. İndi atan olmayandan sonra saç nəyimə gərəkdir? Hər dəfə darayıb yığanda bağıma dağ çəkirdi,-dedi.

Anamın sözləri mənə lap pis təsir elədi:

– Ana, bəs sənin saçını erməni gəzdirəndə atam yadına düşmüyəjək? Bəs onda sənə dağ çəkilməyəjək?

– Ay Rəhimə, uzun saçın naləsi yerdə qalmaz!..– deyib, anam bir az susdu. Sonra astaca: – Atan yəqin görür kü, mən əlacsızam, yəqin onun ruhu məni bağışlayar, bala,- dedi.

Anam nə qədər belə pərişan halda oturdu deyə bilmərəm, amma bu süküt mənə çox cansızıcı gəldi. Birdən göz qapaqlarını qaldırdı, yorğunluqdan axan gözlərilə kədərli baxışlarla məni süzüb utancaq bir səslə:

– Rəhimə, gəlsənə sənin də saçını kəsdim? – dedi.

– Niyə, ay ana?

– Səninki ilə uyğun gəlməz. Havalar istiləşdiyinə görə deyirəm. Boynuyun dalı tərleyib bişməcə olmasın.

Anam nədənsə qorxurdu. Mənə bildirmək istəməsə də, çox narahat idi. Əvvəllər saçımı daryanda başdangetdi hörüb ucunu saçımdan tel ayıraraq tikirdisə, indi saçımı olduqca bərk hörüb ucuna iplik düzəldib iki qatlayaraq bacardıqca kökündən bağlayırdı ki, hörüyüm qısa görünsün. Qıyqacımı da havalar istiləşməyinə baxmayaraq, açmağa qoymurdu. Məni isə fikir, xəyal rahat buraxmırdı. Axırda dözməyib məni narahat edən sualı anama verdim:

– Ana, birdən axçikin xoşuna sənin gözün gəlsəydi, Samvelin arvadı sənin gözünü çıxarayeydi?– dedim.

– Yox, ay bala, hələ sənin yadımdan çıxmayıb o hadisə?

Elə bu vaxt Samvelgilin geyim-kecimli qonaqları pilləkanlardan düşüb harasa gəzməyə gedirdilər. Qapıdan baxıb bir az sevindim ki, anamın işi xeyli yüngülləşəcək, az qab yuyacaq. Birdən Samvelin arxada düşən arvadı Haykanuşun bacısı qızı nəzərimi cəlb etdi. Meranos qoyununun tükünə bənzəyən qıvrım saçını bir təhər kəlləsinin ortasına yığıb bağlamışdılar. Anamın ipək kimi qulac saçını nə iləsə bənd eləmişdilər o dingələdikləri tükün dibinə. Ucunu kəsib bərabərləşdirmişdilər. Anamın saçına dən düşdüyü üçün ordan-burdan ağ cığırlar açılırdı. Onlar o bəyazlığı aradan qaldırmaq üçün ağ telləri seçib çıxarmışdılar. İndi anamın xurmayı saçı günəş işığı altında parıldayaraq donqarburun, ilangöz qızın qısıq çiyinlərinə səpələnib kürəyini örtərək, yeridikcə o tərəf- bu tərəfə yırğalanan axçiki əməlli-başlı adama oxşadırdı. Başının qabağında qıvrım tükləri biz-biz qaldığından elə bil o uzun hörüyü açıb kirpinin başına fata qoymuşdular. Anam hündür olduğundan, saç nə qədər uzun olsa da, budundan aşağı deyildi. Ucundan xeyli kəsilmiş saç iybədən axçikin düz topuğuna dəyirdi. Qız qısa paltar geyinmişdi. Yad saçı baldırına dəyib daladığından həyət darvazasına çatan qədər hər iki əli ilə saçın uclarını qarmalayıb ovcunda saxlamışdı. Anam donuzların altını təmizlədiyindən mənə elə gəldi ki, bu mənzərəni görmür. Və buna çox sevindim. Öz-özümə düşündüm ki, yazıq anam, nə yaxşı, sən görmürsən.

Bağrım çatlayırdı. Elə bil sinəmə köz basmışdılar, sağalmamış yaramın közü qopmuşdu. Hıçqırmaq istəyirdim. Anamın eşidəcəyindən qorxurdum. Öz-özümə danışmağa başladım:

– Allah eləsin, o saçı yolda salıb itirəsən! Səni elə günə qal ki, saç yadına düşməsin! Sizi görüm başınızın həşi-

rinə qalassınız! Allah sizi anama möhtac eləsin! – deyərək, özümü üzü qoyulu yerə çırpıb, aciz olduğumuzu daha dərinədən duyaraq ağlamağa başladım.

Ürəyim yerindən çıxırdı. Gözlərim göynəyirdi, xirtdəyimdə düyünlənən qəhərin hamısını çıxarmağa tələsirdim ki, anam işini qurtarıb qayıdanda məni ağlayan görməsin. Birdən qapı açıldı, diksinərək yerimdən qalxdım. Anamın gözləri məni bu halda görüb bərələnməmişdi. Ley kimi üstümə şığıyaraq dizi üstə çöküb:

Noluf, Rəhimə, niyə ağlayırsan, ay anan ölsün?– dedi.

– Gej gəldin, qorxdum. Çölə çıxmağa da icazə vermirsən ki, dalınca gəlim.

– Axmaxsan, bu hasarlı həyətdən hara çıxıb bilərəm ki?!– deyib, məni qucağına aldı.

Qara günlərimiz başlamışdı. Anamın çarəsiz və yazıq görkəmi adamın ürəyinə od salırdı.

Həyətdə sakitlik idi. Samvelin aram-aram boğazını arıtlaması sükutu pozdu. Anamın yanımda oturması da mənə narahatçılıq gətirirdi. İstəyirdim o erməni sürüsü gəlməmiş işlərini görüb qurtarsın. Onların qabağında anamın işləməsinə isətəmirdim. Elə bil anam ürəyimi oxuyurdu:

– Rəhimə, gedim həyəti süpürüm, qabları yuyum. Daha elə işim qalmayıb, tez gələrəm,– deyib ayağa qalxdı, başını yenidən alnından çalaraq qapıdan çıxdı.

Ürəyim darıxdı, yenə astaca qalxaraq küncdə oturub qapını iki barmaq qədər araladım. Anam həyəti sulayıb süpürgəni götürdü. Həyətdə heç kəsin olmamasına baxmayaraq, sol əli ilə yaxasını xirtdəyinə qədər örtüb, bərk-bərk paltarının boynundan yapışmışdı. Zibili toplayıb yığdı. Bu vaxt Samvelin ayaq səsləri gəldi, pilləkanlardan düşürdü.

Anam onu görüb əyilmədən çömələrək, arxasını evə tərəf çevirib zibili iki əlli vedrəyə yığdı. Anam vedrəni götürüb aparmaq istəyəndə Samvel tələsik özünü yetirdi və əliqarışq vedrəni anamın əlindən aldı. Nə dediyini eşitməsəm də, Samvelin irişə-irişə çönüb getməsi və anamın yanaqlarının qan rəngi alması xoşuma gəlmədi. Anam çardağın altındakı stolun üstündə olan qabları cəld götürərək yumağa apardı.

Anamın əli əsirdimi, tələsirdimi, yoxsa əsəbdənmi deyib bilmərəm, ancaq qabların şaqqıltısından qulaq tutulurdu. Samvel zibili atıb qayıtdı. Vedrəni evin arxasına qoyub yenidən anama tərəf gəldi. Anam əyilmədən, çöməlib qabları yuyurdu. Paltarın ətəyini toplayıb dizlərinin arasına elə yığmışdı ki, nəinki dizi, heç cidoluğu da görünmürdü. Ayaq səslərindən Samvelin yaxınlaşdığını hiss etdi və o tərəf-bu tərəfə döyüklərək, daha cəld işinə davam elədi.

Ürəyim əsirdi. Hiss edirdim ki, anam əsəbləşir. Samvel əllərini dizlərinə dayaq verib anam tərəfə əyilərək nəsə deyirdi. Anam əlində kom tutduğu çəngəl-bıçağı, qaşıqları gur suyun altına tutub cəld ayağa qalxdı. Samvel də diklədi. Anam qablarla dolu ləyəni ikiəlli qaldırıb böyrünə söykəyərək bacardıqca yeyin addımlarla ondan uzaqlaşmağa çalışdı. Samvel az qala qaça-qaça anama çatdı və belindən qucaqlayaraq, «ver, mən aparım, ay mənim...» demək istəyirdi ki, anam onun sözünü ağzında yarımçıq qoyub əlindəki dolu ləyəni yerə çırpdı:

– Yadında saxla, heç bir qadın razı olmaz ki, əri hansısa bir qadına göz salsın. Lap o qadın nə cür qatı düşmən olursa-olsun. Arvadına nə cavab verərsən, onu fikirləş,– deyib, tələsik evə tərəf addımladı.

Samvel isə tez əyilib qırılmış qabları yığmağa başladı.

Anamın evə çatmağını görüb cəld yerimə uzandım ki, bütün bunları gördüyümü bilməsin. Üzümü divara tərəf çevirib, gözlərimi yumdum.

Anam nə qədər əsəbi olsa da, qapını ustufca açdı və mənim yatmış olduğumu bilib, dərinədən nəfəs aldı. Məndən xeyli aralıda yerdən oturub için-için ağladı.

Nə qədər bu vəziyyətə dözüb uzanılı qaldığımı deyə bilmərəm, ancaq az qala ürəyim partladığından üzümü anama tərəf çevirdim. Deyəsən mənim çevrilməyimdən xəbər tutmadı. Anam dizlərini sinəsinə yığıb, iki əlini çarpazlayaraq ayaqlarını qucaqlamışdı. Başını iki dizinin arasına söykəyərək ağlayırdı. Balaca uşaq kimi lap dəhlizin küncünə sıxılmışdı. Ona tərəf getdim. Başını sıgalladım, başımı çiyinə qoyaraq yanında diz çökdüm. Bayaqdan yarımçıq qalmış göz yaşlarımla anamın çiyini islatdım.

Anam yorğun-yorğun başını dizlərinin üstündən qaldırıb mənə baxdı. Gözləri qan çanağına dönmüşdü. Ayaqlarını uzadıb məni qucağında oturtdu, bağına basdı və mənə pənah gətirmiş kimi başını çiyinə söykəyərək:

– Bala, kaş sən olmayaydın, mən öz işimi bilərdim. Yaman qabağımı kəsmisən, yollarımı keçilməz eləmişən,– deyərək sızılı səsle pıçıldadı.

Gün günorta olmuşdu. Hava isti olmağına baxmayaraq, donurmuş kimi bir-birimizə sıgınıb qalmışdıq. Maşın səsi gəldi. Darvazaya çatıb birdən dayandı. İt zəncirini az qala qıraraq dartınıb hürə-hürə darvazaya tərəf götürüldü. Bağlı darvazanı şaqqa-şaraq dörd-beş nəfər birdən döyürdü. Samvel tələsik, darvazaya tərəf getdi. Döymək azmış kimi Haykanuşun həyəcanlı səsi gəlirdi. Samveli tələsdirdi ki, qapını tez açsın. Özümü yenə qapının arası-

na verdim. Baxanda nə görsəm yaxşı idi, Haykanuşun bacısı qızını iki-üç nəfər itqusdu vəziyyətində sallaya-sallaya gətirirdilər. Qızın sifəti meyit rəngində idi. Balaca qızın əlində şabalıdı rəngdə yekə topa oxşayan bir şey var idi. Yaxınlaşanda baxdım ki, anamın saçıdır. Haykanuşun bacısı qışqıraraq ağlayırdı. Gah erməni dilində, gah da bizim dildə kömək diləyirdi, Allaha yalvarırdı.

Səsə anam da diksindi, özünü bayıra atdı. Cansız-çəlimsiz qızı onların qucağında yarı huşsuz zarıyan görüb, bərkdən qışqırdı:

– Uşağı tez yerə qoyun!

Hamı anamın gözlənilməz əmrindən səksəndisə də, onun həkim olduğunu bildiklərindən cəld əmrə müntəzir vəziyyətdə qızı yerə uzatdılar. Anam dizi üstə qızın yanında çökərək, nazik biləyini barmaqlarının arasında tutub qızın süzülən gözlərinə nəzər saldı:

– Tez, spirt tapın, naşatır spirti.– Sonra bir neçə dərman adını sadaladı.

Qızın anası anamın kürəyini sıgallayır, fürsət tapdıqca əllərindən öpürdü. Samvel tapşırılan dərmanların dalınca qaçdı. Haykanuş yuxarıdan döşək düşürürdü. Robert əlindəki naşatır spirtinin qapağını aç-aça, pilləkanları üç-üç hoppana-hoppana düşüb anama çatdırdı. Anam ehmalca qızı döşəyin üstünə qoymaq üçün qaldırmaq istəyəndə qızın kəlləsi gözümə sataşdı. Bir kom saçın yeri əl içi kimi tüksüz idi. Qıpqırmızı sıyrılmış dərisinə baxanda adamın əti ürpəşirdi. Qızın boynu başı kəsilmiş toyuğun boğazı kimi o tərəf-bu tərəfə düşürdü. Anam naşatır spirtini qızın burnunun qarşısında bir neçə dəfə gəzdirdi. Sonra iki əlini üst-üstə qoyub qızın sinəsinin üstünə qoydu və təkrar-təkrar kəskin hərəkətlə körüyü basan kimi

qızın sinəsini basıb hərəkətə gətirməyə çalışırdı. Anamın hərəkətlərinə məəttəl qalmışdım. O erməni uşağı üçün necə təlaş keçirirdi. Onun alnında, gözlərinin altında, çənə-sində tər puçurlamışdı, sifəti pörtmüşdü. Qız qapalı gözlərini yarıyumulu vəziyyətdə açdı. Ətrafa baxdı, gözlərinin küncündən gicgahlarına axan göz yaşı anasına sanki od vurdu.

– Asena, aç gözlərini! Qorxma, xala indi səni sağalda-caq,– deyərək əlini yaltaqcasına anamın dizinin üstünə qoydu.

Anam dərmanlı su olan balaca stəkanı qızın ağzına tərəf aparıb ehtiyatlı bir hərəkətlə sol əlini qızın boynunun altından salıb yavaşca qaldıraraq:

– Asena, göyçək bala, aç gözünü iç bunu, indi hər şey keçib gedər!–deyərək dərmanı, güc-bəla ilə qızın qıcanmış dişlərini aralayaraq çənəsindən süzülüb yarisı yerə, yarisı ağzına tökülə-tökülə ona içirtdi.

Anam bir az fikrə gedib xəttkeş, sap və qaşsız qızıl üzük istədi. Təəccüblə anama baxsalar da, istədiyi şeyləri gətirdilər. Ancaq anamın bu dəfəki tələbi mənim üçün də çox maraqlı oldu. Onlardan çox mən tələsirdim ki, görəsən anam bu şeyləri neyniyir? Anam üzüyü sapa keçirtdi, sonra sapdan sallayıb diqqətlə baxdı və təxmini bir qarışdan dörd barmaq artıq ölçüdə sapın iki ucunu birləşdirib düyünlədi. Qızın qolunu uzadaraq xəttkeşin orta rəqəmini onun qolunun büküyünə qoydu. Yuxarıdan onun qolunu azca sıxaraq şəhadət və orta barmaqlarını xəttkeşin üstündən qızın qolunun bükümünə dirədi. Və asta-asta tərpətmədən üzüyü xəttkeşin üstündə yuxarıdan aşağı gəzdirərək diqqətlə üzüyə baxırdı. Üzük yırğalandı. Anam üzüyü gəzdirməkdə davam etdi. İkinci dəfə

üzük yenə yellənməyə başladı. Anam sanki nəyisə dəqiq-ləşdirmək üçün həmin hərəkəti təkrar etdi. Və başını qal-dıraraq:

– Kofeyin də vurmaq lazımdır, təzyiği düşüb.

Anam qızın anasına tərəf çevrilərək:

– Gərək dərhal xəstəxanaya aparılıydı. Mənim heç nə-yim yoxdur. Orda təzyiqini ölçərdilər, ürəyinə qulaq asar-dılar, kardioqrammasını çıxarardılar,– dedi.

– İndi xəstəxanalarda ancaq əsgərlərə xidmət edirlər. Təcili yardıma zəng elədik, dedilər ki, maşınlar cəbhə xə-tindədirlər. Birdən Haykanuşun yadına düşdü ki, siz hə-kimsiniz,– deyərək, qızın anası ağlaya-ağlaya, az qala anamın ağzının içinə girərək soruşdu:

– Nə olacaq, qızıma?

Anam, görünür, onun keçirdiyi hissləri anlayaraq, gözlərindəki narahatçılığı gizlətmək üçün, üzünə baxma-dan:

– Heç nə olmayıb, yəqin bərk qorxub. Noolub, buna?–deyə soruşdu.

– Eh, axçı, nə bilim, həyətdə oturub söhbət edə-edə süf-rə hazırlığı görürdük. Uşaqlar həyətdə oynayırdılar. İstəmə-dim, bu istidə hoppanıb düşsünlər. Göndərdim ki, evdə sə-rində oturub televizora baxsınlar, musiqiyə qulaq assın-lar. Ev yiyəsinin uşağı fırlanan sərinkəşi göstərüb soru-şub:»Kim əliylə işləyən sərinkeşi saxlayar? Mən bir barmağımla saxlayaram»deyib, əlini təzə işə saldığı sərinke-şə tərəf uzadıb. Sərinkeş bir neçə dəfə pır-pır eliyib daya-nıb. Uşaqlar da hamısı özünü sınamaq üçün yaxınlaşıb. Bacarmadıqlarından dağılışıb gediblər. Onlar gedəndən sonra Asena sərinkeşə yaxınlaşıb. Sərinkeşə əlini uzadan-da pərlər barmaqlarını möhkəm vurur. Geri çəkilmək əvə-

zinə çaşdığından arxasını çevirib əllərini ovxalayıb. Elə bu vaxt saçları dirənib pərlər bərkidilən vintə. İçəri otaqda qarışıq olduğundan biz səsi eşitməmişik. Ancaq ev yiyəsinin uşağı hamısını görürmüş. Qorxusundan nə qıza yaxınlaşıb, nə də ağına gəlib ki, sərinkeşi cərəyandan keçirsin. Qaçıb bizim yanımıza. Biz də, ha, eliyib özümüzü çatdırana qədər qızın saçını sərinkeşin pərlərinə ilişmiş halda üzüqoyulu yerə yıxılmışdı. O mənzərəni görmək dəhşət idi, axçı. Göz gərəsi balan işgəncə çəkir, heç bir kömək də ağına gəlmir. Axır kimsə atılıb, sərinkeşi cərəyandan çıxardı,– deyərək qızın anası danışdıqca ağzında köpüklənən tüpürcəyi ətrafa sıçradadıq. Sıçradadıq hönkürdü. Anama söykənib doğmaca bacısı kimi qucaqlayaraq: – Ümid yerim sən sən, bacı. Kömək elə, sən də balan var. Yetirib, bitirdiyim budur,– dedi.

Qız halsız idi. Anamın narahtlığından hiss edirdim ki, Asenanın vəziyyəti yaxşı deyil. O, üzünü qızın anasına tutdu:

– Uşaq heç bir xəstəlik keçirməyib ki?

Qızın anası təşvişlə:

– Anadangəlmə ürək xəstəliyi var idi. Ancaq Beynəlxalq Qırmızı Xaç Cəmiyyətinə müraciət etdik və üç il ardıcıl olaraq onların köməkliliyi ilə Amerikada müalicə olundu. Tam yaxşılaşıb. Hər il də yoxlatmışam. Bildiriblər ki, tək-cə qorumaq lazımdır ki, həyəcanlanmasın. Qəfil pis xəbər və yaxud da şad xəbər vermək olmaz... Nədir ki, bacı, qorxulu bir şey hiss edirsiniz?

– Yox,– deyərək anam onu arxayınlaşdırdı.

Darvaza açıldı. Samvel əlində bir torba dərman özünü həyəətə saldı. Torbanı Haykanuşa verib, baldızına tərəf çevrildi:

– Ritacan, gərək özüm də sizinlə gedəydim. Qardaş

mənimdir, mən bilirdim ki, Rantikin uşaqları nadinidir. Ancaq daha əvvəlki vaxtlar deyil. Evi yiyəsiz qoyub çıxmaq olmur,– deyərək, qəribə bir tərzdə, pərtə gözlərini bir az da bə-rəldərək, diyircək kimi anamla mənə tərəf fırlatdı.

Bu vaxt anam torbadakı dərmanları seçib, ilk iynəni vurmağa hazırlaşdı, amma Samvelin nə dediyi söz, nə də işarəsi gözümdən yayınmamışdı. Bunu mənə acıqlanmasından bildim. Anam üstümə qışqıraraq:

– Sən nə gəzirsən burda? Tez get içəri. Gözüm səni görməsin!

Anam mənə heç vaxt belə söz deməmişdi. Ancaq buna baxmyayaraq, heç dediyi sözdən incimədim də. Əksinə, hələ bir az xoşuma da gəldi. Bilirdim ki, anam bu sözü mənə yox, Samvelə deyir. İçəri keçib, qapının arxasında həmişəki yerimi tutaraq anama baxırdım. Arvadı da, baldızı da Samvelə tərs-tərs baxıb anamı göstərərək, öz dillərində çəmkirdilər. Samvel porsuq kimi qızarıb, başını aşağı saldı.

Anam Asenanın üstündə xeyli çalışdı. Anamın hərəkətlərindən hiss edirdim ki, ondan ağı bir şey kəsmir. Döyükdən Rita Haykanuşun qulağına nəsə pıçıldadı və Haykanuş bir kəlmə ilə ona qısa cavab verdi. Rita dərhal anamın əlindən yapışaraq soruşdu:

– İsmətcan, düzünü de, nə olacaq kızıma?

– İndi yatıbdır, narahat etməyin. Tərpətmədən evə apara bilərsiniz. Hər iki tərəfdən döşəkdən elə yapışın ki, uşaq silkələnəmsin,– deyib, anam ayağa qalxdı. Sonra isə Haykanuşa baxaraq, arxayınçılıq üçün: – Həkim çağırın kardeoqrammasını çıxarsın. Həm də təzyiqini ölçsələr, pis olmaz. Nə lazımdırsa, elədim. Ancaq indiki halda bunlar çox azdır,– dedi.

Asenanı yuxarı apardılar. Anam mənim yanıma qayıtdı. O, ağır yük daşıyana oxşayırdı.

– Ay ana, Asena sağalajax?

– Tez üstünə düşsələr hə. Ancaq belə vəziyyətdə çətin. O uşaq xəstədir. Bəlkə də zədələnib.– Anam öz-özünə danışmış kimi astadan yenə bir neçə cümlə dedi. Ancaq özü dediyini özü eşidirdi.

Anamla fəxr edirdim. O, əsl həkim idi. Asenaya ürəyi elə yanır, elə narahat olurdu ki, heç elə bil onun süpürdüyü həyəətə giləs çəyirdəyi üfləyən qız deyildi. Fikirləşirdim ki, mənim gözümü çıxartdıqları, ombamı qırdıqları anamın nə tez yadından çıxmışdı. Yatağıma girib, üzümü divara çevirdim. Anam incidiyimi başa düşüb, məni ovutmağa çalışdı:

– Qızım, bu mənim sənətimdir. Bir də uşağın nə günahı var? Həm də qoy utansınlar ki, yaman gündə yenə bizə möhtac olurlar. Axı bunlar bənnalıqdan, pinəçilikdən başqa nə bacarırlar ki?!

Anam yenicə uzanmışdı ki, darvaza döyüldü. Həyəətə bir yığın erməni girdi. Qonaq getdikləri külfətin hamısı it ilxısı, köpək sürüsü kimi yığışib gəlmişdilər qızın harayına. Deyəsən həkim də gətirmişdilər. Beynimə qara fikirlər gəldiyindən soruşdum:

– Ana, sən hər şeyi düz elədin?

– Əlbəttə, xəstəxanada ilk anda nə edə bilərdilərsə, hamısını etdim, təkcə ürəyinin kardeoqrammasından başqa. O da mənim imkanım daxilində deyildi. Niyə soruşursan kə?

– Heç, deyirəm birdən bir şey olar, səndən tutarlar. Ay ana, bə o üzüyü neynirdin?– deyə bayaqdan məni ən çox maraqlandıran məsələni soruşdum.

– Təzyiqini ölçürdüm. Tələbə vaxtı yaşlı bir ərəb loğmanı gəlmişdi institutumuz. Bu üsulu o bizə öyrətmişdi. Dedi ki, əgər görsəniz ki, əlçatmaz bir yerdəsiniz və əlinizin altında heç nə yoxdur, bir kağız götürün, xətkəş kimi üstündə rəqəmlər yazın və qaşsız üzüyü (bəxt üzüyü lap yaxşıdı, çünki o sal olur, ağır-ağır tərənir) sapdan asıb xəstənin qolu uzununu xəttkeşin üstündə gəzdirin. Təzyiqi neçədirsə, həmin yerdə üzük tərənəməlidir. Hamımız əvvəlcə üzüklə, sonra fenaskopla, ölçürdük o dediyi kimi çıxırdı. Mənə heç vaxt lazım olmamışdı. Birinci dəfə indi, istifadə etdim o üsuldan və bilirəm ki, dəqiq ölçdüm,– deyərək, anam məni qucaqlayıb öpdü.

– Sənin anan, yaxşı həkimdir, Rəhimə, narahat olma! Bəlkə də işim üçün, sənətim üçün darıxdığımdan o uşağı lap diqqətlə müayinə edirdim,– dedi.

Haykanuşun səsi gəldi və qapını yavaşca açaraq:

– İsmətcan, yatmısınız, zəhmət olmasa, yuxarı çıxardınız. Həkim gəlib,– deyib, yazıq-yazıq boynunu bükdü.

Anam Haykanuşun dalınca getdi. Nə isə o gün, o gecə bizə haram oldu. Gah qızın qızdırması qalxdı, gah təzyiqi düşdü, gah da ürəyi sıxıldı.

Anam bütün gecəni yuxusuz qalmağına baxmayaraq, çox qıvrax, özündən razı idi. Gələn həkim onun dediklərini təsdiqləmişdi. Hətta anamın üzüklə ölçdüyü təzyiq də düz çıxmışdı. Həmin gecə qızın ürəyinin kordioqramması da çıxarıldı və anamın şübhələri həqiqət oldu. Asenanın ürəyində çat yaranmışdı. Bəlkə də anadangəlmə ürək qüsuru təzələnmişdi. Bu vəziyyətdə onu Yerevana aparmaq ağılsızlıq olardı. Çünki, xəstəni indi tərətmək olmazdı. Gələn həkim, Samvelin uzaq qohumu olsa da, üzrxahlıq edərək deyirdi:

– Valideynlər üsyan edirlər, xüsusilə Ermənistandan gətirilənlərin valideynləri deyirlər ki, biz neynirik Qarabağ, bizim uşaqları niyə qırğına verirsiniz? Camaatın yerində-yurdunda oturub hələ torpağını da əlindən almaq istəyirsiniz. Bunu Allah götürər? Ta bəsdir də, Zəngəzur, Göyçə, Zəngibasar sizə bəs eləmədi? Torpaqlarını əllərindən almağınız bəs deyildi, özlərini də tökdünüz dəre aşağı. Çıxarın bizim uşaqları Qarabağ oyunundan. Onun dərdindən yaralananda evlərinə xəbər vermirlər. Gecəli-gündüzlü kəsdiririk başlarının üstünü.

O gecə həkim anama fikir vermədən Samvelə çox şey danışmışdı. Hiss edirdim ki, anam xeyli rahatlaşmış. O danışmış ki, bircə əsgər şəhid olanda siçan deşiyi axtarırlar girməyə. Hansısa həlak olan bir əsgəri dörd-beş nəfər əsgər və komandiri aparıbmiş Yerevana ailəsinə təhvil versin. Çatanda valideynlərini sakitləşdirmək üçün, komandir deyib ki, oğlunuz xeyli türkü məhv edərək Vətən uğrunda qəhrəmancasına həlak olub. Əsgərin atası cumub komandirin üstünə, poqonlarını qoparıb, gözləri yerindən çıxma-çıxa lomba ilə üzünə tükürüb, deyib:

– Ay oğraş, hansı Vətən uğrunda?! Qarabağ Ermənistan torpağıdır ki, onun Vətəni ola?! Mənim oğlum məgər türkdür? Mən neynirəm Qarabağı, ay binamus! Ver uşağımı! Özünüz vuruşun da, yaqın çoxsunuz ki, yer tapmırsınız. Torpaq davası edirsiniz, vuruşun bəlkə qırılıb azalısınız, olduğunuz yer bəs eliyə.

Tökülüşüb komandiri də, yanında gedənləri də əllərinə keçən daşla, kəsəklə, ağacla döyəcləyiblər. Elə bu vaxt kimsə maşından lom çıxarıb komandirin gicgahından nə təhər tutdurubsa, komandir yerində keçinib. Ondan sonra heç kəs ölən əsgəri valideyninə aparmaq istəmir. Vu-

ruşmağa üstünlük verirlər, nəinki şəhid aparmağa. Rusiyadan da, başqa xarici ölkələrdən də xeyli həkim gətiriblər. Köməyimiz var, ancaq yaralamız da çoxdur. Qorxumuzdan ölənləri özümüz dəfn edirik ki, Ermənistan-da bilməsinlər,– deyən həkim, Qurqendən də danışmış. Heç demə tövlədə bizim əsirlərin olduğunu Qırmızı Xaç Cəmiyyətinə Qurqen xəbər veribmiş. Amma onlara xəbər verməzdən əvvəl ermənilərə deyib ki, BQXC xəbər tutub, tövlələri yoxlamağa gedəcək təcili əsirləri aradan çıxarmaq lazımdır. Azərbaycana da xəbər vermiş ki, bu gün əsirləri işgəncədən qurtarajam, BQXC-yə xəbər vermişəm. Hər iki tərəfdə baxırdılar ki, Qurqen deyən düz çıxır. Azərbaycanda da fikirləşirdilər ki, orda adamımız var. Həm o tərəfi, həm bu tərəfi əlində saxlayırmış. Qurqen kəşfiyyətə gedəndə dəfələrlə tutulub. Türkcə qəşəng danışdığından onları inandırmaq ki, o erməni deyil. Şuşaya başın qaldırmaq baxa bilmirmiş ki, Şuşanın ovcunun içindəyik, balaca bir uşaq qanmayıb qrad qurğusunun dalına keçsə, bizi yernən yeksan edəcək. Elə ona görə də Azərbaycanla da əlaqəni kəsmirmiş.

Bunları deyəndən sonra həkim böyük təəssüf hissi keçirib:

– Ancaq hələ Qurqen bizə lazım olacaxdı. Gərək belə tez aradan götürməyəydilər. Onun kimi nə türkcə danışan var, nə də dəqiq o yerləri tanıyan. Daşaltı, Malıbəyli, Meşəli əməliyyatları üçün ancaq Qurqenə minnətdar olmaq lazım idi. O vaxt ona Qəhrəman adı verilməli idi, amma rütbəsini artırmaqla kifayətləndilər.

Anam həkimin danışdıqlarını söyləyə-söyləyə elə bil təsəlli tapırdı. Başa düşürdüm ki, anamın söhbət eləməyə, dərdləşməyə adamı olmadığından bütün bunları mənə

danışdı. Yaxşı ki, elə yox imiş, yoxsa anam mənə heç nə deməzdi və mən də ömrüm boyu heyflənərdim.

O, hər iki çiyimdən tutub özünə tərəf çəkdi və pıçıldadı:

– Rəhimə, onlar bizdən qorxurlar.

Mən isə uşaq olmağıma baxmayaraq, müşahidələrimin düz olmasına görə fəxrlə anamın düz gözünün içinə baxdım və üstündən yük götürülmüş adam kimi dərindən nəfəs alıb dedim:

– Ana, mən düz başa düşmüşdüm ki, Qurqen Qurban ola bilməz!

Anam naməlum bir nöqtəyə baxa-baxa başı ilə sözü-mü təsdiqlədi. Sonra məni bağırina basıb möhkəm-möhkəm öpdü. Anamın gözündən yaş sel kimi gedirdi. Təəccübləndim:

– Ana, niyə ağladın? Qurqenin satqın olduğuna görə?

– Yox, ay qızım, onun üçün niyə ağlayıram ki, cəhənnəmə olsun. Üzə gülə-gülə, «əzizim, can» deyə-deyə neçə igid oğlanlarımızın, qızlarımızın qanına bais olub. Başqa şeydir məni kövrəldən.

– Nə ay ana, nə?

– Bu gün sənin on yaşın tamam olur, Rəhimə! -dedi və hönkürərək məni on dəfə öpdü. – Ana balasını yuxudan əzizləyə-əzizləyə qaldırıb saçına qırmızı lent bağlayar belə gündə. Ana balası üçün süfrə açar, şirniyyat bişirər, qucağına gəlincik verər, dostlarını, yoldaşlarını qarşılayar, təzə geyindirib sevindirər, ay bala! Yoxsa ananın gözü qapıda qalıb gözləməz ki, görüm kimin artığın gətirəcəklər, mən də onun içindən seçib nisbətən babat yerini balama yedirdəjəm. Bala, bizi dörd divar arasına salan Allah, mənim ana səsimi, ana nəfəsimi eşitsin, bu gün sənin qəlbi-ni kövrəldən, sənin xətrinə dəyən heç nə olmasın!

Sübh tezdən idi. Anam Asenanın yanında olub, gecə yatmadığı üçün, mən də yatmamışdım. Onun yolunu gözləyirdim. Yatmaq istəyəndə itin səsinə diksinirdim. Ancaq bunları anama demirdim. Düşünürdüm ki, bir də çağıranda məni tək qoymamaq üçün getməzdi, onu danlardaydılar. Bunları düşünə-düşünə anama baxdım, mürgüləyirdi. Mən də ona qısılib çimir elədim və dərin yuxuya getdik.

Yuxudan səksəkəli ayıldıq. İşlər görülməmişdi. Anam yatıb yuxuya qalmışdı. O, tez özünü bayıra atdı. Hər işi öz-ləri görmüşdü. Bu dəfə Samvel yox, Haykanuş pilləkan-lardan düşüb bizə yemək gətirirdi. Özü də torbada yox, padnosda. Çoxdan idi belə şeylər görməmişdim. Heç xəstə-xəstanada olanda da...

Haykanuşun əlindəki yekə padnosun içinə düm ağ çay dəsmalı salınmışdı. Bir boşqab peçenye, yanında da iki qıça şirin çörək, iki dənə qəşəng stəkan nəlbəkinin içində böyrü üstə qoyulmuş, bir ovucdan çox bahalı konfet qəndin üstündə idi. Bardağa oxşar şüşə qabda südlə dəmlənmiş kakao və kənddə dəmlədiyimiz çay kimi qəşəng şüşə çayniklə bir xoruzquyruğu dəm gətirmişdi. Üstünə salfetka qoymağı da unutmamışdı. Haykanuş içəri girdi, üzündən az qala nur tökülürdü.

Şirin bir təbəssümlə:

– İsmətcan, bu gecə yuxusuz qaldın, yaman narahat oldun. Çayınızı süzün, gedim çörəklə fətir də gətirim. Sığışmadığından padnosa yığa bilmədim, – deyə cəld qapıdan çıxdı.

Haykanuşun bu səxavəti mənə yazıq nənəmi xatırlatdı. Nənəmin qaşları iki-üç rəngə çalan üzüyü vardı. Bir yana gedəndə həmişə deyərdi ki, «Ay İsmət, o erməni sifət qaşları olan üzüyümü gətir, taxım». Anam da gülə-gülə gedib gə-

tirərdi. Üzüyün qaşu baxırdın ki, tünd göy rəngdədir, amma barmağa taxılanda boğunuq mavi olurdu, günəş işığında bərq vuraraq al qırmızı rəngə çalırdı, lampa işığında bənövşəyi rəng alırdı. Onu barmağına hər keçirəndə diqqətlə üzüyə baxıb həmişə eyni sözü təkrar edərdi: «Pah atonnan, yeri get yiyəsi, əşya ilə canlı insan nə təhər uyğun olarmış». Anam da sual verərdi ki, ay ana, elədirsə, niyə taxırsan ey, onu? Ver birinə, heç gözün də görməsin də?!

Nənəm gülərdi və deyərdi ki, bəs niyə görə deyirəm pah atonnan... Bilə-bilə ki, nədi, nə döyül, əl çəkə bilmirik, hansı ki, bütүн bu sifətlərin hamısına bələdik. Görə-görə gəlirik, amma yenə də başqa sifətlərini göstərüb, qılığımıza girib saqqızımızı oğurlayırlar.

Elə bunu düşündürdüm ki, Haykanuş həvəslə əlində çörək və fətir içəri girdi, tələsik padnosun bir güncündə yerləşdirə-yerləşdirə:

– İsmətcan, yeyin-için, sonra bir qalx, Asenaya bax, dedi.

Anamı daha elə buyurub çağırırdılar. Özü öhdəsinə düşən işləri görürdü. Ancaq əsas işi Asenaya baxmaq idi. Artıq Asenanın xəstələnməyindən bir ay keçirdi. Qızın yaxşılaşmağı bir Allaha qalmışdı. Anamın dediyinə görə, onun ürəyi ikinci dəfə zədələnmişdi. Gərək güclü aparatlar olan xəstəxanada müayinədən keçəydi. Bunun üçünsə cəbhə xəttində imkan yox idi. Yerevana aparmağa isə qızın anası cürət etmirdi; qızın vəziyyəti yolda birdən çönə bilər.

Nəhayət, günlərin birində çətinliklərlə üzləşsə də, qızın atası gəlib çıxdı. Elə tufan da həmin gün başladı. Kişi arvadını danlaya bildikcə danlayırdı. Səsindən qulaq tutulurdu. Elə hey deyirdi:

– Mən demişdim axı, uşaqları heç yerə aparma! Asena xəstə uşaqdır. Güllə səsindən qorxar, olmadı. Axı başınıza bir qəlpə düşsə, bir güllə dəyə bilər. Uzaq yol, neynəyə bilərəm? Bunu necə aparım?! Özüm güc-bələ ilə gəlib çıxmışam. Tələsin, yığışın, görək neynirik.

Kişi Samveli də götürüb harasa getdi. Onlar lap şər qarışanda qayıtdılar və səhərisi gün Beynəlxalq Qırmızı Xaç Cəmiyyətinə məxsus olan vertalyotla qızı Yerevana apardılar.

Aradan beş gün keçdi, ara sakitləşdi, hamı rahatlaşdı, təkcə anamdan başqa. Anam hər tippiltiyə diksinirdi, elə bil bəd xəbər gözləyirdi.

Günortaya yaxın idi. Hava bərk isti olduğundan anam gündə bir neçə dəfə həyəət sulayırdı. Nə qədər sərinlik yaratmaq istəsək də, yerdən, göydən od püskürürdü. Bürkü təndirdən qalxan isti buğu xatırladırdı. Anam canına yer tapmırdı, qıyqacını iki-üç dəfə qatlayıb gah məni yelpiyirdi, gah da özünü. Günlərin birində bu isti sanki ev adamlarının sifətinə də, gözlərinə də sirayət elədi. Haykanuş sifəti pörtmüş, gözləri qızarıb hədəqəsindən çıxaraq dodaqları əsə-əsə, gah özdillərində, gah da bizim dildə nəsə danışmaqdan çox, od püskürtüsünə bənzər nəriltili ilə pillələri üç-üç, dörd-dörd düşüb, anamın üstünə cumdu:

– A ləçər, türk qancığı, uşaq sənin güdazına getdi! Sənin it tüküyün oduna düşdü. Gözün at quyruğuyun dalınca qaldı. A köpək qızı, elə bilirsən, səni salamat buraxajam burdan?..

Anama ağzını açmağa macal vermirdi. Hönkürüb ağlayaraq, əlindəki döşək çırpanla anamı şüləyirdi. Anam üstümə əyilərək, özünü mənə sipər etmişdi və tam müqavimətsiz halda Haykanuşun ürəyinin soyumasını

gözləyirdi. Haykanuş isə anamın harası gəldi çırpırdı. Birdən anamın məni qorumağını görüb, qızmış camış kimi, əlindəki döşək çırpanı yerə atdı, anamın qolundan qarmalayaraq yana itələdi və iki əli ilə yanaqlarımdan yapışib çimdikləyərək necə hökm ilə sağa-sola dartışdırıb özünə tərəf çəkdisə, gözümün qapaqları boşaldı, şüşə gözüm sıçrayıb tappıltı ilə yerə düşdü. Bunu görən erməni axçıyı qorxudanmı, yoxsa irpəndiyindənmi dik atıldı. Üzümü buraxıb, var-gücü ilə məni itələyərək ağılaya-ağılaya qapıdan çıxdı.

Anam dizin-dizin sürünərək gözümü axtarırdı, mən nə qədər qorxsam da, gözümün düşməyinə sevinirdim ki, Haykanuş anamdan əl çəkdi. Haykanuşun isə ağı deyə-deyə ağlamağı kəsmirdi. Heç bir saat keçmədi ki, bütün qohum-əqrəba həyəətə yığışdı. Asena ölmüşdü. Tədbir görürdülər. Töycü tökənləri Haykanuşun qardaşları ilə Samvelin bacısının əri idi. Nə qədər götür-qoy etsələr də, bir tərəfə çıxıb bilmədilər. Belə ki, nə Laçından keçib Yerevana getməyə cürət, nə də ki, Yerevanda yas verməyə imkan var idi. Bunları Rantikin danışığında başa düşmək olurdu. Rantik uzun müddət azərbaycanlıların arasında rəhbər vəzifələrdə işlədiyinə görə çox vaxt Azərbaycan dilində danışırdı. Onun dediyinə görə Ermənistanda vəziyyət olduqca pis idi. Xaricdən Qarabağa gələn maddi yardımla guya dörd Ermənistan saxlamaq olardı. Xüsusilə Amerikadan olunan maddi kömək və Rusiyadan göndərilən ordu ilə nəinki Qarabağı, bütövlükdə Qafqaz respublikalarının hamısını alıb bəy kefində dolanmaq olardı. Rantik ermənilərin məssəbinə söylərək, onların qorxaqlığından şikayətlənirdi. Arxadan nəzarət olunmasından çəkinməsələr, bilsələr ki, geri qaçsalar, onları özünükülər güllələməyəcək, erməni

əsgərləri bir addım da irəli getməzlər. Bunları götür-qoy edə-edə Rantik Asenanı apardıqları üçün təəssüflənirdi. İndi isə bunlardan keçib, hansı yolla olursa-olsun, Ritanı tək qoymaq olmaz. Uzun söhbətdən sonra qərara aldılar ki, təcili Moskva ilə əlaqə saxlasınlar, ordakı qonşular Ritaya pul göndərsinlər.

Samvelgilin həmin gündən, necə deyərlər qaraçuxası yatdı. Bədxəbərlər, narahatçılıqlar üst-üstündən gəlirdi. Təbii ki, onların üstünə çökən qara bulud bizim onsuz da alt-üst olmuş həyatımıza çənli-çiskinli duman çökdürməyə bilməzdi. Beləliklə də, bu çökən qara buludun, altında ən çox islanan, əlləri heç yana çatmayan ana bala idi. Elə olurdu ki, günlərlə quru çörək də vermirdilər. Son vaxtlar bizə verilən artıqlar söyüşlə başımıza çırpılırdı. Ancaq nə qədər çətin olsa da, dözürdük. Bəlkə də, bir az sevincə bənzər hiss də keçirirdik. Anam qarışqa kimi bütün günü işləyirdi. Hər tapşırıq söyüşlə verilirdi. Nə baş verdiyini anlama da bilmirdik. Səbəb təkcə Asenanın ölümünə oxşamırdı. Haykanuşun canına elə bil od qoymuşdular. Samvel özündə-sözündə deyildi. Tez-tez qaçaraq gedib harasa deyirdilər. Haykanuşun, Siranuşun gah aşkar, gah için-için ağlamaqları kəsmirdi. Anam əgər bir işi azca gec yerinə yetirsəydi, hökmən qapaz və yaxud da yumruq yeməliydi. Anam çox qaradınməz olmuşdu. Təsəllisi bircə şey idi ki, Asenanın qırxı çıxandan sonra hər şey öz qaydasına düşər. Amma belə olmadı.

Günlərin bir günü elə bil dünya qopdu. Səhər-səhər qapıda maşın səsi gəldi. Yuxarı mərtəbədə qaçaqaç düşdü, hamı özünü həyəətə atdı. Həyəət darvazasına birinci çatan Haykanuş oldu. Qapı açılmaqla şivən qopması bir oldu. Mənə elə gəldi ki, üstündən bir aydan çox vaxt keç-

sə də, Asenanın meyidini gətiriblər. Ancaq elə deyildi. Xeyli görüşüb öpüşəndən sonra, topalaşmış adamlar görüşdükləri adamı dövrəyə aldılar və yavaş-yavaş evə tərəf addımladılar. Dəstənin arasında rəngi saralmış, qoltuq ağacına söykənərək, əsgər paltarında cavan oğlan gəlirdi. Anam dəhşətli hadisələrlə üzləşdiyi vaxtlarda olduğu kimi içini çəkərək dodağını dişlədi. Görəsən anam niyə belə qorxdu? Günlərimizin bir az da ağırlaşacağını duydu, yoxsa erməni əsgərinə yazığı gəldi?

Zaman bizim qəsdimizə durmuşdu. İlahi bizi səbrlə sınağa çəkirdi. Ancaq səbrsiz olub neyniyəsiydik ki, ixtiyarı özündə olmayan adamlarıdıq. Anam ayaq qatlamırdı. Dörd-beş tapşırığı birdən yerinə yetirirdi. Gün ərzində mənə heç baş çəkməyə vaxtı olmurdu. O gündən sonra isə bu adi hala çevrildi.

Artıq mənə də iş buyurmağa başladılar. Anamın ürəyi neşətlənsə də, mənə kömək edə bilmirdi. Buna nə vaxtı çatırdı, nə də öz işini yarımçıq qoyub mənə kömək etməyə icazə verirdilər. Birdən mənə elə iş tapşırırdılar ki, ya bacarmırdım, ya da ki, iyrənirdim. Hamısının ayaqqabısını mən təmizləyirdim. Qarpız, meyvə, xiyar qabığını balaca-balaca doğrayıb toyuq-cücəyə verməli idim. Dəfələrlə barmaqlarımı kəsməyimə baxmayaraq, buna əhəmiyyət verən yox idi. Əksinə, əlimi kəsəndə gizlətməyə çalışırdım ki, danlayacaqlar. Buyruqlar ardı-arası kəsilmədən olurdu. O qədər «bunu götür, onu gətir, apar...» əmrləri verilirdi ki, güclə çatdırırdım. Əməliyyat aparılan ombam ağrıyırdı. Gecə yerimə girəndə ağrı və yorğunluqdan zarıldaıyrdım. Daha vəziyyət elə dəyişmişdi ki, anamla bərabər mənə də tezdən durmağa məcbur edirdilər. Çox vaxt əlimdə ayaqqabıları təmizləyə-təmizləyə yatırdım.

Müharibədən tərxis olunaraq evə qayıdan oğlanın isə əsəbləşəndə səsi ələmi götürürdü. Haykanuş bütün günü oğlunun başına fırlanırdı. Bir ayağı dizdən kəsilmiş oğlan tez-tez əsəbləşirdi. Birdən elə qışqırırdı ki, adamın zəhri yarılırdı. Anamla mənə görəni gözü yox idi.

Payız gəlmişdi. Havalar sərinləmişdi. Tez-tez yağışlar yağırı. Və deyərdim ki, mənə ən ağır, ən dəhşətli və ucubucağı bilinməyən bədbəxt günlərim başladı. Daha mənə heç kəs kömək edə bilməzdi. Ümid bir o gözə görünməz Allah idi. Yağışdan əvvəl, bir az nəmişlik olanda görünür dığanın ayağına təsir edirdi. Səsi evi götürürdü. Əlinin altında nə vardısı, hamısını yerə çırpırdı. Haykanuş belə hallarda büzüşüb pişikdən də balaca olurdu. Oğlunun yanında oturub:

– Qarik, sənə qurban olum, hirsələnmə. Bir azdan hər şey yadımdan çıxacaq,– deyərək oğlunun ayağını sıgallayır, kəsik ayağından öpürdü.

Qarik isə lap çox hirsələnir və onunla danışan anası olduğunu sanki unudaraq var-gücü ilə qışqırırdı:

– Nə yadımdan çıxacaq, bu?!– deyərək dizdən olmayan yarım qıçını bir az yuxarı qaldırıb:– Mənə ayaq əkəcəklər? Olsa-olsa, taxta qobur taxacaqlar. Daha mən heç vaxt əvvəlki Qarik olmayacağam. Kimlərsə İsa bulağında, Cıdır düzündə, Turşsuda, İstisuda qızlarnan kef edəcək. Amma mən heç ürəyim istəyən qıza baxa da bilməyəcəyəm, gizlənməyə yer axtaracağam. Ayaqlını qoyub, şikəsti kim sevər? Hələ mən əsgərliyə gedəndə Asmik mənə tapşırırdı ki, özümü qoruyum, nə olur-olsun, şikəst qayıtmayım. Elə bilirsən, boş yerə deyirdi o sözləri? Az qala bir ay olsun, evə qayıtdığım. Bəs niyə bir dəfə də olsun, zəng eləmir, niyə anası gəlir? Bir vaxt var idi ki, burdan əl çək-

mirdilər, telefonun dəstəyi dincəlmirdi. İndi nə oldu, başları niyə belə bərk qarışıb? Bilmirsənsə, izah edim. Üz-üzdən utanır. Qorxurlar ki, gəl-get başlaya. Sonra elçi düşək. Onların da Asmiki verməməyə üzü gəlməz. Axı, mən neynirəm Qarabağı? Qarabağda yaşayırdım da elə. Bizi qovub çıxaran var idi. Türklərdən də yaxşı biz yaşayırıq. Heç Ermənistanda bizim kimi dolanışıq yox idi. Hər şeyin yaxşısını bizə göndərirdilər. Axı biz nəyə görə yuxarıda oturanların əl oyuncağı olmalıyıq? Niyə siyasət oyunlarının qurbanı olmayıq? Allah, ayağım sızıldayır, ölürəm, ovun məni,– deyir və ikiəlli budunu xışmalıya-xışmalıya ağlayırdı.

Mən kişilərin ağladığını görmədiyim üçün dığanın ağlamağı mənə möcüzə kimi gəlirdi.

Bir gün mənim uşaqlıq həyatıma son qoyuldu. Sanki arxadan, batdaqlı çəkmə ilə vurulan bir təpik yedim. Və onda anladım ki, mən təkəm, kimsəsizəm, onların oyuncağıyam. Anamı isə nə qədər böyük, güclü, arxam, köməyim bilsəm də, burda o da acizdi. Gecə düşəndə sevinirdim ki, anamı görəcəyəm, onun qoynuna sığınacaq, o məni qucaqlayanda hiss edəcəyəm ki, uşağam.

Çöldə yağış başlamışdı. Anam qarşısında bir yekə ləyən, pilləkanların altında paltar yuyurdu. Mən isə əlimdə əski dizi üstə iməkləyərək divanın arxasına girib döşəməni silirdim. Küləyin qabağında paltar yuduğu üçün anama yazığım gəlirdi. Sonra yuduğu paltarları yağışın altında suya çəkməli idi. Bir tərəfdən də ürəyim sıxılırdı ki, bu gün palçıqlı ayaqqabıları təmizləyəcəyəm. Elə bunları düşündürdüm ki, Qarikin hirsə dediyi sözlərdən səksənərək divanın arxasından çıxdım. Divanın üstündəki mütəkkəni istəyirdi. Otaqda heç kəs yox idi. Siranuş yatmışdı, Hay-

kanuş çay dəmləyirdi. Yenidən işimlə məşğul olmaq istəyəndə bir az da əsəbiliklə qışqırdı:

– Türk küçüyü, səninlə deyiləm, mütəkkəni gətir burala!..

Hiss etdim ki, rəngim qaçdı. Əl-əyağım titrədi, dil-dodağım təpidi. Ondan çox qorxurdum. Mütəkkəni divanın üstündən götürüb uzun aynabəndin baş tərəfində kreslo da oturan Qarikə tərəf getdim. Amma, ayağım sözümə baxmırdı. Mənə elə gəlirdi ki, yerə çatmayan ayağım uyusub. Ayağımı yerə basdıqca elə bilirdim ki, ayağımın altı əzələ yox, samandan düzəldilmiş cansürtəndir. Dığaya çatmağa üç-dörd addım qalmış yığıldım. Qarikə yığılmağıma əhəmiyyət vermədən məni tələsdirirdi. İməkləyə-iməkləyə qoltuğumdakı mütəkkəni ona verdim. Ayağını qaldıraraq əmr etdi ki, onu ayağının altına qoyum. Sonra ayağını ovmağı tələb etdi. Ovmaq bilməsəm də, bacardığımı etməyə çalışdım. Kəsik qıçını tərpedərək ora keçməyimi istədi. o qıçını tərpedəndə ətim ürpəşdi. Mənə elə gəldi ki, başı təzəcə kəsilmiş qoyunun boynudur. Çimçəşə-çimçəşə ovmaq istəsəm də, bacarmadım. Bunu görəndə dığa budundan iki qat bağlanan şalvarının balağını açdırdı. Yuxarı çırmalayaraq ovmağı əmr etdi. Tüklü buda, dizindən ucu büzüşüb düyünlənmiş qırmızı ət parçasına baxanda diksindim, ürəyim bulandı. Üstümə qışqırıb məni tələsittirdi. Ürpəşə-ürpəşə əlimi onun ayağına uzatdım. Canımı dişimə tutub ovurdum ki, yaralı yerini, dizinin ucunu öpməyi əmr etdi və saçımdan yapışaraq başımı ayağına yaxınlaşdırdı. Sonra şalvarın balağını aşağı salıb qatlayaraq budundan bağladı. Darağı götürüb saçını daratdı və daradıqca saçından, üzündən, alnından öpməyi əmr edirdi. birdən hönkürüb ağladım. Əllərim buza dönmüşdü. Mənim

belə etməyim diğanı daha da hirsləndirdi. Çəlimsiz bədənimdən yapışaraq özünə tərəf çəkdi, məni sağ qıçının üstündə oturdu. Sarımsaq iyi verən nəfəsini sifətimə püskürərək ortamdan möhkəm sıxıb vəhşiliklə öpməyə, dişləməyə başladı. Qışqırıb anamı çağırmaq istəyirdim, ağzımı elə qapamışdı ki, nəfəsim də çıxmırdı. Birdən gözümlə dayanmış Haykanuşa sataşdı. Əlimi uzadıb imdad diləmək istədim. Ancaq Haykanuş bu mənzərəni görsə də, geri çəkilib uzaqlaşdı.

Bunları danışmaq mənim üçün çətin olduğundan daha sizə heç nə açıqlamayacağam. Ancaq onu deyə bilərəm ki, bu iyərənc hərəkətlər hər gün təkrar olunurdu. Məndən cansız əşya kimi istifadə edirdi. Hər dəfə hönkürüb ağlayaraq yalvaranda:

– Kəs səsini, ulama, hələ öyrəşməmişən. Bir vaxt gələcək özün yalvaracaqsan, xoşuna gələcək elədiklərim,– deyib, məni itələyirdi.

Axşamlar anama sığınıb ağlayaraq yalvarırdım:

– Öldür məni, ana, öldür!– deyirdim.

Anam isə ağzımı əli ilə astaca qapayaraq:

– Heç nə demə, sus, bala! Fərsət tapan kimi bu evə od vurajam. Qoy onlar da yansın, biz də. Ta belə yaşamaq olmaz.

Daha mənə ayaqqabı təmizlətmirdilər. Ancaq diğaya məxsus olan işləri gördürürdülər. Mənim üçün ən çətin iş ona çay aparmaq idi. Çünki ayağım yerə çatmadığından stəkanda çay çalxalanır nəlbəkiyə tökülürdü. Onun dərdindən qısa ayağımı yerə basmırdım. Barmaqlarımın ucunda yeriyirdim.

Günlər cəhənnəm əzabı ilə keçirdi. Fəsilər bir-birini əvəz edirdi iki il burada başa vurduq. Heç kəsə, heç nəyə

inamımız yox idi. Ermənilər bayramı bayram üstündən eliyirdi. Güvəndiyimiz rayonlar hamısı bir-bir gedirdi: Şuşa, Laçın, Kəlbəcər, Ağdam, Xocavənd, Füzuli, Zəngilan, Cəbrayıl, Qubadlı, Ağdərə... Ermənilər danışdırdılar ki, plan üzrə onlara lazım olan rayonlar hamısı alındı. Bir yerə yığışanda lağa qoyub:

– Azərbaycana təzə gələn rəhbərlik vəd edir ki, üç aya nəvəsinin əlindən tutub Qarabağda gəzəcək. Ha-ha-ha! Üç aya Qarabağda gəzən adam gələnə qədər cəmi dörd rayon getmişdi, bəs niyə altı rayonu da əlavə verirdi? Görən üç aya Qarabağda necə gəzəcək ki, könlündən atəşkəs keçir?– deyə, gülüşürdülər.

Atəşkəs təklifi ermənilərin ürəyindən idi. Əllərini göyə qaldırıb yalvarırdılar ki, tez atəşkəs olsun. Cavanları qırılıb əldən gedir, mızdlu döyüşçülərin isə əksəriyyəti qayıdıb gediblər. Həm də daha neynirdilər ki, müharibəni? Onlara nə lazım idisə, hamısını əldə etmişdilər. İndi arxayınçılıqda işlərini düzüb qoşmalı idilər. Mən isə hər dəfə tüstü iyi gələndə özümü pal-paltar çox olan yerə verirdim ki, tez yanıq. Mənə elə gəlirdi ki, anam fərsət tapıb evə od vurub, amma yanılırdım. Heç demə qonşular zibil yandırmışlar.

On üç yaşım təzəcə tamam olmuşdu. Kaş heç tamam olmayaydı. O yaş dövrü də ömrümə bir cür balta çaldı. Onsuz da tökülmüş abır-həyama bir ismətsizlik də əlavə olundu. Təfəsilatı ilə nəyisə izah etməyə nə əsəblərim tablayır, nə də az da olsa, qalan həyama yol vermir. Bircə bunu demək istəyirəm ki, mənim qız adıma ləkə gələndə, qızlıq ismətimə son qoyulandan sonra mənim üçün daha heç nə dəhşətli deyildi. Çünki, ötən iki il yarım müddətdə mənim başıma o qədər iyərənc oyunlar gətirilmişdi ki, o al-

çaq dığa o qədər ürəyi istədiyi kimi əsəblərini sakitləşdirmək üçün əylənmişdi ki, mən onun bu iyrənc hərəkətlərini cansız gəlinciklə apardığı ləyaqətsiz oyunlardan biri hesab etdim və bütövlükdə erməni deyilən hər bir kəsə əbədi nifrət etdim. Hətta ilk dəfə idi ki, anama da məni dünyaya gətirdiyinə görə acığım tuturdu. O üç il müddətində nələr olduğunu danışsam, buna nə vaxtımız çatar, nə də dözüməmüz.

Bunlar azmış kimi, günlərin birində səhər-səhər sanki, yer yarıldı, ordan üç nəfər adam peyda oldu. Gələnlərin biri erməni, ikisi isə üç il əvvəl bizi xəstəxanaya aparan adamlara bənzər millətdən idi. Xarici dildə danışdılar.

Hər səhər olduğu kimi, Hakanuşun siqaret çəkənlərə məxsus xırıltılı səslə:

– Axçı, sənin dalınca dəvətnamə göndərməliyik? Qalx da yuxarı, gərək üzünə tüpürülə? Bilmirsən ki, səhər açıldı sənin iş günün başlayır? – deyib eybəcər şəkildə üst dodağını əcaib şəkildə uzun burnunun qıraqlarına dartaraq çıxmırması eşidilirdi.

Belə hallarda anamın heç nə edə bilmədiyindən əsə-əsə başını işlə qataraq özünü eşitməməzliyə vurması, mən tərəfə baxmadan, gözücu altdan-altdan məni izləməsi nəzərimdən heç vaxt qaçmazdı. Onun üçün də ürəyim istəməsə də, ayağım məni güclə sürüyüb yuxarı aparırdı ki, anam o birçəyində qılları qıvrımlanan Haykanuşun könül bulandıran ifritə sifətini görməsin və beyinə işləyən səsini eşitməsin.

Bu dəfə də, naəlac addımlarla, pilləkanların məhəccərindən tuta-tuta yuxarı qalxdım. Ancaq Haykanuş məni görən kimi gözlərini bərəldib əlinin arxası ilə necə tələsik qayıt işarəsi verdisə, elə bildim gözləri mənim şüşə gözüm

pırtlayıb düşdüyü kimi, pırtlayıb üstümə sıçrayacaq. Qorxudan az qala arxası üstə yıxılmışdım. Cəld geri çevrildim. Pilləkənləri tələsik düşə-düşə düşünürdüm ki, bu ermənilərin gözləri də heyvanınkına bənzəyirmiş. Bunların gözlərinin ağı nə yaman böyükdür. Elə bil ağ ayranın ortasına çay tilifi düşüf.

Aşağı düşəndə nədənsə anama tərəf getdim. Boyum uzandığından anamın çiyindən idim. Ona yaxınlaşıb sığınaq çoxdan işlətmədiyim sözü dedim:

– Ana, mən qorxuram!

Anam dodaqlarını bir-birinə möhkəm sıxmışdı. Üzümə baxmadan dodaqlarını bir-birindən çətinliklə aralayıraq:

– Daha qorxmalı heç nə qalmayıb. Ən çox nədən qorxurdumsa, hamısı başıma gəldi. Qorxma bala, qaradan artıq rəng olmaz. Bizim millətimiz üçün xüsusilə, qadınlarımız üçün şərəf, dəyanət, ləyaqət hər şeydən yüksəkdə dayanır. Əgər bunların birini itirirsənsə, artıq həyatda gözükölgəlisən, başını şax tutub gəzməyə haqqın yoxdur. Biz isə bunların hamısını itirmişik. Nədən qorxursan? Bu ləkələr, damğalar vurulmayana qədər adam ölümdən qorxur. İndi isə ölüm xoşbəxtlikdir, şərəfdir. Onsuz da bizi hər dəfə əski parçası edəndə yüz dəfə ölüb-dirilirəm. İndi birdəfəlik ölsək, canımız qurtarar. Qorxma, qızım! Bizi kim öldürsə, cənnətə düşər. Çox planlar cızıram, amma fürsət tapıb eliyə bilmirəm. Bir də bala, çətin məsələdir. Nə qədər əzab çəksəm də, sənə qəsd eləməyə əlim gəlmir. Özün...– deyərək anam kəlməsini bitirmədən susdu və qəhərini nə qədər boğmaq istəsə də, bacarmadı. Ağac kimi quruyaraq mənə baxmadan danışdığı halda birdən onda canlanma əmələ gəldi və məni qucaqlayıb boyunumun kökündən öpərək hönküdü.

Başımızı qaldıranda gördük ki, gələnlər aşağıda dayanıb bizi müşahidə edirlər. Heç demə, onlar bilirmişlər ki, bu bizim ana-bala axırncı görüşümüz, sonuncu söhbətimizdir. Ona görə də imkan vermişlər ki, doyunca danışaq.

Mən onların bizi diqqətlə izlədiyini görüb anama tərəf çevrildim. Anamın onsuz da solğun çöhrəsi indi yerkökü rəngində idi. Qorxudanmı, həyəcandanmı iri badamı gözləri mənə baxaraq səyriyirdi. O, mənim iki çiyimdən bərk-bərk yapışaraq özünə tərəf çəkdi. Anamla qabaq-qənşər dayanmışdıq. O, məni sanki bütövlükdə, bütün varlığım-la gözünə, könlünə canına, qanına hopdururdu. Dodaqları əsir, ağzında dili titrədiyindən danışa bilmirdi. Ancaq nədənsə ağlamırdı. Mənə elə gəldi ki, bu, bir an çəkdi. Anamla olduğum bu illər ərzində ilk dəfə idi, arzulayırdım ki, bax beləcə vaxt bir saat da olsa, uzansın. Anama deməli, lakin deyə bilmədiyim və demək istəmədiyim nələr var idisə, o bir saat ərzində qırıq-kəsik də olsa, danışub ürəyimdəkiləri tökmək istəyirdim. Nədənsə, mənə elə gəldi ki, gələnlər bu dəfə anamı aparmağa gəliblər. Ağlım kəsmirdi ki, onlar məni buraxa bilər. Çünki mən o dığanın sakitləşdirici dərmanı idim. Düşünürdüm ki, anamı aparən kimi, onun bacarmadığını, edə bilmədiyini edəcəyəm. Samvelgilin evini yandıracağam. Ancaq belə olmadı.

Qəfil səsdən diksindim:

– Qurtardınızsa, gəlin!

Pilləkənlərin ayağında dayananlara tərəf getdik. Gözlənilməz qonaqların nə üçün gəldiyini araşdırmaq üçün diqqətlə onlara baxdıq. Ancaq əməlli dərk etməyə macal tapmamış onlarla gələn orta boylu, donqarburun erməni anama tərəf çevrilərək dedi:

– Görüşün, qızı aparırıq tibbi müayinədən keçirməyə. Anam qəti etiraz edərək:

– Daha niyə görüşürük ki? Mən də onnan gedirəm.

– Axçı, sən hara gedirsən? Daha o, böyük qızıdır. Analizlərini götürüb qaytaracağıq.

Anam əlimdən tutub özünə tərəf çəkərək qəzəbli səslə:

– Qoymaram mənsiz bir addım da atsın!

Elə bu vaxt donqarburun erməninin üzünə necə çöndü-sə, əsil erməni sifətini nümayiş etdirərək:

– Əşşi, çəkil o tərəfə ey! Səndən soruşan kimdir axı, deyəsən sənə çox üz vermişik,– deyib, anamı kənara itələdi və mənim qolumdan tutaraq özünə tərəf çəkdi.

Erməninin bu kobudluğuna bir az sevinən təhər oldum ki, yəqin o xarici nümayəndələrdəndir. İndi ona acıqlanarlar. Ancaq onlar qurudulmuş sucuğa oxşayırdılar. Nəinki yerlərindən tərpənmir, heç tükləri də ürpənmirdi. Əksinə, deyəsən harasa tələsirdilər deyə, erməninin bu kobudluğunu baxışları ilə dəstəklədilər və məni satdıq mal kimi qabaqlarına salıb darvazaya tərəf addımladılar. Anam arxamca düşüb, onların arasına özünü soxaraq erməni dartaşdırır, fəryad qoparırdı:

– Qoymaram, balamı harasa aparasınız?! O, hara get-sə, mən də gedəjəm! Elə bircə bu qalmışdı ki, uşağımı əlimdən alıb aparasınız!

Ayaqlarım sürünə-sürünə gedirdi. Özüm isə geri qanrılaraq, gözlərimi anamdan çəkmirdim. Onun rəngi kağız kimi ağarmış, gözləri hədəqəsindən çıxırdı. Başındakı qıy-qacı düşmüş, boğazının damarları şişərək şaxa gəlirdi. Əsəbi danışdığından ağzı köpüklənirdi. Darvazadan məni birinci çıxartdılar və dərhal da qapının ağzında dayanan maşına saldılar. Samvellə məni aparən erməni əllərini ya-

na açaraq, hər iki tərəfdən darvazaya dirəyib qapıya çəpər çəkərək anamın qarşısını kəsmişdilər. Ha boylansam da, anamı əməlli görmürdüm. Anam onların qolunun altından əyilərək özünü darvazaya çırpıb, qapıdan çıxmaq istəyirdi. Onun fəryadını eşitdim:

– Bala, daha Allaha inanamaram! Allah yoxdur, qızım! Səni bu ölənlərin, şəhidlərin ruhuna tapşırıram, Rəhimə! Qoy onlar sənə kömək olsun! Mən səni qoruya bilmədim, bala! Yağlar əlində, yağmırda qoydum. Qoy barı, bu günahsızların ruhu səni qorusun! Daha əlacsızam, səni tapşırmalı bir adamım yoxdur!

O gündən bu sözlər hər gün qulağımda cingildəyir. Samvel anamı geri itələdi. Məni aparağa gələnlərin arasındakı erməni tələsik özünü maşına təpdi və maşın dərhal yerindən götürüldü. Anamın yeri-göyü lənətləməsi isə hələ də eşidilirdi.

Maşın xeyli gedəndən sonra dəmir barmaqlıqlardan ibarət darvazadan keçib həyəətə döndü. Yaşılıqlar arasındakı ikimərtəbəli binanın qabağında dayanan maşından düşürdərək məni binaya apardılar.

Bura xəstəxana idi. Ancaq üç il əvvəl anamla mənim yatdığım xəstəxana deyildi. Burada işləyənlərin hamısı erməni idi. Məni ikinci mərtəbəyə aparıb çarpayısı olan otağa saldılar, yanımda tibb bacısını qoyaraq, özləri getdilər. Bir xeyli keçəndən sonra mənə isti yemək və çay gətirdilər. Boğazım tikilmişdi, ağzım açılmırdı. Yeməyə iştahım yox idi. Anam yadımdan çıxmırdı. Yanımdakı tibb bacısı yemədiyimi görüb, üzümə baxmadan, qaşqabaqlı halda dedi:

– Çörəyini ye, daha bu gün sənə yemək verilməyəcək. Çünki səhər tezdən səndən analiz götürüləcək.

– İştaham yoxdur. Olar mənə yatım?-dedim.

– Öz işindir, yatırsan yat,- deyə çarpayılardan birinə işarə edərək yerimi göstərdi.

Hələ axşama çox var idi. Mən isə çarpayıda bükülərək özümə yuva hesab etdiyim mələfənin arasına girib, əlavə baxışlardan gizləndim. Məni bura nə üçün gətirdiklərini, anamın indi nə etdiyini düşünüb, vəziyyəti dərk etmək istəyirdim. Elə fikir, xəyal içərisində yuxuya getmişdim.

Yuxuda görürdüm ki, anamla gəzməyə çıxmışıq. Yaşıl, çiçəkli düzdəyik. Ancaq hara ayağımızı basırıqsa, çiçəklər də, yaşıllıq da çevrilib olur qaratıkan kolu. Ayaqlarımızı dəlik-deşdək eliyir. Anam məni qorumaq üçün əlləri üstünə qaldırır, bir xeyli belə aparır. Amma hardansa qəfil peyda olan iki canavar anama cumdu və məni dartışdıraraq onun əlindən alıb uzaqdan görünən dağa tərəf qaçırdılar. Nə qədər çapalayıb qışqırsam da, cənglərindən qurtara bilmədim. Sürətlə dağa dırmaşan canavarlar məni pəncələrindən yerə qoymurdular. Dağın başına qalxandan sonra ətrafa göz gəzdirdim ki, qaçmağa yol tapım, ancaq dağın ətəyində göz işlədikcə uzanan dərya idi. Özümü atsaydım, boğulardım. Buna baxmayaraq, fikirləşdim ki, canavarlara yem olmaqdan, dəryada boğulmaq yaxşıdır. Elə özümü toplayıb dağdan yumalamaq istəyirdim ki, yekə caynaqları olan qara quş üstümə şığıdı və məni çalıb apardı. Hara baxırdımsa, gömgöy dəniz idi. Birdən sahil görsəndi və quş səmadan yenmək istəyəndə yoruldu mu, yoxsa özü atdımı məni, bilmirəm. Caynaqları boşaldı və o, məni havadan yerə buraxdı. Yerə düşməyimlə hər tərəfdən vəhşi heyvanlar üstümə cumdu. Ayılarda gördüyüm yuxunun təsirindən hıçqıraraq ağlayırdım.

Hava işıqlaşdı. Ayağa qalxıb pəncərəyə tərəf getmək istədim. Tibb bacısı gözünü açıb məni ayaq üstə görəndə dik qalxdı. Çarpayının altındakı üstünə yazılı kağız yapışdırılmış iki dənə qabı götürərək:

– Gəl gedək, analizlərini götürməliyəm,– dedi.

Sonra başqa bir otaqda da çeçələ barmağımdan, damarımdan qan götürdülər. Ürəyimi, ciyərimi yoxladılar. Bir sözlə, iki-üç saat ərzində məni tam müayinə edib, cavabını müəyyənləşdirdilər. Günortadan sonra isə məni iki nəfərin müşayiəti ilə maşına qoyub harasa apardılar. Çatdığımız yerdə üstündə qırmızı xaç işarəsi olan iki dənə vertalyot dayanmışdı. Vertalyotlardan birinə qalxdıq. Bizdən başqa orda yeddi-səkkiz nəfər də var idi. Vertalyot havaya qalxdı. Adambaşına qulaqlıq verdilər. Hamı qulaqlığı başına keçirdərək qulağına taxdı, mən də həmçinin. Deyəsən bu, uğultunun qarşısını almaq üçün idi. Ancaq buna baxmayaraq qulaqlarım tutulur, boğazım quruyur, ürəyim bulanırdı. Nə isə, bir xeyli uçandan sonra yerə endik. Daha burada nə bizi qarşılayanlar, nə də əhali bir kəlmə də olsun azərbaycanca danışmırdı. Hamı ermənicə danışdı. Sonra bildim ki, bura Yerevandır.

Məni maşına qoyub bir idarəyə apardılar. Orada xeyli adam var idi. Bir-biri ilə söhbət edib nəyisə götür-qoy edəndən sonra hündür boylu, sarıyanız, gözləri yaşıla çalan, gümüşü saçlı bir kişiyyə hansısa sənədlərə qol çəkdi-rəndən sonra məni ona təhvil verdilər. Orada məndən başqa beş-altı nəfər uşaq da var idi. Ancaq onlar məndən çox kiçik idilər. Hərəsinin altı-yeddi yaşı olardı. Bir-biri ilə danışmırdılar. Onlardan birinə nəsə sual verdilər, uşaq yarını erməni, yarını azərbaycanca cavab verdi və deyəsən başa düşmədilər. Başa düşdüm ki, onlar da azərbaycanlıdır.

Körpəliklərindən əsir düşdüklərinə görə gah erməni, gah da Azərbaycan sözləri işlədirlər. Məni təhvil alan kişi orada çox ləngimədi. Tələsik məni maşına qoyub harasa sürməyi əmr etdi.

Mənzil başına çatanda orada çoxlu nəhəng təyyarələr dayandığını gördüm. Kişi kassaların birinə yanaşaraq pasport və sənədləri təqdim etdi. Qara qıvrımsaç erməni qızı xeyli baxandan sonra kağızların üstünə möhür basdı və nəsə dedi. Kişi qızın dediyini başa düşdü-düşmədi, deyə bilmərəm. Deyəsən əcnəbi dilində ona təşəkkür etdi. Mənim əlimdən tutaraq bir dəstə adamın yanına getdi. Bir xeyli keçəndən sonra erməni və ingilis dillərində nəyisə elan etdilər və sakit dayanmış dəstədə canlanma başladı. Hamı şüşəli qapıya tərəf axışdı və bir-bir əllərindəki yükü dığırılan rezinin üstünə qoyaraq, özləri kinolarda göstərilən dar ağacına bənzər iki çərçivənin üstünə qoyulmuş tirin altından keçdilər. Biz də bu əməliyyatdan keçərək, böyük bir meydançaya çıxdıq və avtobusa oxşar maşına minib təyyarənin yanında düşdük. Burda da pilləkənlərdə dayanan qırmızı papağını yan qoymuş, göy qısa tuman kostyumlu qız biletlərə baxaraq camaatı təyyarəyə buraxdı. Yerimizi rahatlayandan bir neçə dəqiqə sonra təyyarə havaya qalxdı. Ancaq burda o təkərə bənzər qulaqlıqlardan vermədilər. Təyyarə böyük olmasına baxmayaraq, səs-küyü yox idi. Havada sanki dayanmışdı, uçmurdu. Mən isə öz hayımdaydım «görəcəkli günlərim varmı»,– deyə düşünərək yenə öz aləmə qapılmışdım. Görəsən məni hara aparırdılar? Ancaq bu suala indi mən cavab tapa bilməzdim. Kəndimizdən didərgin düşəndən sonra hələ bir dəfə də olsun yaxşıqla qarşılaşmamışdıq. Hər bir cüzi

yaxşılığın arxasında elə bir girdab, zülm, əzab-əziyyət dayanırdı ki, daha yaxşılıq istəmirdik. Yaxşılıq görəndə qara günümüzü qablayırdıq. Anam belə vaxtlarda deyərdi: «Bu işıldayan günəşin arxasında elə bir fırtına, elə bir tufan dayanır ki, bədənimiz qızıxmamış qanımıza qədər dondu-racaq».

Birdən dikdaban, qırmızı papaqlı, mavigözlü, gülərlüz-lü qızın diyirlənən dəmirin üstünə bərkidilmiş yekə pad-nosdan dördkunc qabda buğlana-buğlana yeməyi mənə uzadaraq:

– Pajalista!– deməsi məni xəyallardan ayırdı və onun gülərlüz simasından diksinərək çaşdım. Diqqətlə nazik bel qıza baxdım. Yox, o erməniyə oxşamırdı. Qızdan gözümü çəkə bilmirdim. Sevincək olmuşdum ki, yəqin bilir məni hara aparırlar. Göz-göz edib ondan soruşaram. Amma birdən bu sevincim alt-üst oldu, qəhərləndim. Hönkürüb ağ-lamaqdan özümü güclə saxladım. Çünki, qızı izlədikcə baxdım ki, hamının üzünə həmin təbəssümlə baxır və ey-ni sözü tut-bit quşu kimi təkrarlayır. Elə bil qızın dodaq-larını hər iki tərəfdən çəkib qulaqlarına bərkitmişdilər. Düşünürdüm ki, dünyada nə qərribə adamlar var. İstəsə-lər də, istəməsələr də nətər hamının üzünə irişə bilirlər. Bütün bunlar mənə xoş gəlmədi. İndi də məni aparən ki-şinin təbəssümlə nəşə yad dildə dediyi söz məni xəyaldan ayırdı. Qarşımda əməlli-başlı süfrə açılmışdı. Fikrim özüm-də olmadığından bu balaca mizi bura necə yerləşdirdiklə-rini anlamaq istədim. Yeməyə isə əlimi vurmaqdan çəkinirdim. Kişinin Yerevanda alıb mənə geyindiriyi ya-raşığı və bahalı paltarını bulaşdırmağımdan qorxurdum. O, elə bil fikrimi başa düşdü və salfetkanı kofe ilə dolu finca-

nın yanından götürüb sinəmə bərkidti yatdı və mən də ye-məyə başladım. Təyyarə hanısısa bir şəhərdə yerə endi, bi-zi düşürtdülər və bir neçə saat orada ləngidik. Məni aparən kişi hamıdan çox narahat idi. Hava limanında şü-şəli bir yerə yaxınlaşdı, deyəsən nəyinsə yerini soruşurdu. Çünki, üzünü görmədiyim qız nə izah edirdisə, kişi o tər-əf-bu tərəfə döyükdü. Sonra qıza təşəkkür edərək, mə-nim əlimdən tutub, yumru sarı çətirə oxşayan şüşələrdən birinin altına girdi, orada telefonlar asılmışdı. Dəstəyi qal-dıraraq cəld rəqəmləri yığdı və kiminləsə tez-tez danışma-ğa başladı. Kişi çox narahat danışdı. Hiss olunurdu ki, həyəcanlıdır. O, özündən asılı olmayaraq ayağının birini götürür, o birini qoyur, əli ilə başını tuturdu. Kişiyə yazı-ğım gəldi. Başa düşsəydi, soruşardım, görüm nə olub? Yə-qin evinə zəng eləmişdi. Amma hayıf, dili bilməmək mal olmaq kimidir. Kişi çətinin altından çıxan kimi iri addım-larla götürüldü. Deyəsən, mən yadına düşmüşdüm. Da-lınca qaçıb özümü ona yetirərək əlimdən yapışdım. Yazığın barmaqları əsirdi. Yenə şüşəli bir köşkə yaxınlaşıb nəşə soruşdu, aldığı cavabdan sonra bir az rahatlaşaraq əvvəl-cə divarda asılmış böyük, sonra isə qolundakı saata baxa-raq iri addımlarla zalın başına tərəf getdi və az keçmədi ki, bizim təyyarədə olan sərnişinlərin axını başladı. Birinci biz dayanmışdıq. Böyük qapı açıldı və biz birbaşa təyyarənin içinə keçdik. Kişi elə tələsirdi ki, az qala camaatı içəri sa-lıb təyyarəni özü idarə etmək istəyirdi.

Az keçmədi ki, hamı yerini tutudu. Şəkilsifət qız nəşə danışdı və təyyarə havaya qalxdı. Bir neçə saatdan sonra təyyarə enməyə başlayanda artıq səhərə yaxın idi. Sərni-şinlər arasında canlanma başladı və təyyarə tamam daya-

nandan sonra hamı sıra ilə qapıya yaxınlaşdı. Güləruz qızlar pilləkənlərin başında dayanıb sərnəşinlərlə sağollaşaraq yüngülvari əl elədilər.

Məni gətirən kişi isə özündə-sözündə deyildi...

II hissə

Hava limanından çıxan kimi onu gözləyən qara maşına oturdu və xeyli yol getdik. Maşın dəmir barmaqlıqlardan olan böyük bir darvazanın qarşısında dayandı. Biz ikimərtəbəli böyük bina olan həyəətə girdik. Binanın yuxarısı uşaqların düzəltdiyi böyük quş yuvasını xatırladırdı. Evin qapısına çatanda bizi gözəl geyimli, başlarında tülə bənzər qara şərf olan üç qadın qarşıladı. Kişini qucaqlayıb, nədənsə kövrələrək ağladılar. Amma onların arasındakı gənc qadın lap çox ağlayırdı. Mənə isə fikir verən yox idi. Kişi mənə tərəf çevrilərək könülsüz-könülsüz başı ilə içəri keçməyə işarə elədi.

Otağa keçdik. Ona otaq demək olmazdı. Televizorda gördüyüm konsert zalına bənzəyirdi. Bu geniş, səliqəli zalda bir ölüm sükutu var idi. Kişi hüznü addımlarla ətrafında böyük kreslolar qoyulmuş, heç vaxt görmədiyim ağ meşin üzlü dəyirmi divanın qurtaracağındakı qara qalın şüşədən olan mizin üstündəki ətrafına gül düzölmüş, bir küncü qara-qırmızı haşiyəyə alınmış şəkllə yaxınlaşdı. Şəkildən uşaq sevinci ilə gülən və təxminən mən yaşda olan sarısaç bir qız baxırdı.

Kişinin ardınca qadınlar da şəkllə yaxınlaşdılar. O hündürlükdə kişi şəkllə yaxınlaşanda elə bil balacalaşdı. Əyilərək dizi üstə mizin qabağında çökdü və mizə söykənib, sağ əli ilə şəkli sıgallayaraq uşaq kimi ağladı. Nisbətən cavan qadın da kişiyə söykənərək öz dillərində nəse deyib için-için ağlayırdı. Arvadlar ağlaşmaya bənzər kövrəkliklə kişinin qolundan yapışaraq hamısı birdən: «Samu-

el, Som!...»– deyərək, ardını başa düşmədiyim sözlərlə tamamladılar. Samuel də onlara çox narahatçılıq vermədi. Onların sözlünə baxaraq ayağa qalxdı divanın şəkilə yaxın olan hissəsində oturub gözlərini çəkmədən ağlaya-ağlaya onunla nəsə danışırdı. Mən onlara baxa-baxa belə başa düşdüm ki, şəkildən gülə-gülə baxan qız rəhmətə gedib. Bu kişi qızın atası, cavan qadın da onun anasıdır. Ölən qıza yazığım gəlirdi, elə ata-anasına da ürəyim yandı. Fikirləşdim ki, Allahın işinə bax, ölmək istəyənləri öldürmür, zülm çəkə-çəkə yaşadır. Elə mənim özüm kimə lazımam? Ölsəm, heç kəsin xəbəri də olmaz, amma bu yazıq qız cah-cəlalın içində yaşamaq istərkən dünyadan vaxtsız köç edib. Birdən ağıma belə bir fikir gəlirdi ki, qız yəqin çoxdan ölüb. Som əmi də mənə qızlığa götürüb. İndi burdakıları da mənim gəlişim kədərləndirdiyindən ağlayırlar. Çünki onların ağlamaqları da qəribə idi. Təzə ölən balanı bizdə belə ağlamazdılar. Şeyda xala yadıma düşdü. Bir əlçəm balasının ölümünə dözmədi, havalandı. Bunların isə ağlaması da ölçü-biçilədir. Ancaq, görəsən mən düşündüklərim həqiqətə uyğun idimi? Əlbəttə yox! Başında qoz boyda çiçəyi olan tikanlı qanqallığı gülüstana bənzədirəm. Elə burda da yanılmışdım.

Bir az oturandan sonra yadlarına düşdü ki, mən də varam. Hərəsi öz otağına çəkildi. Təkcə Som kişi ilə cavan qadın bir otağa keçdilər. Mənə də başqa otaqda yer rahatladılar.

Saat yeddi idi. Bu vaxt biz xeyli iş görüb qurtarmış olurduq. Onlar isə hələ indi yatmağa gedirdilər. Evə sükut çökdü. Nə qədər gözümlü yumdumsa, yata bilmədim. İki-üç saat keçəndən sonra asta-asta səslər gəlirdi. Sevindim, mən də yerimdən qalxdım. Bir saatdan sonra xidmətçi qa-

dından başqa evdə heç kəs qalmadı. Səhər yeməyini yeyəndən sonra harasa getdilər. Xidmətçi mənə üçün də cürbəcür səhər yeməkləri gətirdi. Yeyəndən sona süfrəni yığışdırmaq istəyəndə o, əlinin arxası ilə astaca mənə mane olaraq– «No, no»– deyib, etirazını bildirdi və öz-özünə nəsə danışa-danışa yır-yığışını etdi. Şəkil ətrafındakı gülləri təzələdi. Bir-iki yerə qara atlasdan düzəldilmiş lent bərkətdi. Ortada qoyulmuş böyük mizin üstünə qırmızı örtük salıb küncələrinə qara məxmərdən qotazlar bəndlədi.

Həyətdə məşinlər dayandı. Evin qapısı taybatay açıldı. Bir neçə kişi əllərində qapaqlı uzun bir yeşik gətirdilər. Onların ardınca Samuel və qara örpəkli arvadı, beş-altı kişi və qadın daxil oldular. Yeşiyi ortada qoyulmuş mizin üstünə qoyaraq qapağını götürdülər. Dayandığım yerdən dik atıldım. Parıldayan, uzun, qızılı qulpları olan yeşiyin içində şəkildəki qız yatmışdı. Yaxasında və alnında parçadan kəsilmiş xaç qoymuşdular. Bu xaç mənə Xurşud müəllimənin döşünün üstünə dağla basılan vaxtdan tanış idi və beynimdən heç vaxt silinməzdi. Mənə elə gəlirdi ki, balasının üzünü görən kimi Samuel də, arvadı da partlayıb oləcək. Amma bu da mənə sadələhvlüyümdən irəli gəlmiş. Hamı sıra ilə parad qəbul edirmiş kimi tabutun başına fırlanaraq ətrafda qoyulmuş stullara əyləşdilər və donuq gözləriylə tabutda yatan qıza baxdılar. Xidmətçi arvada nə dedilərsə, mənə qolumdan yapışıb otaqlardan birinə apardı. Qarşıma xeyli başa düşüb-düşmədiyim maraqlı əşyalar tökdülər. Onların içində rəngli karandaşlar, müxtəlif rənglərlə dolu qutu və ağ kağızlar vardı. Yəqin başımı qatmaq istəyirdilər ki, vaxt keçsin və düz də eləmişdilər. Rəngli karandaşları götürüb vərəqin birini qarşıma çəkərək özüm bacardığım kimi kənddəki evimizi, həyətimizi

çəkdim. Sonra əsir düşməyimizi, onun ardınca tövlə həyatını, hamamdan çıxmağımızı. Samvelin evinə gəlib çıxanda birinci anamın şəklini çəkmək istədim. Ancaq nə qədər çalışdımsa, anamı əvvəlki kimi gözlərim önündə canlandıra bilmədim. Anam darvazanın içərisində, kəməndə düşmüş ceyran kimi, ermənilərin qollarının altından boylanaraq sivrilib çıxmaq istəyən vəziyyətdə yadımda qalmışdı. Göz yaşlarımı sel kimi axıdaraq anamı təsəvvürümdə qaldığı kimi çəkməyə başladım və bu vaxt qapı açıldı. Xidmətçi qadın padnosda mənə yemək gətirmişdi. Nahar etdim. Yenə şəkil çəkməyə başladım. Bu məşğuliyyət çox xoşuma gəlmişdi. Xidmətçi arvad şam yeməyimi gətirdi, arada şirniyyatla şaftalı şirəsi də gətirmişdi. Ancaq mənim heç nə yadıma düşmürdü. Zalda qoyulan tabut da yadımdan çıxmışdı. Xidmətçi yenə yanıma gəldi və nəsə deyərək qolumdan yapışıb yatdığım otağa apardı. Başa düşdüm ki, yatmaq vaxtıdır. Doğrudan da yuxum gəlirdi. Yerimə uzanan kimi yuxu məni apardı.

Səhər ayılında bu ailənin hərəkəti məni yenə də təəcübləndirdi. Heç nə olmayıbmiş kimi, süfrə başında idilər. Mənə elə gəldi ki, gecə tabutu aparıblar. Ancaq elə deyildi. Valideynlər yeyib-içəndən sonra tabutun yanına getdilər. Tez-tez telefon zənglərinə cavab verir və özləri də harasa zəng edirdilər. Günortaya yaxın xeyli adam yığışdı. Sonra sakitlik çökdü. Mən isə şəkil çəkdiyim otaqda küçədən gələn maşın və adam səslərini eşidib, pəncərəyə yaxınlaşdım. Tabutu aparırdılar. Sükut var idi. Ağlamaq səsi isə gəlmirdi. Adamlar öz aralarında nəsə kədərli-kədərli söhbətləşirdilər. Hamı maşınlara doluşdu və maşın karvanı yola düzəldi. Yenə də evdə bir mən, bir də xidmətçi qadın qaldı. Ancaq ev, yas evinə oxşamırdı. Nə ehsan hazırlanırdı, nə də yasa gələnləri qarşılamaq üçün hazırlıq gedirdi.

Ev sahibləri çox gec qayıtdılar. Hava tamam qaralmışdı. Evə dönən hüznü valideynlər qızlarının tabutunun qoyulduğu yerə əllərini sürtüb bir-birinə sıxılaraq ağlaşdılar. Bununla da demək olar ki, yas mərasimi sona yetdi.

Məni bura nə üçün gətirdiklərini başa düşə bilmirdim. Qulluqçu kimi gətirmədiklərini artıq hiss etmişdim. Mənə qarşı münasibət pis deyildi. Amma övladlığa götürülənə də oxşamırdım. Nə üçün gətirildiyimi bilməsəm də, gəlişimdən narazı deyildim. Bircə ona təəssüflənirdim ki, kaş anamı da gətirəydilər. Tez-tez anamı yadıma salıb gizlədə ağlayırdım. Bir gün xidmətçi qadın çəkdiyim şəkilləri evin xanımına göstərdi. Xanım anamı təsvir etdiyim şəklə mənə göstərərək öz dillərində onun kimliyini soruşdu. Əlimi sinəmə qoyub:

– Anamdır, mama, mama!-dedim.

Xanım «mama» kəlməsindən deyəsən başa düşdü ki, anamdır. Otaqdan çıxdı. Bir gün sonra Som orta yaşlı bir kişi ilə gəldi. O kişinin gəlişi mənə sevinc gətirdi. Çox sözləri mənim üçün anlaşılıq olmasa da, kişi mənimlə doğma dildə danışırdı. Kişiyə ilk sualım:

– Bunlar məni qızlığa götürüb?– oldu.

Kişi verdiyim sualı onlara tərcümə etdi. Som təbəssümlə arvadına baxdı. Arvadı sifətini turş alça yemiş kimi edərək nəsə dedi. Som isə gülümsəyərək soruşdu ki, istəyirmi onlar mənim valideynim olsunlar?

– Əlbəttə! Daha bura niyə gəlmişəm ki? Anamı da gətirsəm, lap yaxşı olardı. Ömrümüz boyu onlara dua oxuyardıq.

Mən bunları dediyim vaxt Som arvadı ilə nəsə danışırdı. Türk kişisi mənə başa saldı ki, o istəyir sən burda qalasan. Amma arvadının ürəyi götürmür. Sonra isə şəkil-

lərdən söhbət açdılar. Türk kişininin mənə yazığı gəldimi, yoxsa türk qanı coşdumu deyə bilmərəm, nazik, uzun barmaqılı əlləri ilə əlimdən yapışıb:

– İndi səni götürüb apararam bizə. Düzdür, mənim uşaqlarım artıq böyüyüblər, ailəlidirlər. Ancaq xanımım çox şad olacaq. Mənim adım Əhməddir. Sənin də adının mənası çox qəşəngdir – rəhimli, bağışlayan,– deyib Somla xeyli söhbət etdi və dilxor olaraq:

– Yox, Som razılaşmır, səni küllü miqdarda pula satın alıb qızını sağaltmaq üçün. O da vaxtında çata bilmədiyindən həkimlər saxlaya bilməyib...

Daha Əhmədin dediklərini eşitmirdim. Fikir məni aparmışdı: «Mən bunun qızına neyləyəsiydim ki, həkim idim?»

– İndi bir xəstəxana ilə danışib səni ora aparacaqlar. Bir müddətdən sonra mən səni oradan götürəcəyəm. Xəstəxanaya da tez-tez gələcəyəm,– dedi.

Yenə çaşmışdım. Məni xəstəxanaya niyə verməlidirlər? Dərdim nə idi ki?

– Məni xəstəxanaya niyə verirlər?– deyə soruşdum.

– O xəstəxana Somun sənə xərclədiyi pulu qaytarmağa razılaşıb,– dedi.

Heç nə başa düşməsəm də, bildim ki, Əhmədin mənə izah edə biləcəyi bu qədərdir. Türk getdi. Mən isə kədər içində, qəhərdən boğularaq özümü şəkil çəkdiyim otağa saldım. Gözümün yaşı böyük vərəqi islada-islada anamın saçını dağılmış vəziyyətdə, boğazının damarı çıxı-çıxa qışqıraraq əllərini yanlara açaraq ardımca qaçdığını təsvir edən bir şəkili yaratdım və nədənsə anamı ağ düymələri açılmış həkim xalatında təsvir etmişdim. Çəkib qurtarandan sonra bir də vərəqi bağrıma basaraq hönkürdüm:

– Ay ana, mən bilmirəm, haradayam... Balan alver malına dönüb. Bilmirəm alan kimdir, satan kim,– deyərək ağlayırdım.

Daha qaş-qabağım açılmırdı. Əhməd əmi hər gün gəlirdi. Mənə çoxlu təzə pal-paltar almışdılar. Heç vaxt görmədiyim idman paltarları, ayaqqabı, hamam xalası, cins kostyum. Ancaq gözümdə bir quruşa dəymirdi. Bir gün məni dedikləri xəstəxanaya apardılar. Əhməd əmi tez-tez yanıma gəlirdi.

Bir həftədən sonra məni əməliyyat otağına gətirdilər. Həftə ərzində yenidən məndən analiz götürdülər, şirələr köçürtdülər, iynələr vurdular. Gözümü açanda Əhməd əmini başımın üstündə gördüm.

İlk sualı:

– Necəsən, yavrum?– oldu.

Başımı tərpedərək razılıq etdim.

– Sağalandan sonra səni çıxarıb öz evimə aparacağam.

Bir neçə gün orda qalandan sonra Əhməd əmi məni öz evlərinə apardı.

Zəif idim. İçimdə nəsə boşluq yaranmışdı. Əhməd əminin arvadı Məleyha xanım tez-tez halımı xəbər alır, saçımı sıgallayır, açıb darayırdı. Evinə gəlib ona xidmət edən şəxsi bərbərinə saçımın uclarını düzləşdirib, alnımda sey-rək tellər kəsirdi. Deməliyəm ki, orda əsil ana-ata qayğı-sı görürdüm. Soyuq su və yaxud da şirələr içməyimi, duzlu yeməklər yeməyi qəti qadağan etmişdilər. Evdə geyindiyim idman kostyumunun altından isti qurşaq bağlayırdılar. Haramda əməliyyat aparıldığını bilmirdim. Çünki kəsik yer bədənimdə demək olar ki, yox idi.

Nə qədər günlərim xoş keçirdisə, bir o qədər anam yadıma çox düşürdü. Xəyalən anamı bura gətirirdim. Düşü-

nürdüm ki, o bura gələndən sonra Əhməd əmiginin şəxsi həkimi olacaq. Onda bizim də ayrıca evimiz olar. Xəyalən mənə müəllim tutulurdu. Oxuyub anam kimi həkim olurdum. Tez-tez fikrimi dəyişib hüquqşünas, hərbiçi də olurdum. Ancaq bunların hamısı şirin xəyallar idi. Bu düşüncələr də mənə sevinc gətirmirdi. Çünki keçmişdə belə şeylər ağıma da gəlməzdi. Həmişə düşünürdüm ki, kaş bir gün ayılıb görəydim ki, Haykanuş da, Samvel də, bala-ları da bir gecə yatıb durmayıblar. İnsan qərribə məxluqdur hər mühitdə başqa-başqa arzuları peyda olur. Öz-özümə fikirləşirdim ki, yəqin indi anam quş olub yanma uçmaq istəyir. Ya da gözəgörünməz olub erməniləri qıra-qıra qaçıb evimizə getmək istəyir. Anamın taleyindən qorxsam da, çox arzulayırdım ki, o, Samvelgilin evinə od vursun. Məleyha xanımın sualı məni xəyallardan ayırdı:

– Nədən fikirlisən, yavrum?

– Məleyha xanım məni niyə xəstəxanaya aparmışdılar?

– Heç nədən xəbərin yoxdurmu, yavrum? Sənin anan namaz üstəymiş yəqin. Samuelin qızının ürəyi anadangəlmə xəstə idi. Həkimlər ona yeni ürək köçürülməsə, on dörd yaşına qədər vaxt qoymuşdular. Neçə illərdi ki, özünü orabura vurub para toplayırdı. Parası olandan sonra isə ürəyini satan bir nəfər tapa bilmirdi. Axırda burda yaşayan ermənilərdən biri ona məsləhət görür ki, Qarabağda əsirlikdə olan çoxlu uşaq var və Ermənistan Amerikaya o uşaqlardan çox göndərir. Əlaqə saxlasa, o da ala bilər. Əlaqə saxladı, amma telefon açmaqla iş keçmədi. Ona məsləhət görən erməninin də xərcini çəkdi onunla Yerevana uçdu, ordan da Qarabağa. Xeyli danışıqlar gələndən sonra, Soma elə bir qiymət deyiblər ki, kor-peşman qayıtmaq

istəyib. Yanında olan erməni ordakıları razı salıb, səni alıb gətiriblər. Ancaq, siz orda olanda həkimlər anasına xəbər verdilər ki, qızını süni nəfəslə üç gündən artıq saxlaya bilməzlər. Qadın qəfəsdəki quş kimi çırpınırdı. Ancaq əli heç yana çatmırdı. Birdən Samuel haradansa zəng edib, təyyarənin beş saat yubandığını xəbər verdi. Ana isə artıq dəqiqələri sanayırdı. Təyyarənin yarım saat, uzaqbaşı bir saat gecikəcəyini zənn edirdi. Sürücü bir gün əvvəldən hava limanında idi. Samuel zəng edəndən iki saat sonra qız keçindi. Arvadı isə onu tələsdirmişdi ki, təyyarədən düşən kimi birbaşa xəstəxanaya gəlsinlər, evə gəlib qayıtsaydılar, çatmazdılar. Çünki xəstəxanaya hava limanından yarım saatlıq yol idi. Siz bura çatanda sürücü ona qızının öldüyünü xəbər vermişdi. Deməli, tez çatsaydınız, indi sən yox idin. Sən səni övladlığa götürmək istəyirdi, amma arvadı razı olmadı. Sonra da səni xəstəxanaya bütövlükdə satıb parasını çıxartmaq istəyəndə Əhməd onu bu yoldan daşındırdı ki, ölən qızının ruhu şad olmaz. Sən də bir ananın övladısan. Xahiş etdi ki, səni bizə versin, nə qədər xərci çıxıbsa, il ərzində ödəyər. Razı olmadı. Sən xəstəxanaya zəng edib, onda hazır donor olduğunu xəbər verdi və qiymətini dedi. Bir müddətdən sonra kiməsə böyrək lazım oldu, səni apardılar. Böyrəyin xərcini Soma xəstənin yiyəsi ödədi. Yerdə qalan xərci isə Əhməd öz üzərinə götürüb Samuelə qaytardı. Samuelə biz uzun illərdir dostuq. Əhmədlə çoxlu iş birliyi yapılırlar. İndi sənin böyrəyinin biri yoxdur. Əhməddə bütün xərci ödəməyə imkan yox idi. Yoxsa səni sağ-salamat alardı,– deyib Məleyha xanım günahgarcasına mənim üzümə baxaraq susdu.

Özlüyümdə düşünürdüm, mənim nəyim bütövdür ki, gözümün biri yox, bir ayağım şikəst, indi də tək böyrək.

Hələ bilmirəm, bədənimdən daha nələrimi çıxarıblar.

Günlərim pis keçmirdi. Məleyha xanımla tez-tez anam haqda dınışırdım. Yalvarırdım ki, bir təhər edib məni işə düzəltsinlər, pul yığım anamı ermənilərdən alım gətirim yanıma. Məleyha Əhməd əmi ilə danışırdı. Mənə musiqi müəllimi tutdular ki, hansısa bir musiqi alətində çala bilim. Bir-iki dərsdən sonra müəllimə pianoda çalaraq səsləri tutmağımı tələb etdi. Mən isə heç nəyin fərqiyyə varmadan dərsə cavab verərək bərkədən:

– Do, re, mi, fa, sol, lya, si, – deyərək ardıcıl notları təkrar edəndən sonra müəllimin gözü heyrətlə bərəldi, ağzı açıla qaldı və bir mahnı oxumağımı xahiş etdi. Mahnı bil-mədiyimi deyib çiyinimi çəkdim. Müəllimə təəccübləndi.

– Heç vaxt mahnı oxumamısan? – deyərək soruşdu.

– Doqquz yaşına kimi oxumuşam, – dedim.

– O mahnılardan birini oxu, görüm necə səslənir?

Evimizdə hər gün yüz dəfə Arif Babayevin ifasında eşitdiyim lent yazısındakı mahnını xatırladım və yadımda qalan bəndləri utana-utana oxudum:

Anadır arzulara hər zaman Qarabağ,
Danışan dil-dodağı – tar-kaman, Qarabağ.
Qarabağ, can Qarabağ, ana yurdum.

Bu çəmənlərdə gəzir Vaqifin şux gözəli,
Ruhunu burdan alır Natəvanın qəzəli.
Qarabağ, can Qarabağ, ana yurdum.

Müəllimə ayağa qalxıb məni qucağına alıb fırladaraq Məleyha xanımı çağırırdı:

– Bunun nə gözəl səsi var?! – deyib bir neçə dəfə hə-

min mahnını Məleyha xanımın yanında təkrarən mənə oxutdu.

Əhməd əminin də yanında oxutdular. Mənə lent yazıları alıb gətirdilər. Həm Azərbaycanca, həm də türkçə mahnılara qulaq asıb öyrəndim. Əzbərləyəndən sonra müəllimə çalırdı, mən oxuyurdum. Belə qərara gəldilər ki, mən müğənni olum. Müğənni olsam, həm çoxlu pul qazanaram, həm də şöhrətim artar. Mən isə təsəvvürümdə çoxlu pul qazanıb anamı yanıma gətirmişdim.

Bir gün məşq elədiyimiz vaxt sevincli bir hay-haray qopdu. Müəlliməm də, mən də qapıya tərəf çevrildik. Məleyha xanım hündürboylu, mavigözlü, ağbəniz, qalınqaşlı, uzun kirpikli, yaraşlıqlı bir oğlanı öpüb Əhməd əmiyə ötürürdü, Əhməd əmi də öpüb arvadına ötürürdü. Gələn Əhmədin qardaşı oğlu, Məleyhanın isə bacısı oğlu idi. Yeri gəlmişkən deyim ki, Məleyha ilə Əhməd həm əmioğlu-əmiqızı idilər, həm də iki qardaş iki bacı ilə evlənmişdi.

Məleyha xanım sevinclə bizə tərəf dönərək:

– Bacım oğludur, üç ay idi ki, İstanbula istirahətə getmişdi. Çatan kimi də əmisi ilə, xalası ilə görüşməyə gəlib.

Müəllimə də irəli gəlib əl uzatdı. Mən isə kirpiklərimi aşağı endirərək, gözələrimi gizlədirdim. Nədən belə narahat idim? Bunların hamısı mənim üçün müəmmalı idi. Müəllimə ilə yerimizə qayıtdım. Daha dərsi davam etdirməyə həvəsim qalmamışdı. Müəllimə yeni mahnının məşqinə başladı. Bir neçə dəfə təkrarən çalaraq üzümə baxıb, gözə qası ilə başlamaq işarəsi verdi. Məcburi oxumağa başladım. Səsim xırıldadı, boğazım tutulmuşdu. Müəllimə üzümə təəccüblə baxaraq, niyə çaşdığımı soruşdu.

– Həyəcanlıyam. Yad adam var evdə, – dedim.

– Onda sən necə pul qazanacaqsan, ananı qurtarmaq

üçün? Sən yüzlərlə kişinin qarşısında şarkılar söyləməlisən!– dedi.

İlan vurmuş kimi diksindim. Müəllimənin sözündən qorxdum. Axırını ümid yerimin əlimdən çıxacağından qorxdum və oxumağa başladım.

Sən mənim ömrümə yağan qar, yağış,
Bilmirəm yazmışsan, yoxsa çənli qış?
Qaranlıqda saçan zəif bir işıq,
Mənə həmdəm olub adi bir baxış.

Mahnının ardı yadımdan çıxmışdı. Ancaq müəllimənin hirslənəcəyindən qorxduğum üçün, həmin musiqi təranələri altında başqa mahnının sözlərini oxumaqda davam etdim.

İlk dəfə idi ki, öz oxuduğum mahnıya belə aludə olmuşdum. Sonuncu misraları oxuyanda gözümdən yaş sel kimi gedirdi. Mahnını qurtaranda çəpik səsləri məni çaşdırdı. Ətrafa baxdım, rəngimin qaçdığını hiss etdim. Məleyha xanım, əri, təzə qonağımız və başqa bir cavan xanım da var idi. Məleyha xanım işarə ilə:

– Bacımdır, indi gəldi. Neçə vaxtdır bizə gəlmirdi. İndi oğlu gəldiyinə görə ürəyi tablamayıb,– deyərək bacısına sataşdı.

Nihad xalasına oxşayırdı. Məleyha xanım isə dil-qəfəsə qoymadan danışdı ki, səsime məftun olublar, onunçün də dözməyib otağa daxil olublar. Utandığımdan yer ayrılısaydı, yerə girərdim. Məşqimiz qurtardı. Müəllimə evlərinə getmək üçün ayağa qalxdı. Ondan oturub nahar etməyi xahiş etdilər. Əziz qonaqlarının şərəfinə bir-iki mahnı çalmağının arzusunda olduqlarını bildirdilər. Müəllimə evə

tələssə də, etiraz etmədi. Mən isə gözdən yayınaraq öz otağıma çəkildim. Allaha yalvardım ki, məni çağırmasınlar. Ancaq bu mümkün idimi? Məleyha mənsiz süfrə başına əyləşərdimi? Mən tək olanda bir neçə dəfə otağıma baş çəkməsə, rahat ola bilmirdi. Elə bunları düşünürdüm ki, onun səsi gəldi:

– Rehime, cici kız, seni bekliyoruz, çıxsana odandan!

İlk dəfə idi ki, onun səsindən belə səksənirdim. Cəld yeimdən qalxıb, güzgünün qarşısında dayanaraq özümə diqqətlə baxdım. Otağımdakı güzgü böyük olmasına baxmayaraq, həmişə yanından laqeydliklə keçmişəm. Nənəmin sözü yadıma düşdü. Həmişə nasazlayanda deyirdi: «Heç güzgüyə baxmağım da gəlmir eyy, düz deyirlər xəstələrlə dərdlilərin yadına güzgü düşməz». O vaxtlar nənəm nə desə, inanırdım. İndiki halımda isə o sözlərə şübhə ilə yanaşdım. İndi guya, mən güzgüyə baxmaqda həm dərdsizəm, həm sağlam? Nəysə, əvvəlcə şüşə gözümə diqqətlə baxdım. Göz donub qalmışdı. Açıqca bilinirdi ki, şüşədir. Həm də on yaşında salındığından balaca idi. Sağlam gözüm bu dörd ildə xeyli dəyişmişdi. İlk dəfə idi ki, gözümə heyranlıqla baxıb təəssüflənirdim ki, tək gözəm. Hər iki gözüm yerində olsaymış, nə gözəl olaramış! Sonra bütövlükdə özümə nəzər saldım. Bir ayağım qısa olduğundan, dayananda yana əyilirdim. Qısa ayağımı qaldırıb pəncəmin üstündə dayandım və qırağa çəkilərək, qısa ayağımın dabanını yerə basmadan bir-iki addım yeridim. Axsamağım qəti hiss olunmurdu. Birdən qapı döyüldü və Məleyha xanım içəri daxil oldu. Məni güzgünün qarşısında gördüyü üçün xəcalətimdən pörtdüm. Gülümsəyərək mənə tərəf gəldi və belimdən yapışıb:

– Gedək, yavrum. Yoxsa, geyimini dəyişmək istəyirsən? Dəyiş! Belindən lentlə bağlanan fırlancağa oxşar paltarını geyin, gəl,– deyib çıxdı.

Düzü, özüm də o paltarı geyinmək istəyirdim. Ancaq utanırdım. O paltar mötəbər qonaq gələndə, ya da bir məclisə gedəndə geyinmək üçün idi. Tez-tələsik paltarı geyindim, saçımı daradım və kürəyimə ataraq otağımdan çıxdım. Bacardıqca axsamağımı gizlətmək üçün sütunların arxası ilə gedib süfrəyə yaxınlaşdım və Məleyha xanımın yanında əyləşərək hamıya üzümü tutub:

– Nuş olsun!– dedim.

Məclis maraqlı keçdi. Gecədən xeyli keçənə qədər davam elədi. Ordan-burdan danışırdılar. Söhbət əsnasında bildim ki, Nihad burda təhsil alır. Axşamlar isə atasının restoranında oxuyur. Müəlliməm bir neçə mahnı çaldı, Nihad oxudu. Sonra məndən oxumağı xahiş etdilər. özümü çox narahat hiss etdiyimi bildirdim və müəllimənin üzünə baxdım. Mənə elə gəlirdi ki, yenə anamı qurtara bilməyəcəyimlə hədələyəcək məni. Ancaq yox, bu dəfə məni müdafiə etdi və bu gün nədənsə özümü pis hiss etdiyimi təsdiqlədi. Müəlliməm, Məleyha xanım, Nihadın anası Gülbənd xanım da çox gözəl səsini olduğunu deyəndən sonra, Əhməd əmiyə axşamlar hərdən məni də restorana aparmağı təklif etdilər. Əhməd əmi isə qəti etiraz edərək, mənə sənəd düzəltməsə, bu işin mümkün olmadığını izah etdi və gözləmədiyim halda mənə tərəf çevrilərək sual verdi:

– Qızım, doğulduğun tarixi bilirsənmi?

– Əlbəttə, 1983-cü ildə anadan olmuşam.

– Hansı ayda, onu da bilirsənmi? Baxmayaraq, o elə də vacib deyil.

– Elə bu ayda anadan olmuşam.

Məleyha xanım təəccüblənərək:

– Doğrudanmı, hansı gündə?

Aydın neçəsi olduğunu bilmədiyimdən:

– Bu gün ayın neçəsidir?– soruşdum.

Onlar ayın tarixini deyəndə, elə bil gözümə tor gəldi. Keçən il bu günkü halım yadıma düşdü. Utandım. Bu gün mənim anadan olan günüm idi. Hər şey təzələndi. İyrənc xatirələr közdə qızardılmış şiş kimi bütün varlığımıza dağ çəkdi. Anladım ki, daha heç bir vaxt mənə ad günlərim sevinc gətirməyəcək. Nə bu gün, nə də gələcəkdə. Çünki keçmişsiz nə bu gün, nə gələcək ola bilməz. O keçmişimdə isə məni başdan-başa bürüyüb, arxasında gizlədən qara bir ləkə dayanırdı. Mənə elə gəldi ki, hər şey təkrar olunur. Əllərimə baxdım. Barmaqlarım əsirdi, əllərim ala-tala göyərmişdi. Ayaqlarım titrəyirdi. Gözümdən axan yaş saxlaya bilmirdim. Göz bulağımdan axan göz yaşım dodaqlarımın arasında yığılaraq körfəz yaratdı. Astaca dodaqlarımı aralayıb nəfəsimi içimə çəkərək, duzlu göz yaşlarımı sümürüb, uddum ki, süfrəyə damcılamasın. Bunu sezən Məleyha xanım təəccüblənərək:

– Nə oldu sənə qızım, nədən belə halın pərişan oldu?

Cavab verməyə söz tapmadım. Bu anımda anamın sinəsinə söykəyib hönkürmək istəyirdim. Məleyha xanımın qolundan tutub başımı çiyinə söykəyərək elə hıçqırıb ağladım ki, sanki ürəyim ağzımdan çıxacaqdı. Hərə bir tərəfdən suallar yağdırmağa başladı:

– Nədən bu sual səni ağrıtdı, qızım?

– Nə yadıma düşdü, Rehime?

– Nə ağlatdı səni?– deyərək hamı ayağa qaxıb yanıma gəldi.

Söz tapmadığımdan:

– Heç elə-belə. Anadan doğulduğum dünən idi. Heç yadıma da düşməyib. İlk dəfədir ki, anasız keçirərəm,– dedim, ancaq dalını gətirmədim. İcazə istədim ki, öz otağıma gedim.

Və beləliklə də öz otağıma çəkildim. Anam sağdırsa, bu gün nələr fikirləşdiyini düşünüb doyunca ağladım. Son vaxtlar əl-üzümü yuyanda gözüm nəmləndiyindən bəbəklərim böyüyür və şüşə gözüm laxladığı üçün tez-tez çıxırdı. Allahıma şükür elədim ki, nə yaxşı süfrə başında çıxıb düşmədi. Mənim on dörd yaşım belə tamam oldu. Otağıma çəkilsəm də, bütün gecəni ağladım. Nə vaxt yuxuya getdiyimi bilmədim. Mən durandan sonra hamı dağılışdı öz otağına. Nihad isə müəlliməni evlərinə qədər ötürüb, geri qayıtdı.

Səhər ayılanda onu həyətdəki hovuzun kənarında dayanıb balıqlara baxan gördüm. Düşündüm, görəsən nə fikirləşir? Yəqin gecə mənim ağlamağımı müzakirə ediblər. Gözümü necə çıxarıblar, ombamı nətəhər qırıblar, böyrəyimin biri harda çıxarılıb, hamısını onun yanında götür-qoy ediblər. Necə kimsəsiz, yazıq, köməksiz olduğumu izah ediblər. Bunları düşündükcə nə otaqdan çıxmaq, nə də ki, bir kimsənin gözünə görsənmək istəyirdim. Onunçün də yerimə girib qıvrıxaraq özümü yuxululuğa vurdum.

Məleyha xanımın səsi gəlirdi. Kiməsə məndən danışırdı ki, həmişə bu vaxt durmuş olurdu. Çox keçmədi ki, qapı döyüldü və Məleyha xanım içəri daxil oldu. Çarpayımaya yaxınlaşıb astaca çiyinə toxundu. Geyinikli olduğumu görüb, niyə paltarlı yatdığımı soruşdu. Ona tərəf çevrildəndə mənə elə gəldi ki, Məleyha xanımın ağappaq yumşaq sifəti təəccübdən çənəqarışığı sallanıb boğazına yapışdı:

– Sənə nə oldu, yavrum, xəstələnmişən?– dedi.

– Xeyr, gözüm əziyyət verir, bəbəklərim böyüdüyündən, protezi saxlamır, tez-tez düşür,– dedim.

Həqiqətən də bir neçə dəfə əl-üzümü yuyanda, əyilib saçımı yuyanda və gizlin ağlayanda gözüm düşmüşdü. Ətim ürpəşə-ürpəşə yuyub yerinə qoymuşdum. İndi bunu deyəndə Məleyha xanım gözümə diqqətlə baxaraq:

– Doğrudur, qızım. Bu gün Əhmədə deyərəm. İndi isə gedək qəhvəaltı edək,– deyib məni yerimdən qaldırdı.– Mən gedirəm saçını qaydaya sal, əl-üzünü yu, gəl,– deyərək qapıdan çıxdı.

Mən süfrə başında əyləşəndə artıq hamı çay içirdi. Nihad isə əlində fincan gözünü məndən çəkmədən baxırdı. «Dünən belə deyildi, yəqin hər şeyi danışıqları üçün indi diqqətlə baxır» düşünərək, sıxılırdım. Onların tezliklə getməklərini arzulayırdım. Heç nəyə iştaham yox idi. Elə bil yemək məni yeyirdi, mən yeməyi yox. İstəyirdim süfrə tez yığılsın. Nə təhər fikrə dalmışdımsa, kimin nə dediyini eşitmirdim. Öz halıma acıyırdım. Niyə belə dəyişdiyimin, bədbinləşməyimin səbəbini başa düşə bilmirdim. Ancaq bircə şeyi bilirdim ki, qonaqların gəlişi mənə bəbdin əhvalruhiyyə bəxş etmişdi.

Həmin gün axşam Məleyha xanım əri ilə nə söhbət etdisə, səhərisi Əhməd əmi məni özü ilə göz həkiminə apardı. Həkim gözümə baxdı. Şüşə gözümü çıxarıb hansısa mayenin içinə saldı. Gözümün içinə alınma taxdığı güzgü ilə diqqətlə baxandan sonra başını buladı. Göz boşluğunu dərmanla yudu, sonra yenə gözümə bir neçə damcı dərman saldı və lap nazik, gözlə görünməsi güclə mümkün olan iynə ilə gözümün bulağından və küncündən iynə vurdu. Bir neçə dəqiqə də oturub gözlədik. Bir daha diqqətlə

gözümü müayinə edib, yenə bir neçə damcı dərman salıb gözümü sarıdı. Həkim gözümün qabağında mayenin içinə saldığı şüşə gözümü zibil qabına atdı. Əhməd əmi dilxor halda qapıdan çıxdı. Sonra məni danladı ki, nə üçün gözümün incitdiyini çoxdan deməmişəm. Sən demə, hər dəfə gözüm düşəndə tələm-tələsik yerinə qoyduqca gözümə mikrob yığılıb. Gözlərin isə bir-biri ilə əlaqəsi var. O biri gözümə də xətər yetə bilərmiş. Onun dediklərini yuxu kimi eşidirdim. Fikirləşirdim ki, belə necə çıxacağam üzə. Hiss edirdim ki, bu həyat tərzini çox dəyişdirib. Böyümüşdüm. Artıq doqquz yaşındakı uşaq deyildim. Çox böyüklərin çəkə bilməyəcəyi əziyyəti çəkir, dözə bilmədikləri zülmə dözürdüm. Ancaq bu başqa hisslər idi. Heç vaxt ağlıma gəlməzdi ki, kimsə mənə baxacaq, axsağımı görəcək, gözümün birinin kor olduğunu biləcək, saçım səlqişsiz pis görünər və yaxud hansı paltar yaraşır, ya yaraşmır. Bütün bunların heç vaxt mənim üçün fərqi olmayıb. Əksinə, bəzən sevinirdim ki, şikəstliyimə görə mənə yazıqları gələcək. İndi isə yox. Əlimdə əlac olsaydı, hər şeyi geri qaytarardım.

Maşın evə yaxınlaşanda mən Əhməd əmidən soruşdum ki, gözüm həmişəlik belə qalacaq?

Əhməd əmi mənim həyacanımı başa düşüb:

– Əlbəttə yox. Həkim gözünün ölçüsünü götürdü ki, iki günə rəngini seçə. Ona qədər sənin gözüyün kökündəki infeksiya təmizlənəcək. Aparacağam, yeni protez salacaq. Hər gün üç dəfə o dərmandan damcı salacaqsan. O vaxta qədər hər şey qaydasına düşər. Evdə isə sargını açma bilərsən. İndi hava dəyməməsi, mikrob düşməməsi üçün sargı qoydu gözünə,– dedi.

Əhməd əminin sargını açarsan, deməsi xoşuma gəlmədi. Özümdən asılı olmayaraq:

– Yox, gözümə soyuq olar. Sargını evdə də açmaram,– dedim.

– Öz işindir. Amma rahat olmağın üçün gözünün üstünə tənzip qoyub eynək də taxa bilərsən,– deyib evin qapısında maşını əylədi.

Maşından düşəndə ətrafı nəzərdən keçirərək ürəyimdə Allaha yalvarırdım ki, qonaqlar getmiş olaydı. Ancaq İlahi mənim arzumun belə asan yerinə yetirsəydi, nə vardı ki?!

Qarşımıza çıxan ilk adam Gülbend xanım oldu. Başımı qaldıranda Nihadı pilləkənlərin üstündə dayanan gördüm. Dünya başıma fırlandı, gözümün ağrısı gicgahlarıma vurdu. Addım atdıqca mənə elə gəldi ki, pilləkənlər yuxarı qalxır, ayağımı bir az da yuxarı qaldıraraq yerə qoyanda ayaqlarım boşluğa düşür. Gözümün qabağında nə var idisə, saraldı və yavaş-yavaş balacalaşaraq kibrit çöpü boyda oldu, sonra isə yoxa çıxaraq hər tərəf qaraldı. Müvazinətimi nə qədər toplamaq istəsəm də, bacarmadım.

Gözümü açanda hamını ətrafımda toplaşan gördüm. Eynəkli həkim isə əlindəki ampulanı şprisə çəkib mizin üstündəki boş ampulaların üstünə atdı. Açıq qoluma əlindəki iynəni vurmaq istəyəndə gözümü açıq görüb nəsə soruşdu. Başa düşmədiyimdən, hələ də nə baş verdiyini yadıma salmaq üçün gözümü yenidən qapadım. Ancaq heç nə xatırlaya bilmədim. Onların xeyirxahlığına mətəl qalırdım. Hər şey mənə qəribə gəlirdi və nədənsə sevinmək əvəzinə qorxurdum. Harasa uzaqlara qaçmaq, anamı görmək istəyirdim. Onunla dərdləşmək, bütün bunların nə olduğunu, həyatımda nələr baş verdiyini soruşmaq istəyirdim.

Ətrafımdakılar ehtiyatla, astadan söhbət edirdilər. Kimsə həkimi yola salmağa getdi. Nə danışdıqlarını anla-

ya bilmirdim. Məleyha xanımın səsi hüznlü idi, lap anamı xatırladırdı. Yəqin mənə baxa-baxa danışırdılar.

– Bu yazıq cocuq, körpə yaşlarında nələrlə qaşılaşmadı?– deyə, Məleyha xanım əlini dizimin üstündə gəzdirdi.

– Bu qızcığazın bir yeri də salamat deyil. Belə yarım-can elməsəydilər, böyüyəndə yaxşı bir xanım olardı,– deyə, Gülbənd yaxşımamı, yoxsa pisiməmi danışdı, bilmirəm.

Ağlamaq istəyirdim. İstəyirdim ki, tək qalam. Onların dediklərini eşitmək istəmirdim. Məleyha xanımın bu gözəl bacısı birdən-birə mənə ətiacı gəldi. Onun bacısı ilə etdiyi söhbətdən sonra hiss etdim ki, ondan xoşum gəlmədi. Nədənsə Əhməd əminin səsi gəlmirdi. Bu isə məni lap darıxdırırdı. Hamının gözü qarşısında zalın ortasındakı divanın üstündə sərili qalmağımdan utanırdım. Məleyha xanım pıçılıtlı səslə:

– O dincəlsin, biz də gedək şam edək,– dedi və hiss etdim ki, ayağa qalxdılar.

Sevindim. Onların burdan getmələrini istəyirdim. Birdən Nihadın dediyi sözlər və anasının verdiyi cavab məni elə bil qamçıladı:

– Anne, o burda təkmi qalacaq? Axı, o da acdır. Bəlkə oyadaq?

– Nədən narahatsan? Ona keşikmi çəkəcəksən? İynə vurulub. O, səhərə kimi uyuyacaq. Gedək,– deyən Gülbənd xanımın ayaq səsləri uzaqlaşdı, ancaq müxtəlif səmtlərə.

Gözümü qorxa-qorxa açdım. Divanın söykənəcəyi arxa tərəfə gedən ayaq səslərinin kimə məxsus olduğunu görməyə imkan vermədi. Əks tərəfi isə görə bilmirdim. O tərəfi görmək üçün bir az yana çevrilməli idim. Çünki o tə-

rəfdəki gözüm sarıqlı idi. Bir də lap sarıqlı olmasa belə, bu gözüm onsuz da görüdü. Azca başımı yana çevirdim. Əks tərəfə gedən Nihad idi. Asta addımlarla pəncərəyə tərəf getdi və dayanaraq bayıra baxmağa başladı. Görəsən nə edim, durum mənə ayrılan yuvama çəkilim, yoxsa, göz-ləyim. «Onu yeməyə çağırırsınız, sonra gedim», düşündüm. Gözüm qapanırdı. İynənin təsiri altında olduğundanmı, kədərdənməni məni huş aparırdı. Təxmini hiss etdim ki, oğlan pəncərədən aralanıb mənə tərəf gəlir. Ancaq həyəcanlanmağım yuxuma müqavimət göstərə bilmədi. Göz qapaqlarım qapandı və daha gözümü açmağa həvəsim olmadı. Nihadın isə aram-aram dediyi sözləri eşitsəm də, yuxu imkan vermədi kədərlənəm. O isə fasilə vermədən öz-özünə danışırdı:

– Zavallı qızcığaz, nədən Tanrı sənini qədərini belə yazmış? Sən nə qədər incə və gözəlsən. Səni xəlvə edən, Yarıdan zərifliyinə uyğun gəlməyən dağ boyda əzabı nədən yükləyib sənə? Erkəklər bu əzablara dözə bilməyərkən, sən necə daşıyırısan bu qədər əziyyəti?– söyləyən oğlanın daha nələr danışdığını deyə bilmərəm. Onu da anlama bilmirdim ki, o oturub, yoxsa ayaq üstədir. Dərin yuxu məni özünə təslim edirdi.

Ayılında hava işıqlaşdı. Harda olduğumu dərk etməyə çalışırdım. Elə həmin divanda uzanmışdım. Üstümə qalın örtük salmışdılar. Nihad divanın yaxınlığındakı kreslodə oturub, əli qoynunda mənə baxırdı. Səksəndim. İlk növbədə əynimdə nə olduğumu xatırladım. Həkimə gedəndə geyindiyim, nazik parçadan tikilmiş qara haşiyəli qırmızı kostyumda idim. Saçımı boynumun kökündən yığb başımın altındakı balaca balışın üstünə səpələmişdilər. Üstümdəki yorğanabənzər qalın örtüyü

boğazıma qədər çəkmişdilər. Birdən Samvelin evi yadıma düşdü. Bir anlığa təlaş içərisində oğlanın ayağına baxdım. Sanki oturanın Qarik olub-olmamasını müəyyənləşdirmək istəyirdim. Yox, bu, Nihad idi. Səsimdə açıqca hiss olunan qorxu ilə soruşdum:

– Niyə burda oturmusunuz?

– Səni tək qoymaq istəmədim.

– Tək niyə oluram? Evdə bu qədər adam var.

– Özüm də tək qalmaq istəmədim. İstədim aylanda kimisə yanında görəsən,– deyərək ayağa qalxdı.– Sənə bir fincan süd gətirimmə?– dedi.

– Yox,yox, otağıma gedirəm,– deyib dirsəkləndim. Yerrimdən qalxmağa çalışdım.

Oğlan tez mənə yaxınlaşıb, kömək etmək istədi. Kiminsə görəcəyindən qorxaraq, həm də utandığımdan:

– Özüm gedərəm. Siz kömək etsəniz, ayıbdır axı. Baxan nə deyər?– deyib yerimdən qalxdım.

– Nədən ayıbdır, səni qucağımda bura gətirən mən deyildimmə?– deyə, Nihad qolumdan yapışdı.

Çevrilib ona baxdım və anasının ona deyəndə eşitdiyim sözləri xatırlayaraq yavaşca:

– Sən Allah, çıx get, mənə dəymə, özüm gedərəm. Görüb danlayarlar– dedim.

Ancaq o, kimin danlayacağını sual versə də, nə mən demədim.

İki gündən sonra çıxarılan gözümün yerinə sağlam gözümədən seçilməyən iri, qara bir göz saldılar. Üç-dörd aydan sonra isə Əhməd əmi bir tərəfi erməni, o biri tərəfi ingiliscə yazılmış yaş kağızını mənə göstərərək:

– Bu da sənin doğum haqqında şəhadətnamən. Oxu, gör valideynlərinin adı düz yazılıbmı?

Şəhadətnaməyə baxıb:

– Mən bu dildə oxuya bilmirəm,– dedim.

– Nədən oxuya bilmirsən? Sən Qarabağ respublikasında yaşamamısanmı?

– Mən Azərbaycanda yaşamışam. Ancaq qarabağlıyam. Qarabağ respublika deyil. Dərslər də azərbaycanca keçirilib,– deyərək bildiklərimi izah etdim.

– Hə, yox qızım Azərbaycan fürsəti əldən verib. Mən bu şəhadətnaməni orda düzəltdirib gətirmişəm. Burada Qarabağ respublikası yazılıb. Orada dövlət dili erməni dilidir. Sənədlər də erməni əlifbası ilə yazılır.

Onun dediklərini başa düşməsəm də, hiss etdim ki, Azərbaycan fürsəti əldən verib deməklə, Əhməd əmi xoşa gələn xəbər vermədi mənə. Öz-özlüyümdə: «Kaş anam fürsəti əldən verməyəydi, Samvelin evini yandırardı», dedim.

Günlər davam edirdi. Günəşiri Gülxanə xanımla məşq edirdik. Nihad gündüz institutua gedirdi, axşamlar isə restoranda oxuduğundan həftədə bir dəfə gəlirdi. Çox olsa, iki saat oturub gedirdi. Həmin müddətdə mən çalışırdım ki, otağımdan çıxmayım.

Bir gün Əhməd əmi mənə çağırırdı:

– Yeni il gecəsi səni də restorana aparacağıq. İlk dəfə çıxış edəcəksən. Həmin gün ifaçılar çox olduğundan lap pis çıxış eləsən də, gözə çarpmayacaqsan,– dedi.

Əhməd əminin sözləri mənə həm dəhşətli, həm də sevincici xəbər oldu. Dəhşətə gəldim ki, o qədər adamın içində çıxış edəcəyəm, sevindim ki, pul yığıb anamı gətirə biləcəyəm.

Yeni ilə bir həftə qalmışdı. Fasilə vermədən məşq edirdik. Nəhayət 31 dekabr günü gəlib çatdı. Günortaya yaxın Məleyha xanımın şəxsi bərbəri gəldi. Saçımı yuxarıdan iki

yerə ayıraraq bağladı. Burub bir hissəsini kürəyimə, o biri hissəsini isə çiyinlərimə tökdü, bir-iki yerdən nazik tellər ayırıb halqavari edərək üzümə salladı. Ağ, parıldayan qarabənzər zər səpdi. Sonra çemodanı açıb, çoxlu bəzək şeylərini qabağına töküüb məni makiyaj etməyə başladı. Bu əməliyyat qurtarandan sonra isə Məleyha xanım böyük salafanın arasında paltarasilana keçirilmiş dümağ tüldən tikilmiş, üstü gümüşü zərlərlə bəzədilmiş, altdan atlas astarı olan paltarı gətirdi. Kürəyini açaraq, ayaq tərəfdən ehtiyatla keçirib qollarıma geyindirərək paltarı bədənimə oturdular və kürəyini zərli qatlamalarla çal-keçir edib, bərk çəkərək kip bağladılar. Paltarın ətəyinə altdan nə tikmişdilsə, təkərə oxşayırdı. Üstünə parıldayan balaca-balaca güllər düzülmüş qolları o qədər enli idi ki, gündəlik geyinmək üçün hər birindən mənə bir paltar çıxardı. O güllərdən paltarın ətəyinə və üç-dörd dəfə ondan böyük olanı isə paltarın açıq boynuna düzmüşdü. Geyinəndən sonra paltarın ətəyini azca qaldıraraq məni böyük güzgünün qabağına apardılar. Güzgüyə baxanda gözümə inanmadım. Güzgüdən baxan qız mən deyildim. Xəcalətimdən pörtdüm. Cizgi filmindəki göyçək Fatmaya oxşayırdım. Utana-utana Məleyha xanıma baxdım:

– Nə olub, yavrum?-deyərək soruşdu?
– Utanıram!– dedim.
– Nədən? Orada hərə bir geyimdə olacaq. Sən də qar qız geyimindəsən. Sənin bu çıxışından çox şey asılıdır. Bu paltarı çox baha qiymətə almışsıq. Elə oxuyub nəzər diqqəti cəlb eləməlisən ki, səni dönə-dönə çağırınsınlar. İndi problem ayağındır. Hündür daban üstə gəzə biləcəksənmi? Yıxılmağından qorxuram.

Nəçə ay idi ki, hündürdaban ayaqqabı üstə gəzməyi

öyrətdikləri üçün arxayın dedim:

– Əlbəttə, mən hündür daban üstə sərbəst yeriyirəm.
– Axsamağımın hiss olunmamağını nəzərdə tuturam,– deyərək o, ayağımı göstərdi.

– Məleyha xanım, onsuz da paltarım çox uzundu, ayaqlarım görsənmir. Bəlkə ayağımın birinə ayaqqabı geyinim, o birinə yox?– dedim.

– Necə yəni, ayaqqabısızımı gedəcəksən?

– Yox, bax, belə– deyib, qısa ayağıma dabanlı ayaqqabını keçirib bir-iki addım atdım.

Axsamağımın hiss olunmadığını görən qadın məni qucaqlayaraq paltarımı əzməkdən ehtiyat edib geri çəkildi və sevincək mənə baxıb:

– Sən nə ağıllı qızsan, yavrum,– deyib, cəld telefonun dəstəyini qaldırdı. Əhməd əmiyə zəng edərək, mənim üçün bir cüt parıldayan ucu nazik dabansız ayaqqabı almağı tapşırırdı.

Bir saat çəkmədi ki, Əhməd əmi ayaqqabıları gətirdi. Ancaq biləndə ki, Məleyha xanım ayaqqabıları nə üçün istəyib təəssüfləndi. Dedi ki, əvvəldən ağılına gəlsəydi, sifariş verərdi, eyni ayaqqabıdan bir tayını dabansız tikərdilər. Götürüb ayağamdakı dabanlı ayaqqabının o biri tayına baxdı və başını etiraz işarəsi olaraq yırğalayıb:

– Yox, bunun dabanı kəsilsə, burnu qalxacaq. Bu gün hələlik hərəsi bir tay ayaqqabı geyinsin, onsuz da görsən-məyəcək. Əgər yaxşı çıxış edə bilsə, oxumağı gələnlərin xoşuna gəlsə, bir neçə ayaqqabı sifariş verib tikdirmək olar.

Geyindirib, bəzəndirəndən sonra bir neçə dəfə yeriməyimə baxdılar. Nə Məleyha, nə də əri məndən gözlərini çəkmirdi. Bir-birlərinə nəsə pıçıldayıb gülümsədilər. Elə bu vaxt maşın dayandı. Kimsə maşından düşüb həyəətə girdi.

Gələn Nihad idi. Zalı ortasında əlində oğurluq tutulan adam kimi donub qaldım. Əllərim, dizim əsməyə başladı. Nədənsə onun məni belə qiyafədə görməyinə görə xəcalət çəkdim. O isə bir-iki addım atıb məndən də pis vəziyyətə düşdü. Gözləri bərəlməmiş halda, əllərini mənə tərəf uzadaraq əmisigilə tərəf çöndü.

– Bu kimdir?– deyə soruşdu.

Məleyha ərini dümsükləyərək:

– Dedimmi sənə,– pıçıldadı. – Görmürsənmi oğlum?– deyib ayağa qalxdı.

Məni də özü ilə otağına aparıb özünün bahalı ətirlərindən birini saçlarıma, boynuma səpdi. Sonra isə bərbərinə onunla məşğul olmaq üçün otağına çağırırdı. Mənə isə tapşırırdı ki, Əhməd əmiyə deyim, o da hazırlaşsın. Mən si-farişi çatdırdım. Nihadla təklidə qalmamaq üçün öz otağıma getmək istəyəndə, məni arxadan çağırırdı:

– Rehime, hara gedirsən? Qayıt, görüm həyəcanlanmırsan ki?

Başımla «yox» dedim:

– Ancaq orada bilmirəm...

– Sən səhnəyə çıxanda bircə şeyi düşün ki, evdəsən, orada heç kəs yoxdur. Sənə necə rahat olursa, özünü elə şəraitdə təsəvvür et. İlk dəfə mən səhnəyə çıxanda bu məsləhəti mənə təcrübəli bir sənətçi vermişdi. Ancaq onun sözünü unudaraq səhnəyə çıxanda oturanlara baxdım və həyəcanlanaraq geri döndüm. İki-üç nəfər çıxandan sonra yenidən səhnəyə qayıtdım və heç yerə baxmadan özümü sanki bir qayanın üstündə tənha otururub ətrafi seyr edən kimi zənn etdim. Mənə elə gəldi ki, sevdiyim qız mənim səsimi eşidir. Alqışları eşitmədən ardıcıl olaraq beş sarkı söylədim. O vaxt xəyyallarımdan ayıldım ki, oturan-

lar səhnəyə axışıb məni bağına basır, öpür və səhnədən buraxmaq istəmərlər,– deyərək Nihad mənə məsləhət verirdi.

Ancaq mən məsləhətləri eşitmək əvəzinə, uşaqlığımdan və təcrübəsizliyimdən xəbər verən lazımsız bir sual verdim:

– Sizin sevdiyiniz qız var?

O, gözünü qıyaraq çox diqqətlə mənə baxdı və gözlərini gözümün içindən çəkmədən qəribə təbbəssümlə:

– Yox, hələ yoxdur! Ancaq on doqquz yaşımın tamamında olacaq!– deyə sanki qətiyyətli bir qərar verdi.

Həmin vaxt mən susmalıyə ikinci səhvə yol verdim:

– On doqquz yaşın nə vaxt olacaq?

– Aprelin birində,– deyib güldü.

Onun üzünə baxmaq istəmədim. Ancaq bu mümkündür idimi? Mənə elə gəldi ki, indiyə qədər o yaraşıqda nəinki oğlana, heç qıza da rast gəlməmişəm. Gözümü yayındıraraq yerimdən qalxmaq istəyəndə onun dediyi sözlər məni utandırdı:

– Bu gecə möhtəşəm bir konsert, unudulmaz yeni il kimi xatirələrdə qalacaq! Belə gözəlliyi nəinki bu gün restorana gələnlər görməyib, bəlkə də bütöv Amerika ilk dəfə bu cazibədarlığın şahidi olacaq. Bu gözəlliyə baxmaq üçün eynək taxmaq lazımdır ki, gözlər qamaşmasın!.. Bu gün sən nağıllardakı gözəllərə oxşayırsan. Ağzını açmasan, sənə canlı demək olmaz,– deyərək məni tərif etməsi zərrə qədər də olsun, sevincimə səbəb olmadı. Mənə elə gəldi ki, bu sözlərin biri də həqiqət deyil. Heç vaxt eşitmədiyim sözlərin mənə istehza ilə deyildiyinə şübhəm yox idi. Burda oturmağıma peşiman oldum. Ağlamaq istədim. Sanki birdən özümə kənardan nəzər saldım və düşündüm axı, mən

kiməm ki, inciyəm. Onlar mənə istehza da edə bilər, lağa da qoya bilər. Susmaqdan başqa əlacım yoxdur. O isə hələ də danışırdı. Məndə nə ona baxmağa, nə də səsini eşitməyə həvəs qalmamışdı. Ayağa qalxdım, onun dediklərini eşitmədən otağıma tərəf getdim. Elə bu vaxt Əhməd əmi ilə rastlaşdım. Elə bil təzə bəy idi. Necə də gözəl kostyum geyinmişdi. Nə gözəl gündür, hamı işıq saçır! Mən heç vaxt belə şeylər görməmişdim. Onlar üçün adi olan hər bir şey mənim üçün möcüzə idi. Məleyha xanımın otağının qapısına çatanda ayaq səslərimi eşidib məni çağırırdı:

– Rehime, sənsənmi yavrum? Gəl bura, qızım.

İçəri girəndə yerimdə dondum. Xudaya, qadına nə qədər gözəllik verərmişsən?! Məleyha xanım pəriyə oxşayırdı. Elə bil cavan qız idi. İnanmaq olmurdu ki, onun böyük, evli-eşikli övladları var. Kəhrəba rəngli sarı saçı topa gül kimi yuxarıdan yığılmışdı. Güllərin arasından çıxarılib halqavari üç-dörd dənə çiyinə sallanmış saçı gülün budağını xatırladırdı. Qələm kimi çəkilməmiş qaşları ilə ala gözlərinin arasındakı xeyli məsafəni, makiyajdan sonra bir az uzanaraq qatlanmış kirpikləri tuturdu. Gözlərinin ətrafında gözü rəngdə kölgə salmışdılar. Yumru yanaqları çəhrayı saftalıya bənzəyirdi. Yanaqlarının dərisi dümdüz, elə bil şüşə idi. Balaca burnu, yumru qönçəyə oxşar dodağı ürək şəklinə bənzəyirdi. Bədəninin ağılığı əyninə kip oturmuş alov rəngli paltarının çiyinə qədər açıq yaxasında bəndlənən bir topa səyriyə ağ durna tükündən seçilmirdi. Boynundakı daş-qaşın parıltısı boğazına, çənəsinə işıq salırdı. Bir sözlə, Məleyha xanım, nənəm demişkən, otuzluq lampa kimi yanırdı.

– Necədir, Rehime? Orada bizdən gözəli olacaqmı? Mən səni nəzərdə tutmuram. Sən gəncsən. Gəncliyin özü

elə gözəllik deməkdir. Gəl, gör, makiyajla ola. Bu gün çox gözəlsən. Sənin gözəlliğin göz qamaşdırır, – deyərək şən gülüşlə mənə yaxınlaşdı və iki-üç dəfə tüpürəntəhər edərək, əli ilə guya pis gözə ötürdü.

Bilmirdim onun bu hərəkətini həqiqət hesab edim, yoxsa ki, istehza. Güzgüdə özümə baxmağa cəsarətim çatmırdı. Mənə elə gəlirdi ki, bu mən deyiləm. Məndən beş-altı yaş böyük qız dayanmışdı qarşımda. Məleyha xanım qoluma girdi. Dikdaban ayaqqabıda onun çiyindən idim. Gələndə də anamın çiyindən idim. Deməli, Məleyha xanım anam hündürlükdədir, düşünərək Məleyha xanımla qapıdan çıxdıq.

Əhməd əmi ilə Nihad oturub söhbət edirdilər. Bizi görüb hər ikisi ayağa qalxdı. Əhməd əmi gülə-gülə bizə baxıb zarafatla:

– Bu nədir, siz bizi bu gecə davayamı salmaq istəyirsiniz?– deyə bizi qabağa ötürdü.

İndi nəzərimə çarpdı ki, Nihad şax, düm ağ kostyum geyinib, pencəyin altından isə parıldayan atlasdan gümüşü rəngdə köynəyinə də ağ qalstuk taxıb. O, maşına yaxınlaşıb arxa və qabaq qapıları açdı. Biz maşına əyləşəndən sonra qapını örtdü. Sonra Əhməd əmini əyləşdirdi. Axırda isə özü əyləşib maşını işə saldı.

Yol boyu Əhməd əmiylə Məleyha xanım sürətlə getdiyinə görə ona irad tutdular. Bir az sürəti azaltsa da, az keçməmiş yenə də artırırırdı. Nəhayət maşını böyük bir restoranın qarşısında saxladı. Əhməd əmi maşından düşdü. Nihad Məleyha xanımı düşürtdü, məni də düşürtmək istəyəndə qoymadım. Biz restoranın arxa tərəfində düşərək pilləkanları qalxanda o, astaca mənim qolumdan yapışdı. Mən qolumu çəkmək istədim. Baxışlarım çox ciddi

nəzərlərlə qarşılaşdı. Mənə elə gəldi ki, elə-belə də olmalıdı. Restoranın arxa tərəfindəki böyük qapını açıb içəri daxil olduq. Uzun xalça döşənmiş dəhlizlə gedib bir otağa girdik. Otağın hər tərəfi güzgü idi. Televizor, maqnitafon, başqa cihazlar, divan və kreslolar var idi. Divarın bir tərəfini tutan böyük paltar şkafı başdan-başa güzgü idi. Birdən gözüm televizorda Məleyha xanımla qol-qola gələn Əhməd əmiyə sataşdı. Səksənib içimi çəkdim.

– Nə olub?– deyərək Nihad mən baxdığım tərəfə baxdı və güldü.– Restoranın içidir. Nədən belə narahat oldun? Biz burada əyləşib öz çıxışımıza qədər restorani televizi-ondan seyr edəcəyik. Bizim vaxtımız çatanda isə səhnəyə çıxıb sonra zalda əyləşəcəyik. Görürsənmi, annemgilin masasındakı boş yerləri onlar bizim yerlərimizdir. Əvvəlcə sən çıxış edəcəksən, sonra gedib əyləşəcəksən sənə ayrılmış yerdə. Bir-iki nəfərdən sonra isə mən çıxacağam. Məleyha xanımgil əyləşəndə diqqətlə baxdım. Gülbənd xanım və Nihadın böyük bacısı Ayişə balaca qızı ilə əyləşmişdi. Nədən-sə ürəyim sıxılmağa başladı. Ancaq özümə toxtaqlıq verməyə çalışdım:

– Bu məclis nə qədər çəkər?– deyərək soruşdum.

– Səhərə qədər. Axı, yeni il axşamıdır!– deyərək Nihad sevinclə mənə baxdı.

Burda sevinməli nə var ki?–deyə düşündüm. Ancaq yenə susaraq televizordakıları izləməyə başladım. Gözümü Məleyha xanımgil oturan masadan çəkmirdim. Daha bir nəfər də əyləşdi. Üç yer boş qaldı. İkisi bizim idi, bəs üçüncüsü? Nihaddan soruşdum, o isə gülə-gülə:

– Sənin ikinci enişdən əyləşəcək.

Yəqin öz atasını deyirdi. Aparıcı səhnəyə çıxıb, bayram gecəsini açıq elan edəndən sonra gecənin proqramını

və hansı əyləncələr olacağını zaldakılara çatdırdı. Sevinclə dolu gurultulu alqışlar qopdu. Bu yekəlikdə adamların belə uşaq kimi sevinməyinə mat qalmışdım. Görəsən onların heç bir dərdi-səri yoxdur? Üzümü Nihada tutaraq:

– Buradakıların hamısı türkdür?– soruşdum.

– Əksəriyyəti türkdür. Çünki bura türk şəhərciyi hesab edilir. Ancaq başqa millətlə evlənənlər var ki, onlar da burada olur. Bir də erməni çoxdur, bəlkə də zaldakıların yarısı ermənidir. Axı onlar bizim mətbəximizi və musiqimizi çox sevirlər,– dedi.

Nihadın belə sakit danışmağı məni buza döndərdi, süstaldım. Mənə elə gəldi ki, bədənimdəki sümüklərim də ət parçasına döndü. Qara günlərin xatirələri məni bürüdü. Hər addımbaşı eşitdiyim «türk küçüyü», «türk qancı-ğı», «vurun bu türk qodugunu!», «dünya üzündə bir türk salamat qoymayacağıq»... və yüzlərlə belə sözlər qulağımda uğuldadı. Bizə «türksən» deyərək hansı işgəncələri vermirdilər? Onlar dünyada nə qədər türk varsa, hamısına düşmən kəsiliblər. Ancaq türklər erməniyə özünə düşmən bilmir, süfrəsinin başında oturur, toy-düyünlərini, ən əziz bayramlarını bir yerdə keçirirlər. Belə də iş olar?–deyə düşünərək, qarabağlılara yazığım gəldi. Nə qədər özümü saxlamaq istəsəm də, gözüm doldu. Bunu görəndə Nihad:

– Nə oldu, canım?– deyərək mənə tərəf əyildi.

Ürəyimdən keçənləri ona dedim. O isə laqeydcəsinə:

– Samvel Azərbaycandır, Qarabağdadır, Rehime. Burada isə hamı bir-birinə dostdur, qardaşdır. Bu restoranda işləyənlərin də əksəriyyəti ermənidir.

– Bəs sən atan burda işləmirsən?

– O, rəhbərlik edir. Restoran bizimkidir, nəzarət də bizdədir. İşlədən isə başqa adamlardır.

Nə isə başım çıxmadı onlar necə türkdülər? Əvvəllər mənə elə gəlirdi ki, türklərin ermənilərdən xəbəri yoxdur, xəbər tutan kimi yığılıb Ermənistanı darmadağın edəcək, bir nəfər də olsun, yer üzündə erməni qalmayacaq. Amma burda da yanılmışdım. Evə qayıtmaq, doyunca ağlamaq istəyirdim. Bu vaxt qapı döyldü içəri girən Gülxanəni az qala tanımadım. Həmişə saçını kişisayaq vurduran Gülxanənin qulaş-qulaş saçı kürəyinə tökülürdü. Beş-altı dənə carı tükü olan seyrək qaşığı az qala qulağına qədər uzanırdı. Kötük kirpiklərinin yerində qaşına dəyən sıx-sıx çəpərlənmiş ox kimi kirpik peyda olmuşdu. Çiyid kimi gözləri dəyişib indi məstan pişiyin gözü kimi yamyaşıl çəmə-nə oxşayırdı. Ancaq küftə burnu ilə irəli çıxmış çənəsini nə qədər çalışsa da, dəyişdirə bilməmişdi.

Gülxanə yanıma qaçaraq içini çəkib qollarını yana açdı:

– Canım mənim, sən necə də gözəlsən! Bu gün bütün zal sənə aşiq olacaq! Daha belə gözqamaşdıran balaca xanımın yanında biz kimik ki?!– deyib Nihada göz vurdu.

Gülxanənin düşük, yüngül sözləri mənə heç açmadı. Kaftar bu yaşında özünü nəvəsi yaşda qızçıqazla müqayisə edir. Gülxanə hələ də danışırdı. Sonra üzünü hər ikimizə tutub:

- Hazırsanmı, yavrum?-deyərək mənə müraciət etdi. Başımla təsdiqlədim.
- Özüm çalacağam. İki nəfərdən sonra sən gələrsən.
- Nə tez, bəs deyirdilər oxuyan çox olacaq?!– deyər təlaşımı gizlətmədim.
- Canım, on beş nəfər çıxış edib. Gülbend xanım sifariş edir ki, uşaqlar gəlib çörəklərini yesin! Nə qədər orda tək-tənha qalmaq olar? -deyib getdi.

Gülxanənin axırıncı sözləri mənə varlığımdan yox elədi. Çəşdim, az qalmışdı ki, indi gedib oturam yanlarında.

Elan etdilər bir qız çıxdı. Səhnəyə çıxan yarıçılpaq qız oxumaqdan çox oynayır, ombasını az qala yerindən çıxararaq, gah sağa, gah sola, gah da irəli-geri edərək belində diyircək oynadan idmançılar kimi özünə baxa-baxa əlini çiyinlərindən yuxarı qaldırır, sonra belinə sıgal çəkərək camaata göstərirmiş kimi əllərini üzə aşağı dizinə qədər uzadırdı. Qızın hərəkətinə mənə gülmək tutdu. Gülbend xanımın sifarişlərini unuttum və qəhqəhə ilə güldüm. Nihad mənə heç vaxt gülən görmədiyindən, mat qalıb diqqətlə üzümə baxdı. Televizordan gözümlü çəkmədən güldüyümü görüb, o da qıza baxdı. Ancaq heç nə başa düşmədiyindən:

– Nədən belə sevindin, Rehime?-dedi.

Qızı göstərərək, gülməyimə güclə ara verib:

– O qız özünü niyə o günə salır,– soruşdum.

– Dans edə-edə oxuyur, belə şey görməmişəm?-deyib soruşdu.

«Dans» başa düşdüm ki, rəqs deməkdir. Mən də onun dilində:

– O dans deyil, boş-boş yüngül hərəkətlərdir. Ayıbdır axı, – dedim.

Oğlan mənə baxıb:

– Sən nə qədər küçük cocuqsan, Rehime, o həm də özünə fürsət varikən müştəri yığır axı!– deyəndə mən onun sözünü mahiyyətini başa düşmədən qızın sonuncu hərəkətinə bir az da bərkdən güldüm. Qız belindən bağlanan şiltimlənmiş üç-dörd dənə tül pərdə qırıqlarına oxşayan zınqırovlulu dilimlərin arasından ayağını qaldıraraq «yolka» oyuncaqları ilə bəzədilmiş pilləkənlərin üstünə qoydu və

bunu elə təzədə etdi ki, qızın olub qalan örtülü yeri də açıldı. Mənə elə gəldi ki, türklər indi onu dilimli paltarlarının ətəyindən tutub atacaq bayıra. Ancaq yox, mən nə qədər anlayışsızam! Zaldan alqışlar qopdu. Qız yenə səhnəyə qayıtdı, yenə bambılılıq edə-edə oxudu. Daha oxumaq deyildi, xırdalya-xırdalaya təlxəklik edir, hərdən səhnədən düşərək stollara yaxınlaşır, sinəsini irəli verirdi. Arvadı olmayanları gözaltılayıb onlara yaxınlaşır, bir anlığa qucaqlarında oturur, sinəsinə nəsə basandan sonra iyrənc təbəssümlə üzünü onlara yaxınlaşdırıb onlardan uzaqlaşırırdı. Qızdan lap iyrəndim. Buranı da tərbiyəsiz yer hesab etdim. Nihada demək istədim, amma ehtiyat etdim ki, yenə mənə heç nə anlamamaqda günahlandıracaq. Onun elə deməyindən xoşum gəlmirdi. Aparıcı başqa nömrə elan etdi. Nəsə yarış keçirirdilər. Nihad isə mizin tininə söykənərək mənə elə baxırdı ki, elə bil ilk dəfə idi ki, görürdü:

– Rehime, sənin nə qəşəng dişlərin var. Bilirsən gülmək sənə necə gözəllik verir. Mən ilk dəfə idi ki, səni beləşən görürdüm... sən...– sözü yarımçıq qaldı.

Gülxanə top kimi içəri dığırlandı, tələş içərisində qolumdan yapışaraq:

– Rehime, indi səni çağıracaqlar,– deyə mənə ayağa qaldırırdı. Bir dəfə fırlatdı, paltarına baxdı, piano stulunda oturduğumdan qırıxmamışdı. Yalandan saçımın ucların o tərəf-bu tərəfə edib düzəltdi. Güzgünün qabağından nəsə götürüb bir az da saçıma zər çilədi. Elə bu vaxt:

– Səhnəmizdə yeni səs, təzə türk cocuğu, küçük xanım Rehime!

Alqışlar qopdu. Gülxanə bir tərəfimdə, Nihad o biri tərəfimdə mənə səhnəyə qədər apardılar. Birdən əsən qollarımı titrəyən əllərimi görəndə Nihad:

– Rehime, həyəcanlanma. Əgər istəmirsənsə, çıxma, yavrum!–deyib qarşımda əyilərək gözümün içinə baxdı. Nihad mənə gözümə baxıb söz demək üçün hökmən əyilməli idi. Çünki mən onun çiynindən də aşağı idim. Onun həyəcanlandığını görüb əlimlə astaca onu yolumdan kənara çəkdim:

– Yox, mən anamı qurtarmalıyam,– deyib tələsik adımlarla səhnəyə yaxınlaşdım. Zala baxmadan iki əlimlə ətəyimdən yapışaraq, qarşımda anamı təsəvvürümə gətirib təbəssümlə baş əydim. Və birdən yadıma düşdü ki, ayaqqabımın hərəsi bir taydır, paltarın ətəyin əlimdən buraxaraq mikrafonu ağzıma yaxınlaşdırdım. Gülxanə çalmağa başladı. Son günlər məşq etdiyimiz «Evimizə gəlin gəlir», «Azərbaycan», «Elimizə yeni il gəlir» mahnılarını məşq etmişdik. Gülxanə mahnının musiqisini çaldığına baxmayaraq mən onu eşitmədim. Birdən-birə bu böyük, yeddi, səkkiz yüz nəfər adam tutan zal gözümdə dəyişdi və mənə elə gəldi ki, anamı kəsik saç əlində, paltarlarının çiyni cırıq, Haykanuşun oxlovla çırpdığı yerləri zolaq-zolaq qançır, üzü cırmaq-cırmaq bu ermənilərlə kef edən türklərə nümayiş etdirirəm. Axı mənə Nihad elə-belə başa salmışdı. Demişdi ki, necə oxumaq rahatdırsa, onu təsəvvürümə gətirim. Məndən əvvəl oxuyan qızın qılçasını aralayaraq ayağını qaldırıb qoyduğu pilləkənlərə yaxınlaşdım, elə bil anam da, Xurşud müəllimə də, qarnı cırıq Ceyran da, əlində balasının qurumuş cəsədini tutumuş Şeyda xala da o pilləkənin üstünə düzülüb. Gülxanəyə fikir vermədən bir haraylı zəngülə qaldırdım. Özüm də bilmədim bu səs hardan gəlirdi.

Ögey doğmalarım, doğma yadlarım,
Mənə Ad insanım, İnsan adlarım.

Yığılıb içimə ağ qanadlarım,
Yığılıb yollardan, yığılıb gözüm.

Sonra isə ardınca cingiltili bir zəngülə vuraraq çalğıya fikir vermədən:

Anadır arzulara hər zaman Qarabağ!
Danışan dil-dodağın tar, kaman Qarabağ!
Qarabağ, ay Qarabağ ana yurdum!

– mahnısını sona qədər oxudum.

Gülxanə artıq «Qarabağ» mahnısının musiqisini çalır-
dı və mən də mahnını sona çatdırdım. Zal dağılırdı, alqış
səslərindən qulaq tutulurdu, hamı ayağa qalxmışdı. Adı-
mı deyə bilməyənlər, bəlkə də elan olunanda əhəmiyyət
verməyənlər indi «küçük xanım, türk cocuğu!» deyə boğaz-
larını yırtırdılar.

Baş əyib Gülxanəyə işarə edərək «Elimizə yeni il gəlir»
mahnısını oxumağa başladım.

Proqramda iki mahnı var idi. Ancaq hər dəfə ayağa
qaplıb yalvarışlı səslərlə yenidən səhnəyə çağırdıqları
üçün yeddi mahnı oxuyub, alqışlara baxmadan səhnənin
arxasına çəkildim. Nihad pərdənin lap qurtaracağında la-
lə rəngində, pörtmüş vəziyyətdə məni gözləyirdi. Məni gö-
rən kimi qollarını açıb üstümə cumdu:

– Canım mənim, sən kimsən, nəçisən, bilmək olmur!..
– deyərək qucaqladı, mənə elə gəldi ki, onun qolları o qə-
dər uzundur ki, arasında itib yoxa çıxdım. – Gedək! – de-
di.

Alqış səsləri isə kəsilmirdi. Gülxanə ardımızca qaçıb
sevinclə:

– Rehime, bir şarkı da söyləmişin?–dedi.

Nihad qəti və kəskin səslə – Xayr!–dedi.

Tərləmişdim, ürəyim yerindən çıxırdı. Mənə elə gəlir-
di ki, anamgili pilləkənlərin üstündə qoyub gəldim. Nihad
isə danışırdı. Nə danışdığını eşidə bilmirdim. Daha doğru-
su, fikrimi bir yerə toplaya bilmirdim ki, onun danışdıqla-
rının mahiyyətini anlayım. Bircə onu bilirdim ki, o, uşaq
kimi sevinir, pencəyini çıxarıb çiyinə salmışdı. Necə olub
ki, pencəyini çiyinə salanda hiss etməmişəm. Narahat
oldum, dizimə qədər düşən pencəyi cəld çiyimdən götür-
rüb ona verdim. Nədən belə qorxurdum, niyə sıxılırdım,
səbəbini izah edə bilmirdim. Təkcə onu bilirdim ki, bütün
bu narahatlıqların içərisindən bir cüt göz boylanır. Bu
gözlər Nihadın anası Gülbəndin gözləri idi. Niyə belə dü-
şündüyümü izah edə bilmirdim. Mən düşüncələrimi gö-
tür-qoy edənə qədər ayıldım ki, artıq süfrə kənarındayam.
Bura hansı qapıdan keçib gəldiyimi bilmədim. Fikir, xəyal
özümü cəmləşdirməyə imkan vermirdi. Məleyha xanımın
əyilib gülə-gülə üzümdən öpməyi, Əhməd əminin təbrik et-
məyi dumanlı halda məni fikirdən ayırdı. Ancaq Gülbənd
xanımın çox qərribə tərzdə:

– Sən çadrasızlıqdan evdə qalmısan ki, anan səni ha-
zır sanatçı doğubmuş,– deməsi elə bir qəbahət olmasa da,
mənə tərs sillə kimi dəydi. Ağlamaq məni tutdu. Göz yaşı-
mı boğmaq istədim, ancaq bacarmadım. Qoca bir kişinin
bizim masaya yaxınlaşması məni çətinlikdən qurtardı. Ki-
şi nəmçimiş gözlərini qar kimi dəsmalı ilə silərək mənə tə-
rəf əyilib, Qarabağ ləhcəsi ilə, ancaq cümlələrinə türk
sözləri qataraq soruşdu:

– Qızım, sən Azərbaycanlısan? Haradan düşmüşsən
bura? Sənin səsin, sən oxumağın içimdə yatan Vətən

həsrətini oyatdı. Mən də Azərbaycandanam, Ağdamdanam. İkinci dünya müharibəsində əsir düşdüm, ölkələr gəzə-gəzə gəlib bura çıxdım. Neçə dəfə Vətənə dönmək istədim, qorxutdular. Gedənlərin sürgünə göndərildiyini, öz Vətəninə buraxılmadığını xəbər verdilər. Stalin öləndən sonra imkan tapıb ailəmlə görüşmək üçün icazə aldım, Vətənə getdim. Ancaq icazə kağızımda Bakı yazıldığına görə öz doğulduğum rayona getməyimə icazə vermədilər. Bacılarım, qohumlar, qoca atam və istəyən dost-tanışlarım mənimlə görüşmək üçün Bakıya gəldilər. On gün qalmağa icazəm var idi. Anamın vəfat etdiyini bilib məzarının üstünə getməyə icazə istədim. Hətta müəyyən təşkilatlardan xahiş etdim ki, əgər mənə inamları yoxdursa, öz nümayəndələri ilə göndərsinlər. Mümkün olmadı, çünki sovet dövrü idi. İndi isə artıq atam və bacılarımdan biri də rəhmətə gedib. Amma getsəm, məzarlarını görə bilmərəm, ermənilər işğal edib. Bəlkə də çoxdan oraları şumlayıblar. Bir də daha yaş da o yaş deyil ki, mən gedə biləm. Səksən beş yaşım var. Ancaq sən öz zəngülələrinlə məni Vətənə apardın da, o səfali yerləri gəzdirib gənclik illərimə qaytardın da. Qızım, əlli beş il ərzində çox sənətçilər gəlib Azərbaycandan, birinin də konsertini buraxmamışam. Ancaq məni bu qədər məndən alan, Vətənimə qaytaran bir kəs olmamışdı. İndi bayram gecəsidir, sənənin də görürəm ki, qanını qaraltdım. Ancaq çox istərdim ki, yenə səni görüm və o gözəl zəngülələrin ağuşunda Vətənimə dönüm,– deyib, kişi ayağa qalxdı.

Mən isə hönkürüb ağlayırdım. Kişinin getməyini istəməirdim. Onun axırncı sözlərini eşitdim:

– Hər axşam bu restorana gələcəm və sənənin zəngülələrinin həsrəti ilə axşamın tez düşməyini arzulayacam,–

deyərək, asta addımlarla keçib bizdən çox da uzaqda olmayan yerində əyləşdi.

Kişinin gəlişi lap yerinə düşmüşdü. Ürəyimi doyunca olmasa da, boşalda bildim. Hərə bir tərəfdən üstümə düşdü.

– Yeməyini ye, qoca kişidir, onun sözü nədən sənə belə təsir edir? Qocalıb, ağı azalıb. Gedib Azərbaycanda nə edəsi idi? İndi türklər arasında barmaqla sayılan milyonerlərdən biridir.

Birdən gurultulu alışıqlar qopdu. Nihadın adı elan edildi və o, səhnədə bir neçə dəfə minnətdarlıq əlaməti olaraq oturanlara baş əyib öz mahnısını oxumağa başladı.

Gülbənd əyilərək Məleyha xanıma nəsə demək istədi. Musiqi səsi mane olduğundan az qala qışqıra-qışqıra:

– Mən Nihadın bu şarkısını heç eşitməmişdim. Sən eşitmişdinmi?– deyərək soruşdu.

Məleyha xanım diqqətlə qulaq asdığından, suala əhəmiyyət vermədən, bacısına «sakit ol» işarəsi verdi. Nihad isə növbəti mahnısını oxuyurdu.

Mahnının təranələri altında əl-ələ tutmuş rəqs edənlər gah «Bravo!» deyərək qışqırır, gah da əl çalırdılar. Onların arasında gözlərindən yaş tökənlər də var idi.

Beləliklə, Nihadı bir neçə dəfə səhnəyə çağırıdılar. O, bir-birinin ardınca gözəl mahnılar oxudu. Buranın adət-ənənəsinə mat qalmışdım. Bir dənə gül verirdilər. Hər səhnəyə yaxınlaşan gül verməklə ürəyi soyumur, əskinasları onun ayağı altına atırdılar. Səhnəyə qalxan pilləkənlərin üstü güllərdən görsənirdi. Məleyha xanıma əyilərək:

– Görün, nə qədər gül veriblər? Bəs o paraları nə üçün tökürlər səhnəyə? Görünür Nihadı çox sevirlər tamaşaçılar.

– Pilləkənlərdəki, səhnənin önündəki güllər də sənə

verilmişdir. Sən paraların üstündə gəzərək oxuyurdun,– deyə Məleyha xanım gülümsədi.

Mən isə bunların heç birini də görməmişdim.

Məclis səhərə kimi davam etdi. Yorulmuşdum. Heç kəsin nə səsini eşidirdim, nə də üzünü görürdüm. Gözlərim qapanırdı. Gülbənd xanım isə mənimlə üzbəüz oturan oğlundan gözünü çəkmirdi. Nəhayət, məni zərrə qədər də sevindirməyən bu gecə sona çatdı. Daha doğrusu artıq səhər idi. Hərə öz evinə dağılışmışdı. Mən orda oturanlara təccüb etdim ki, bir adam da səhərə kimi yerindən tərpənmədi. Elə bil əllərinə fürsət düşmüşdü. Hamı yorulmadan deyir, gülür, oynayır, şənələnir və bu çal-çağırın sona yetməsini istəmirdilər. Deyəsən bu bayramın qurtarmasına tələsən təkəcə mən idim.

Evə çatanda özümü yatağıma ölü saldım. Mənə elə gəlirdi ki, dünyanın ən çətin işi paltar dəyişməkdir. Əgər paltarlarımı özüm almış olsaydım, bəlkə də əynimi dəyişməzdim. Elə yatmaq istəyirdim ki, elə bilirdim yatmam, daha heç vaxt yuxudan oyanmıyajam.

O gündən mənim həyatım bir az da başqalaşdı. Bir qayda olaraq hər gün axşam saat beşdə iş vaxtım başlayırdı. Dərindən çıxandan iki saat sonra Nihad dalımcə gəlir, məni restorana aparırdı. Artıq mənim özümə restoranda otaq ayırmışdılar. İkinci dünya müharibəsində əsir düşən Şükür babanı hər gün görürdüm. Ömrümdə görmədiyim pullar ayaqlarım altına səpələnirdi. Ən çox dörd mahni oxuyurdum. Sonra nə qədər alqışlar olsa da, səhnəyə çıxmağa icazə vermirdilər. Adətən axşam saat doqquzdan sonra mənim çıxışım başlayardı. Bir gün Gülxanəyə dedim ki, olmaz ki, bir az tez gələ, mən də tez ifa edib qurtaram. Gülxanə üzümə çaşqın bir ifadə ilə baxıb, qərribə tərzdə pıçıldadı:

– Sən bunu mənə niyə deyirsən? Elə bilirsən mənim xoşuma gəlir belə gecəyə qalmaq? Mehmet bəyə de, onlar səni gecəyə saxlayır. Çünki müştərilərin əksəriyyəti indi restorana sənə görə gəlir. Sənin ifan qurtarandan sonra dağılışırlar.

– Bunları Əhməd əmi bilirmi?– dedi.

– Bilir, Əhməd bəy səni çox istəyir. İstəyir ki, səni sevindirsin. Ananı əsirlikdən qurtarmaq istəyir. Ona görə də heç nə demir qardaşına. Əhməd bəy səni çox baha qiymətə alıb amerikalıdan. Yoxsa, özü ananı bəlkə də alıb gətirə bilərdi,– deyərək Gülxanə diqqətlə üzümə baxdı.

– Bəs Əhməd bəy neynirdi məni alıb?

– Əhməd bəyin qızı yoxdur. Məleyha xanım çox da balaca olmayan qız istəyirdi götürsün. Bu isə Amerikada mümkün deyil. Burada uşaq evləri demək olar ki, yoxdur. Varsa da, ora ancaq şikəst uşaqlar qoyulur. Hər kəs saxlaya biləcəyi qədər uşaq doğur. Saxlaya bilmirsə, doğmur. Tək-tək hallarda valideynsiz, itən uşaqlar uşaq evlərinə qoyulur. Onları isə götürmək müşkül məsələdir, çox baha başa gəlir. Ona görə də əksər hallarda amerikalılar başqa dövlətlərdən, yad ölkələrdən gedib uşaq götürürlər. Çox vaxt isə Rusiyadan... Səni götürmək Əhməd bəyin öz arzusu olub. Samuel başına gələnləri deyəndə, gəlib Məleyha xanımla məsləhətləşdi. Məleyha xanımın isə sevincindən uçmağa qanadı yox idi. Hər gün onu tələsdirirdi. Əvvəlcə səni bütövlükdə almaq istəyirdilər, böyrəyində əməliyyat olmamışdan. Ancaq gücü çatmadı. Som çox baha qiymət dedi. Sonra yalvardı ki, səni bütövlükdə xəstəxanaya verməsin. Bu günahdır, Allah hərəyə bir ömür verib, bəndə nəkarədir ki, onun yaratdığını başqasına calayıb, canın almaq istədiyi bəndəsini yaşatsın. Yaşamaq

üçün yarananı isə məhv etsin? Əhməd bəy görüb ki, bu işlərdən kar aşmadı. Onda da Soma deyib ki, bəlkə də o, gəlib qızını sağ görə bilərdi, ancaq sənin Allahın qoymayıb. Çünki ölmək sənin qismətində deyilmiş. Onu qorxudub ki, indi əgər səni satsa, bəlkə də arvadı da, özü də məhv olacaq, ya da Allah tərəfindən elə bir cəza alacaq ki, qızının ölümü də yadından çıxacaq. Nə isə axırda deyib ki, Allah istəsəydi, bu uşağın canını o odun-alovun içində olanda alardı. Deməli, bunu Allah özü qoruyur?! Somun deyəsən ağına batıb və səni ordan aldığı qiymətin üstünə yol xərcini də gəlib satıb Əhməd bəyə. Əhməd bəyin isə müəyyən miqdarda pulu çatmadığından Samuel böyrəyini satdı və o miqdarı da götürəndən sonra səni təhvil verdi. Əhməd bəy atamla iyirmi ildən çoxdur ki, dostdular. Çox xeyirxah adamdır. Məleyha xanım isə dünyanın ən saf, xeyirxah, incə qəlbli insanıdır. Mən körpəliyimdən bu ailədə olmuşam. Hələ bir dəfə də olsun, onu qaşqabaqlı görməmişəm. Ancaq Gülbend xanım...– deyib Gülxanə dodağını dişləyə-rək başını bulayıb qapıdan çıxdı.

Lap anamın dodağını dişləməsi yadıma düşdü. Mənə elə gəldi ki, yenə hansısa dəhşətli bir hadisə gözlənilir ki, Gülxanə belə etdi. Günlər ötüşdükcə anam daha çox yadıma düşür. Darıxırdım. Ağlamaq üçün ürəyim partlayırdı. Ağlamağa yerim də yox idi. Bunun üçün gecə yatağıma girməyimi səbirsizliklə gözləyirdim. Yerimə girən kimi anamla söhbət edirdim. Hər dəfə: «Ay ana, sənə ehtiyacım var. Kədərli baxışlarını görmək istəyirəm. O yorğun baxışlı gözlərindən öpmək istəyirəm, ay ana!»– deyib, yorğanımın bir ucunu buraraq qol düzəldib boynumun altına qoyur, bir hissəsini isə yumurlayıb üzümü söykəyərək anamın qolu və sinəsi hesab edib, qucaqlayaraq yuxuya gedirdim.

Beləcə hər səhər gözləri şişmiş vəziyyətdə yuxudan durur və üzümə çoxlu su vururdum ki, heç kəs bilməsin.

Bir səhər yuxudan gec durdum. Həmin gün bazar günü idi. Nə qədər gec dursam da, evdə hamıdan tez oyanan mən olurdum. Yenicə əl-üzümü yuyub çay qoymuşdum ki, məşın dayandı. Səhər-səhər olduğundan qapı bağlı idi. Astaca iki-üç dəfə ağacdələn tıqqıltısı kimi qapını döysələr də, qapını açmaq niyyətim yox idi. Sadəcə olaraq kim olduğunu bilib, evdəkilərə xəbər vermək istədim. Birdən Nihadın səsi gəldi:

– Mənəm, Rehime, aç qapını.

Tez qapını açdım, çaşmışdım. Görəsən, o, nədən bilmişdi ki, qapıya yaxınlaşan mənəm? Ancaq onu görəndə karıxdım, dil-dodağım təpimiş halda:

– Nə olub sənə?!–dedim.

Onun gözü və gicgahı qan içindəydi. Bir əli ilə qana bulaşmış əlindən yapışıb axsayır, bir gözünü açmırdı. Səndələyib qapıya söykəndi. Ona gücüm çatıb-çatmamasına əhəmiyyət vermədən çiyrimi qolunun altına vermək istədim. Ancaq, qolunun altında çiyrim əvəzinə başım qaldı. Buna baxmayaraq, divana tərəf aparmaq istədim. Qolum belinəcən ancaq çatdı. Aparı bilməyəcəyimi zənn edib:

– Dayan, Nihad, Məleyha xanımı oyadım,– deyib əlimi çəkdim. Ancaq çiyrimdən elə yapışmışdı ki, qopa bilmədim. Bir daha təlaşla:

– Mənim sənə gücüm çatmır, Nihad, yıxaram səni, burax, Əhməd bəyi çağırım,–dedim.

– Bir təhər özüm gedərəm,–deyib, məndən bir az da bərk yapışdı. O, elə yapışmışdı ki, ayaqlarım yerdən üzül-müşdü. Axsasa da, mənə elə gəlirdi ki, mən onu deyil, o mənə aparır. Səsə Məleyha xanımla, Əhməd əmi çıxdı. Bu

mənzərəni görə Məleyha xanım içini elə çəkdi ki, sanki ürəyi ağzından çıxdı. Gövdəsinə yaraşmayan qıvrıqlıqla qaça-qaça Nihadın üstünə şığıdı. Əhmət bəyin rəngi sapsarı zəfərana döndü. Hola enən pilləkanların yarısına çatmamış özünü yerə atdı və qaça-qaça bizə yaxınlaşaraq:

– Həyatım mənim, bu nə haldır, nə olub sənə?– deyərək diqqətlə qardaşı oğluna baxdı. Mən isə özüm ağladığım halda, Məleyha xanımın yalvarışlı hönkürtüsündən çaş-baş qalmışdım.

– Yavrum mənim, balam mənim, mən bütün gecəni yatmamışdım, səni düşünürdüm ki, ürəkdən sevinəsən, axı sənin doğum günündür, oğlum mənim, belə gündə – Tanrı səni yaratdığı gündə necə qıyıb sənə? Axı bu gün sənin işıqlı dünyaya bəxş olunduğun gündür, oğlum,– deyib, Məleyha xanım özündən getdi. Dağ boyda xanım kökündən qopan ağac kimi yerə necə sərildisə, ev silkələndi.

– Canım mənim, nədən qorxursan, bu bir şakadır yaptım, biri apreldi axı. Hər il şaka yapmırammı, bu günlər?– deyib, Nihad Məleyha xanımın yanında diz çökərək onu ovutmağa çalışdı.

Mən çaşmışdım, nə baş verdiyini anlaya bilmirdim. Əhməd bəy isə hirsələnmək əvəzinə Nihadı qucaqlayıb əlləri titrəyə-titrəyə duz kimi yalayırdı.

– Şakamı oğlum, şükür, İlahi! Bəs qorxmadımmı, yavrum? Başka şaka tapmadımmı?

Nihad qızıl quş kimi şığıyıb vanna otağına keçdi. Əl-üzünü yuyub çıxaraq, aptek qabından iki-üç cürə ürək dərmanı çıxartdı. Mənim daha nə baş verdiyini dərk etmək üçün beynim işləmirdi. Anamın Asena huşunu itirəndə dediyi sözlər yadıma düşdü və dərhal elə onun kimi qışqıraq:

– Tez, naşatır spirti gətir! – dedim.

Nihad əmrə müntəzir dediyimi gətirdi. Məleyha xanımı bir təhər qucaqlarına alıb divana uzatdılar. Naşatır spirtini burnunun qabağında bir neçə dəfə gəzdirəndən sonra Məleyha xanım gözünü açdı və Nihadı yanında görüb hönkürdü:

– Yavrum, necə qorxunc yuxu görürdüm! Nə yaxşı gəldin. Oyanıb səni yanımda görməsəydim, dəli olardım. Məleyha xanıma elə gəlirdi ki, baş verənləri yuxuda görüb. Nihad isə onun yanında çömələrək əllərindən, bir-bir barmaqlarından öpür və günahkarcasına yalvarışlı səslə:

– Canım mənim, əgər mümkünsə, bağışla məni!– deyirdi.

Nihaddan zəhləm getdi. Nə yaman fırıldaqdır bu, düşündüm. Ancaq Əhməd əmi ilə Məleyha xanımın onu danlamaması mənə təəcüblü gəlirdi. Məleyha xanımla ərinin Nihadı belə çox istədiklərini də bilmirdim. Elə bil heç nə olmamışdı. Ər-arvad hər ikisinin sevincdən gözləri yaşarmışdı.

– Durum, əl-üzümü yuyum, bir çay qoyum, bayram süfrəsi açım. Axşamı da restoranda keçirdərik,– deyərək Məleyha xanım qalxmaq istəyəndə mən onun narahat oluması üçün:

– Çay qoymuşam, Məleyha xanım, nə lazımdırsa, deyən mən edərəm,– dedim.

– Sağ ol, qızım. Ancaq onsuz da yuyunmalıyam,– deyib, əlavə etdi: – Bu nədir? Bütün sümüklərim ağrıyır. Çətinliklə ayağa qalxdı. Nihad xanımın qoluna girmək istədi.

– Narahat olma, canım mənim, özüm gedərəm. Təki Allah sənə dəyməsin,– dedi. Mətbəxə keçdik. Əhməd əmi əl-üzünü yuyub mətbəxə keçərək soyuducudan şirələr, şirniyyatlar çıxarıb şkaflın üstünə düzürdü.

Mən tez dörd ədəd bakal çıxarıb, servisləri ağ süfrənin üzərinə düzməyə başladım. Elə bu vaxt Məleyha xanım Nihadın qoluna girmiş halda mətbəxə daxil oldu və süfrəyə baxıb:

– Qızım, düzmə hələ servizi. Bu gün başqa bir gündür,– dedi. Şkafi açaraq qar kimi süfrə çıxartdı. Süfrənin üstündə parıldayan gümüşü rəng zərif sapla çoxlu «19 Narry Birthday» yazılmışdı. Süfrəni salandan sonra on doqquz işarəsində kəsilmiş şəkildə tortu süfrənin ortasına qoydu. Doqquz fiqurunun kənarları balaca bənövşələrlə bəzədilmişdi. Bənövşələrdə on doqquz dənə idi. Hər bir bənövşənin ortasına balaca bir şam qoyulmuşdu. Bir fiqurunun da qıraqları bənövşələrlə bəzədilmişdi. Ancaq onların ortasına şam qoyulmamışdı. «NAPPÜ» doqquz fiqurunun ortasından isə «BIRTNDAÜ» yazılmışdı. Süfrə bəzədilirdi, Məleyha xanım heç elə bil bir saat bundan əvvəl tir-tap gedən adam deyildi. Əl-əyağı yerə dəymirdi. Dünyanın naz-nemətlərini böyük masanın üstünə yığırdı. Səhər süfrəsindən çox bayram süfrəsini xatırladan hər bir şeyin üstündə on doqquz yazılmışdı. Ən maraqlısı isə soyuducudan şüşə qabın içərisində ilin, günün bu vaxtında giləmeyvələrlə «on doqquz» yazılmış meyvə qabı oldu. Öz ürəyimdə düşünürdüm: «Ay Allah, bu xanımın bacısı oğluna nə qədər böyük məhəbbəti var. Nə yaxşı ki, Nihad o şaka dediyi şeydən ələyibmiş, yoxsa bu arvad ölərmiş, mənim də günüm qara olarmış. Görən kimin əlinə düşərmişəm?!»

Məleyha xanım çayları süzüb, həvəslə süfrəyə düzdü. Böyük masanın üstündə barmaq qoymağa yer yox idi. O qədər ləziz nemətlər qoyulmuşdu ki, adam mat qalırdı; görəsən Məleyha xanım bunları harda saxlayırmış. Əhməd

əmi kofe istədi. Heç vaxt onun sözündən çıxmayan arvadı etiraz edib:

– Əhməd canım mənim, kofe acılıqdır. Bu günkü gündə neynirsən kofeni. Gör necə çay dəmləyib Rehime. Bissmillah.

Hamı süfrəyə əl uzatdı. Məleyha xanım əyilib yanında oturan Nihadı öpərək:

– Həyatım mənim, səni təbrik edirəm. Allah sənin pis gününü mənə göstərməsin!– deyərək kövrəldi. İkinci sözü Əhməd əmi dedi:

– Yavrum, sənin xoş günün bizim xoşbəxtliyimiz deməkdir. Bir də belə şakalar yapma! Əgər sənə bir şey olarsa, qoy Allah bir dəqiqə qabaq mənim canımı alsın!

Məleyha xanım mənim üzümə baxdı və gülə-gülə:

– Rehime qızım, sən heç nə demək istəmirsənmi? – dedi. Heç vaxt sağlıq demək nə olduğunu bilmədiyimdən dilim topuq vura-vura:

– Ad günün mübarək! Qoy Allah sizi bir-birinizdən heç vaxt ayırmasın!– dedim.

Məclis, Nihadın qorxunc zarafatından sonra bu əhval ruhiyyədə gedirdi.

Birdən Məleyha xanım saata baxıb:

– Tez olun! Tez! Nihadın anadan olmağına üç dəqiqə qalıb. On birə beş dəqiqə qalmış anadan olub axı. Şamları yandırın, şampanı açın,– deyib, qaçaraq kibrit gətirdi, Şamları yandırdılar. Əhməd əmi şampanı açaraq əlində hazır saxladı. Düz on birə beş dəqiqə qalmış onu partladıb, bakallara süzdü. Nihad şamları üfürməyə hazırlaşdı. Məleyha xanım tələsik:

– Niyyət tut, niyyət tut! – dedi. Nihad şamları bir nəfəsə üfürdü. Hamısı keçdi, qıraqda isə biri qaldı. İkinci dəfə

onu da tələsik keçirdi. Tək qalan şam sönmək bilmirdi. Bunda nə var idisə, Məleyha xanım dilxor olaraq soruşdu:

– Nə niyyət etdin yavrum?

– Heç, elə belə!.. deyib Nihad gülümsədi.

Mən isə Məleyha xanımın dəqiqəsinə, saniyəsinə qədər bacısı oğlunun doğumunu xatırlamasına təəccüblənirdim.

Səhər yeməyimiz günortaya qədər davam etdi. Süfrəni yığışdırmaq üçün Məleyha xanıma kömək etmək istədim. Ayağa qalxıb, qabları götürmək istəyəndə, qoymadı.

– Özüm götürərəm, qızım, heç nəyi tərpətməyəcəm. Təkcə qabları götürüb, yuyub yenidən düzərəm. Siz gedin Nihadla bir az məşq edin,– dedi. Mən Nihadla məşq etmək istəmirdim. Onun bu günkü hərəkətinə acığım tutmuşdu. Ona fırıldaqçı kimi baxırdım. Ancaq, xanımı çox istədiyimdən sözümdən də çıxı bilmirdim.

Biz məşq otağına keçdik. Nihad pianonun arxasına keçdi və mənim oxuduğum mahnılardan birini çalmağa başlayaraq:

– Rehime, gəl bu şarkını duet oxuyaq,– dedi.

– Mən səninlə duet oxumaq istəmirəm!

– Nədən, yavrum? Nə yaptım sənə? – dedi.

O bizim sözlərin çoxunu başa düşmürdü. Onunçün də elə onun dediyi kimi:

– Ma heş nə yapmamısan, nə yapajaydın, fırıldaqsan, öz xalanı, əmini az qala öldürmüşdün,– deyərək kövrəldim.

Deyəsən yenə başa düşmədi nədirsə çiyinlərimdən yapışıb:

– Yavrum, mənim şakam səni pərişan etdimi, nədən böylə təlaş içindəsən?

Az qaldı deyəm ki, ə, cəhənnəm ol o yana, sənin şa-

kan məni niyə pərişan edir?! Atamdan, anamdan artıq döyülsən, ha!..

Amma susdum və onun üzünə baxmadan:

– Belə şaka yapmazlar,– deyə söhbəti dəyişək üçün: – Əvvəlcə özün bir-iki şarkı oxu,– dedim.

O çalaraq öz mahnılarından bir neçəsini oxudu. Üzü-mə baxdı və mahnını çala-çala:

– Rehime, indi bu şarkını duet oxuyaqmı? Axı sən xoşladığın şarkıdır,– deyib oxumağa başladı.

Bircə gün mənimlə görüşə gəlsən,

Həsrət dolaylarda yolunu azar.

Sən bir nəğməsən ki, oxuya bilsəm,

Nə dodaq yorular, nə ürək susar...

Sənin təbəssümün mənə çıraqdır,

Nur saçar ömrümün hər səhərinə.

Sanıram gözlərin bir cüt bulaqdır

Kirpiyin sərhəddir qəm, kədərimə...

Mahnını tamamlayandan sonra soruşdu:

– Duet oxuyaq birlikdə?

– Bu sənin şarkındır, mənə yaddır– dedim. O əlini saxladı, pianonun arxasından qalxaraq mənə yaxınlaşdı və dedi:

– Rehime, yadındadır, sənə söz vermişdim, sevdiyim qızım kim olduğunu deyəcəyəm.

Onun üzünə baxdım, ancaq nə cavab verəcəyimi bilmədim. Çaşdığım danımı, narahat olduğum danımı, çiyinimi çəkərək tələsik dedim:

– Nəyimə gərək! Kimi sevirsən, sev!

Sənin bilməyin gərəkdir! Nədən indi bilmək istəmirsən?. O vaxt özün məndən soruşdun ki, sevdiyim qız olub-olmadığını?– deyərək gözümlərin içinə baxdı:

– Rehime, dediyim qız sənsən. Sənin sevinməyin üçün, bir dəfə qəlbədən gülməyin üçün, dünyanın bütün sevincini, xoşbəxtliyini sənə bəxş etmək üçün hazırım – dedi.

Donub qalmışdım, «sevirəm» sözünü bura gələndən ancaq sevənlər bir-birinə filmlərdə deyəndə eşitmişdim və həmişə də təəccüblənirdim ki, niyə onlar «sevirəm» deyir?. Məyər deməsələr, bilməzlər? İndi isə özümə deyirlər bu lazımsız sözü. Ömründə inanmazdım ki, mənə kimsə ürəyini açsın. Az qala qaça-qaça otaqdan çıxanda arxadan Nihadın dediği sözləri eşitdim:

– Rehime, səni görəndən bu günə kimi oxuduğum bütün şarkılar sənindir – üçündür və həmişə də sənindir üçün olacaq.

Qaç-qaça otağıma çəkildim və üzüm üstə uzanıb hönkürdüm. Nə üçün ağladığımı bilmirdim. Bu göz yaşları sevincdən idimi, kədərdən idimi, yoxsa eşitdiklərimə inanmırdımı? Bəlkə bu sözləri eşitmək mənim üçün hələ tez idi? Ancaq sonralar bildim ki, bunların heç biri deyilmiş... Mən nakam məhəbbətimin təlsiz sonluğuna qabaqcadan ağlayırmışam. O məhəbbətin çiçəklənməmiş, tumurcuqtək qapanmağından qorxurmuşam. Bu məhəbbətin ömür yollarımda yağan yağış, dumanlı-çiskinli bir qış günündə həyatıma səpələnən qar və tale yollarıma qalaq-qalaq tökülən çınqıl olduğunu duyurmuşam. «Dəhşətli günlərim qabaqdadır», düşündüm.

Doyunca ağlayıb yuxuya getmişdim. Məleyha xanım məni oyadanda ayıldım:

– Qızım, tələs, bir-iki saata çıxırıq. Dur, təzə paltar geyin, saçını səliqəyə sal,– deyib otaqdan çıxdı.

Könülsüz-könülsüz qalxdım. Nihadın üzünə çıxmaqdan utanırdım. Fikirləşirdim ki, təzə paltar geyindiyimi görüb düşünər ki, özümü ona göstərirəm. Həmişə geyindiyim paltarlardan birini geyinib otaqdan çıxdım. Məleyha xanım narazılığını bildirdi:

– Bu nədir, sənə dedim axı təzə paltarını geyin?!

Otağıma qayıtdım. Gilənar rəngdə olan təzə atlas paltarını çıxartdım. Kip belini açıb əynimə geyindim. Paltar elə bil əynimə biçilmişdi. Bədənimə qutu kimi oturdu. Fır-fıraya oxşar ətəyi yerlə sürünürdü. Sol çiyinə parıldayan qızıl gül ilə bərkidilmiş paltar rəngdə tül şərfin o biri ucunu sağ çiyənimin üstünə gətirib paltarın üstünə rezinlə bərkidilmiş eyni cürə qızıl gülün altından keçirdim. Hər ucu qarmonu formada qatlamalarla ütülənib yaxalığa uyğun edilmiş enli şərfin bir ucu sol qolumun üstünü biləyimə kimi örtürdü. O biri ucu isə o qədər uzun idi ki, açıq çiyəni və sağ qolumu örtərək yerə töküldü. Şərfin yerə səpələnən ucunu qaldırıb əlimin içərisində tutaraq paltarım rəngdə bir dabanı hündür, o biri dabanı alçaq olan ayaqqabılarımı geyinib otaqdan çıxdım. Məleyha xanım məni görüb gülmədi:

– Bax, bu başqa aləm,– Əlimə topalığımı şərfi görüb:– Nədən bunu əlinə yığmışsan?– deyərək əlimdən aldı və çarpmayan ucundakı nəzərimdən qaçan balaca rezin ilgəkli qızıl gülü göstərərək ilgəyindən çeçələ barmağıma keçirtirdi. Bütün sifətini bürüyən təbəssümlə baxaraq bir az kənara çəkilib:

– Görürsənmi, qartal qanadlarına oxşayır!– deyib, əllərini yanlara açdı.

Nihad getmişdi. Məleyha xanımın dediyinə görə, hər il səhər-səhər xalası ilə ad gününü qeyd edir, sonra isə evlərinə qayıdıb, paltarını dəyişir və restorana gedirlər.

Bir azdan Əhməd əmi ilə Nihad gəldi. Əhməd əmi əlində tutduğu bağlamanı arvadına uzatdı. Məleyha xanım bağlamının o üz-bu üzünə baxaraq:

– Nədən bükdürmüşən bunu? Mən də görmək istəyirdim,– deyə, narazılığını bildirdi.

– Görmək istəyirsən, bax. Onsuz da ona təqdim edəcəyik. Elə burada boynuna taxarıq, təbrik edib gedərik.

Əhməd əmi bağlamanı açmaq istəyəndə xanım hövsələsizlik göstərdi. Bağlamının içindən çıxan qırımızı məxmər üzlü qutunun qızılı düyməsini basıb qapağını qaldırdı. Qutudakı qalın zəncirin ortasında bir-birinə bitişik üç ürək var idi. Ortadakı ürəyin üstünə brilliyant qaşlarla Nihad yazılmışdı. Məleyha xanım hədiyyəni əlinin içinə qoyub xeyli tamaşa elədi. Sonra sevincdən gözləri yaşarmış halda hədiyyəni bacısı oğlunun boynuna saldı və on doqquz dəfə öpüb xeyir-dua verdi:

– Həyatım mənim, qoy bu ətrafındakı ürəklərin istisi səni həmişə quzey görməkdən qorusun!..

Əhməd də oğlanı öpdü, bəgrinə basdı.

Mən isə öz-özümə fikirləşirdim ki, görəsən öz anası nə hədiyyə verib? Qapıdan çıxmaq istəyirdik ki, Nihad qayıtdı. Ürəkdən gül-gülə xeyli danışdı və xalası ilə əl edərək onları da telefonla danışmağa çağırırdı. Üçü də çox sevinirdilər. Zəng edən Əhməd əminin Kanadada yaşayan iki oğlu idi. Nihadı təbrik etmək üçün evlərində tapmadıqlarından bura zəng etmişdilər.

– Nihad ziyandır, deyə, əl telefonunu heç vaxt üstündə gəzdirmirdi. Ona görə də həmişə ya maşına qoyur, ya

da masa üstünə atırdı. Bu gün elə gündür ki, telefonu üstündə saxlasan, yaxşıdır, oğlum,– deyərək Əhməd əmi ona məsləhət verə-verə maşına əyləşdi. Biz restorana çatanda artıq Gülbənd xanım, qızı, yeznəsi orada idilər.

Səhnəyə birinci məni çağırıdılar. Mat qaldım. Heç vaxt belə olmamışdı. Aparıcı qız:

– Bu günkü gecənin başlanğıcında da, sonunda da gözəl şarkığımız, zərif qızımız Rehime oxuyacaq,– deyə elan etdi.

Səhnəyə qalxdım. Hardan və necə deyə bilmərəm, mənə bir cürət gəldi və mikrafonu əlimə alaraq:

– Bu gün sevimli sənətçimiz Nihad bəyin doğum gününü olduğundan onu təbrik edir və bütün oxuduğum şarkıları ona həsr edirəm. Bu şarkılar səninçündür,– deyib əllərimi Nihadın əyləşdiyi masaya uzadaraq yanlara açdım. Birdən mənə elə gəldi ki, anam gözəl ağ paltarda yerimdə əyləşib mənə baxır və gülümsəyərək əl çalır. Gözümü ondan çəkmədən oxumağa başladım.

Mahnılar bir-birini əvəz edirdi. Usanmadan bildiyim bütün mahnıları oxuyurdum. Nihad, gələn böyük-küçük gül dəstələrini ara vermədən gətirib ayaqlarım altına səpir, səhnənin qabağına düzürdü. Güllərin əlindən tər pəncərəyə, addım atmağa yer qalmamışdı. Alqış sədaları altında pullar üstümə adi kağız kimi səpələnirdi. Qarabağlı, Böyük Vətən müharibəsində əsir düşən Şükür baba da gözləri yaşara-yaşara böyük gül dəstəsini ayaqlarımın altına qoydu. Oxuduğum nəğmələrin sayını itirmişdim.

Sonuncu mahnını başa vuranda Nihad əlində böyük bir gül dəstəsi bir sıçrayışla səhnəyə atıldı. Gülü mənə verib üzümdən öpdü və əyilib qulağıma pıçıldadı:

– Çiçəyim mənim, yoruldu. Bədi, hələ sonda da oxuyacaqsan.

Onun bu hərəkəti o qədər gözlənilməz oldu ki, xəcalətimdən bütün bədənib od tutub yandı. Onun sözünə baxmayıb, Gülxanənin çalmağını gözləmədən «Qarabağ» mahnısını oxumağa başladım və bu mahnı ilə də ifama son qoydum. Zaldakılara baş əyib səhnədən düşdüm. Alqış səsləri kəsilmirdi. Yerimdə əyləşəndə Mələyha xanım əlimdən tutaraq üzümdən öpdü:

– Teşəkkür edirəm, qızım!– dedi.

Məclis o qədər şən və qaynar keçirdi ki, Gülbənd xanımın tez-tez dediyi tikanlı sözlərə əhəmiyyət vermirdim. Ancaq sonuncu atmacası məni varlığımdan yox etdi:

– Ay qız, sən bu şüşə gözünlə görən gözünü qarışıq saldım. Şüşə gözün olmağına baxmayaraq, öz gözündən qaynardır,– dedi.

Dözmədim:

– Görmək üçün bir göz də kifayətdir. Qaldı gözün qaynarlığına, niyə sizə elə gəlir ki, təkcə şüşə gözlər donuq olur? Adamlar var ki, canlıca öz gözüdür, ancaq qoyun gözü kimi baxışları mənasızdır,– deyib, səhnə arxasına qalxdım və ordakı otağıma çəkildim. Güzgüyə baxıb xeyli ağladım. Gözlərimi silib növbə mənə çatana qədər otaqda gözlədim. Bir az keçməmiş qapı döyüldü və Nihad astaca otağa daxil oldu. Bu gəliş yorğunluğumu və narahatçılığımı bir az da artırdı. Onun nələr danışdığını, nə başa saldığını elə bil eşitmirdim. Birdən başımı uşaq kimi qollarımın arasında gizlədərək hönkürüb ağlaya-ağlaya:

– Axı, günah səndədir. Niyə mənə gül gətirirdin? Nə istəyir o məndən? Mən kimsəsiz bir qızam, onunla necə ayaqlaşa bilərəm?! Neyləmişəm mən ona?!– deyib onun otaqdan getməsinə xahiş etdim.

Elə bu vaxt Nihadı səhnəyə çağırdılar. Mən Nihadı heç vaxt belə qəmli oxuyan görməmişdim. Ona yazığım gəlirdi. İki mahnı da oxuyub səhnədən uzaqlaşdı. Zaldan hayharay qopdu. Nə qədər onu geri çağırırsalar da, dönmədi.

Qapı açıldı Nihad içəri daxil oldu:

– Söz sənindir. İstəsən, çıxmaya bilərsən,– dedi.

Ancaq ona heç nə demədən ayağa qalxdım. Cəld addımlarla səhnəyə çıxdım və yenicə məşq etdiyim «Ad günün mübarək» mahnısını oxudum. Məndən heç vaxt şən mahnı eşitməyən zaldakılar ayağa qalxaraq, rəqs etməyə başladılar.

Beləliklə də gecədən xeyli keçəndən sonra məclis sona yetdi və biz evə qayıtdıq.

Günlər sürətlə ötüb keçirdi. Artıq mənim bu ölkəyə gəlməyimin bir ilinin tamamına çox az qalırdı. Cəmisi bir neçə gün. Ancaq nə qədər çapalسام da, işləyib tər töksəm də, anamın bura gətirilməsindən heç söhbət də getmirdi.

Bir gün məşqdən sonra nə qədər çəkinsəm də, Gülxanədən soruşdum ki, biz səhnəyə çıxanda ifamız üçün verilən pullar kimə çatır?

Gülxanə mənə təəccüblə baxaraq:

– Əlbəttə, patrona! Çünki bizim səhnə libasımızı, buradakı yeməyimizi- içməyimizi onlar verir. Ancaq ailəmizə, şəxsi işimizə məsrəf etmək üçün müəyyən miqdarda aylıq para da alırıq.

– Aylıq para nə qədər alırsınız?– soruşdum.

Gülxanə cavab vermək əvəzinə, mənim para söhbəti salmaqda səhv etdiyimi anlatmaq üçün dedi:

– Rehime, sən para ilə maraqlanmamalısan. Sənətçilər arasında ən gözəl geyinən sənsən. Sənin bütün ehti-

yaqların ödənilir. Sənə öz övladları kimi baxırlar. Geyim dərdi, yemək-içmək dərdi, ailə qaygısı çəkmirsən. Bir də səni ölümədən xilas ediblər. Sən onlara ömrün boyu borclusan.

Nə üçün puldan söhbət saldığımı izah etmək istədim:

– Mənə para lazım deyil. Anam üçün darıxıram. Onu ermənilərin əlindən qurtarmaq istəyirəm. Anamı gətirsəm, Əhməd əmigilə də xeyri dəyər. O yaxşı həkimdir. Ailələrinin şəxsi həkimi olar. Başqa heç nə ağına götürmə, Gülxanə,– deyərək ona yazıq-yazıq baxdım.

– Əhməd bəy səni Somdan elə qiymətə alıb ki, on il sərəsər işləsən, hər gün də indi qazandığından üç dəfə çox qazansan, onların xərcini ancaq ödəyərsən, – deyib, yenə mənə irad tutdu.

Mənə elə gəlirdi ki, Gülxanə bunların hamısını Məleyha xanım ilə xəbər verəcək və onlar da məni naqislikdə, nanəciblikdə günahlandırıb gözdən salacaqlar. Ona görə də həmin gün evə xəstəhal qayıtdım. Yol boyu gözümlü küçədəki işıqlara zilləyib susdum. Özümü evə çatdırıb, xəlvətə çəkilərək, ağlamağa tələsirdim. Halımı görən Nihad məni sorğu-suala tutdu. Ancaq, bircə kəlmə də olsa desəydim, hönkürərdim. Ona görə də dodağımı dişləyib susdum. Birdən gözləmədiyim halda o özündən çıxdı və maşını yolun kənarına verib saxlayaraq, mənə tərəf çevrildi.

– Nə oldu sənə? Yenə kim nə dedi? Niyə susursan? – deyərək, qollarımdan yapışıb üstümə qışqırdı. Onu heç vaxt belə görmədiyim üçün qorxdum və Gülxanə ilə olan söhbətimi deyərək, həyacanlanmağımın səbəbini izah etdim və göz yaşlarımı saxlaya bilmədim. Ürəyim yerindən çıxırdı. Nihad əllərini buraxıb maşından düşdü. Arxa qa-

rını açıb yanımda əyləşərək, mənim ağlamağımın qarşısında aciz qaldığından, əlacsız-əlacsız üzümə baxdı və dedi:

– Yavrum, burada nə var ki? Sən lal deyilsən ki, sənin haqqındır hər şeyi soruşmaq. Qorxmalı, həyacanlanmalı heç bir şey yox!.. Gərək məndən soruşaydın. Səni nə maraqlandırırırsa, məndən sora bilərsən. Sən nə qəbahət etmişən ki, quş yuvasız, insan Vətənsiz, bala anasız yaşamaq istəməz! Bunların isə heç birisi səndə yoxdur. Əlbəttə soruşmalısən.– Onun mənə təsəlli verməsi məni bir az da kövrəltdi və içimi çəkə-çəkə hıçqırdım. Birdən qaranlıqda onun kövrəlmiş səslə dediyi:

– Dərd çəkmə, Rehime sən axı lap cocuqsan! Sənin annəni mən özüm öz paramla gətirəcəyəm. Görərsən! – dedi. Bu sözlərin dəyərini izah etməyə ehtiyac yoxdur. İnanmaq istəyirdim ki, o anamı gətirəcək. Elə bil o ürəyimi oxudu. Cibindən ağappaq dəsmalını çıxararaq gözümlü yaşını silə-silə:

– İnanırsanmı mənə, yavrum?– deyə ardı-arası kəsilməyən göz yaşlarımı qurulamaq üçün mü, yoxsa məni ovutmaq üçün mü, üzünü islanmış yanaqlarıma sürərək başımı sinəsinə söykədi. Sinəsinə dağılmış saçımdan öpərək, məni astaca özündən araladı və sakitcə qapını açıb düşdü. Öz yerinə keçərək maşını işə saldı və evə çatana qədər bir kəlmə də olsun danışmadıq. O gündən sonra arxayınlaşdım ki, Nihad pul yığıb anamı gətirəcək.

İsti yay günlərindən biri idi. Daha doğrusu, yayın sonu yaxınlaşmışdı. Səhər adi günlərdən biri kimi yuxudan ayıldım. Əl-üzümü yuyub otağımın qapısına yaxınlaşdım. Çay qoymaq üçün, mətbəxə getmək istəyirdim. Qapını açanda, ayağımın altında sıra ilə düzülmüş güllər məni tə-

əccübləndirdi. Qapını örtüb zala düşmək istədim, qapının dəstəyinə də bir gözəl buket taxılmışdı. Güllər cərgələnərək mənim otağımın yanından mətbəxə qədər düzülmüşdü. Piletəni yandıranda lap təəccübləndim. Bir gül də piletənin üstünə sancılmışdı. Çayı qoyub mətbəxdən çıxdım, ətrafa boylandım, heç kəsi görmədim. Çölə açılan qapıya tərəf getdim və qapını açanda heyrətdən donub qaldım. Pilləkənlərin üstü güllərlə dolu idi. Nihad hovuzun yanında dayanmışdı. Məni görən kimi yanıma gəldi:

– Təbrik edirəm, Rehime!.. Qoy dünyanın ən böyük sevinci və ən gözəl gülləri sənin olsun,– dedi və əllərini uzadaraq, iki əlinin içində tutduğu parıldayan qara qutununun düyməsini basdı. Qutunun qapağı açıldı, içindən qızılı rəngdə on beş rəqəmi göründü. Beş rəqəminin yuxarı xəttinə üstündə «N» və «R» hərfləri həkk olunmuş üzük keçirilmişdi. Mən heç nə başa düşmədən:

– Bu nədir? Bu gün ayın neçəsidir? soruşdum.

O:

– On ikisidir unutmusanmı? Ötən il ilk dəfə tanış olduğumuz gün. Əhməd əmi soruşanda, sən «dünən idi ad günüm» demişdin. Mənim də yadımda qalıb. Sənin doğum gündündən bir gün sonra tanış olduq,– dedi.

Hər şey yadıma düşdü. O vaxt mən ən bədbəxt anlarımı xatırladığımdan ağlamışdım və onlara «ad günüm dünən idi» demişdim. Əslində mənim ad günüm on üçündə idi. O ildən etibarən mənim doğum günüm on ikisi hesab edildi.

Həmin gün mənim üçün misli görünməmiş bir bayram keçirtdilər. Məleyha xanım məni heç də Nihaddan fərqləndirmədi. Mənim üçün də süfrə açdı, hədiyyə bağışladı. Öpdülər, qucaqladılar. Dırnağımdan tutmuş başıma

qədər təzə geyindirildilər. Axşam restorana yığışdılar. Ancaq yetimin baxtı hardadır ki, üzü doyunca gülə. Bu çağırın ömrü çox çəkmədi. Səhər – yəni əsil doğum günü on üçündə Nihad arxamca gəlib məni həmişəki qaydada işə apardı. Yenicə otağıma daxil olub səhnəyə çıxmaq üçün hazırlaşırıdım ki, qapı zərblə açıldı. Gülbənd xanım rəngi qaçmış vəziyyətdə içəri daxil oldu. Qollarını ölçə-ölçə, mənə qabararaq söyməyə başladı:

– Bihəya, sokaklarda böyüyən kötü qız. Yüz erməninin əlindən çıxan, cocuqkən kötülük okulunu əzbər bilən..

Daha nələr, nələr... Çoxusunu da başa düşmürdüm. Birdən ağzı köpüklənə-köpüklənə üstümə cumaraq:

– Mənim oğlum sənın tayın deyil. Onu boş yerə yolundan eyləmə. Nə haqla onun üzüyünü barmağında gəzdirirsən?! haman çıxar barmağından,– deyərək əllərimdən yapışıb dartışdırmağa başladı. Mən susduqca o bir az da bərkdən qışqırıb üsyan edirdi:

– Ver üzüyü!

Mən heç vaxt belə qorxmamışdım. Hətta ermənilərin içində də. Çünki onda anam yanımda idi. Arxam var idi. Həmişə üzünə diqqətlə baxardım. Anam dodağını gəmirəndə qorxardım. Çünki bu dəhşətli hadisəyə işarə idi. Ancaq qorxduğumu görüb məni ovundurardı. İndi isə mənə elə gəldi ki, erməninin əlində tək qalmışam. Ayağa durub, özümü müdafiə etmək istəyəndə, otaq Gülbənd qarışıq başıma fırlandı. Yer ayağımın altından qaçdı və huşumu itirdim.

Aylanda özümü yataqda gördüm. Əhməd əmi, Məleyha xanım və bir də Nihad yanımda idilər. Hər şey birdən yadıma düşdü və mən Məleyha xanımın əlindən yapışıb ağladım. Axı mənim doğum günüm necə sən keçə bilərdi?!

Həmin gündən sonra Nihad evlərinə getmirdi. Mən isə işə çıxmırdım. Ora bir də qayıtmağa üzüm gəlmirdi. Məleyha xanım da, Əhməd əmi də o gündən sonra çox məyus idilər. Evə elə bil su səpilmişdi. Nihad əl telefonunu evə atmışdı. Heç yerə çıxmırdı. Dərsə gedib, evə qayıdırdı. Mən isə bir kölgə kimi divara yapışmaq istəyirdim ki, gözə görünməyim. Tövlədə, Samvelgildə keçirdiyim qorxu hissləri yenidən ömrümə qayıtmışdı. Ancaq indi təkcə qapı zənginə, ayaq səsinə deyil, hər bir tıqqıltıya, telefon zənginə də diksinirdim. Gülbəndin gəlməyini hər an gözləyirdim. Süfrə başına hamıdan gec, ayaqlarımı sürüyə-sürüyə, güc-bəla ilə gedirdim. Yeməyə gecikəndə Məleyha xanım, əvvəlki kimi otağımın qapısını döyüb məni çağırırdı. Ancaq gəlib görürdüm ki, heç kəs mənsiz əlini süfrəyə uzatmayıb, oturub gözləyirlər. Salam verib əyləşirdim. Hamı güclə eşidəcək tərzdə salamımı alırdı. Bu cür həyat məni sıxırdı. «Getməyə yerim olsaydı»-deyə düşündüm. Süfrə yığışanda sevinirdim. Çünki yalandan müqəvva şəklində otururdum. Heç nəyə iştaham olmurdu, sanki boğazım tikilmişdi. Gecəli-gündüzlü günahımın nə olduğunu fikirləşirdim. Nəticədə bir qərar çıxırdı. İşıqlı dünyaya gəlməyim...

Hər dəfə süfrədəki qabları, çəngəl-qaşıqları aparıb elə yuyurdum ki, cingiltisi eşidilməsin. Fikirlər məni uzaqlara çəkib aparırdı. Dərdləşməyə həmdəm axtarırdım. Anam bir an belə yadımdan çıxmırdı. Öz-özlüyümdə onunla söhbət edir: «Kaş gedən yerim olaydı, ay ana!»-deyərək imdad diləyirdim.

Bir gün yenə mətbəxdə idim, Qəfil cinkiltiyə diksinirdim. Əlimdəki qab sıçrayıb yerə düşdü. Gələn Məleyha xanım idi. Nə vaxt içəri girdiyindən xəbərilməmişdim. Məyus görünsə də, məni incidən bir söz deməmişdi.

– Əlcəkləri geyinsənə, belə əllərin korlanar!– deyib, nəşə götürüb getdi.

Ağlamaq məni tutdu. Daha Məleyha xanım hər kəlmə başı işlətdiyi «yavrum», «canım», «həyatım», «qızım mənim» sözlərini nəinki işlətmir, heç adımı da çəkmirdi.

Bir ay idi ki, üzücü günlər məni günü-gündən yumağa döndərirdi. Xanım yenidən mətbəxə qayıtdı və məni ağlayan görüb kədər içərisində mənə baxaraq:

– Yapma, yapma, qızım!– dedi.

Elə bil bu sözə bənd imişəm. Əlimdən rezin əlcəkləri çıxarıb Məleyha xanıma sarıldım və başımı onun çiyinə qoyaraq hıçqırtılı bir səslə:

– Məleyha xanım, anamı istəyirəm, anamı! Göndərin məni ermənilərin içinə nə olar? Heç olmasa, bilirəm ki, orda anam var! Ya da verin xəstəxanaya. Qoyun sizin mənə xərclədiyiniz pulları sizə qaytarsınlar. Axı mənim xeyli satılmalı yerim var. Baha qiymətə alarlar. Vallah, bir böyrəyim, ciyərim, ürəyim, gözümün biri durur, qanımı çəkib istifadə edəllər. Yalvarıram sizə, Məleyha xanım sizin də canınız qurtarar məndən. Həm də pul qazanarsınız. Mənim də üzüm bu iyrənci, qorxunc həyatdan qurtarar. Ömrümü sizə halal eyliyəm, qurtarın məni bu zülmərdən! Mən bu əzabları çəkə bilmirəm, çox zəifəm, axı!

Məleyha xanım, gözləmədiyim halda, məni qucaqlayıb göz yaşları axıdaraq dedi:

– Qızım, mənim məyus davranmağımın səbəbi sən deyilsən. Mənim də həyatda səhvim az olmayıbdir. Çox suçluyam! İcimdə özümlə haqq-hesab aparıram və bir tərəfə çıxma bilmirəm.

Onun ağlamağı məni çaşdırmışdı. Xanımın gözündən yaş sel kimi gedirdi. O tərəf-bu tərəfə baxıb, heç nə tap-

madığımdan qolsuz qoftamın çiyindənən bağlanan enli lentin ucunu dartıb, əlimdə komlayaraq onun üz-gözünü sil-dim. Onun gözlərini qurulayanda hiss etdim ki, daha ayaqlarımı qaldırmıram. Artıq boyum xeyli uzanmışdı. Məleyha xanım isə əlimdəki enli lentin uclarını qoşa tutub, açılmış çiynimin üstündən çılpaq qoluma ağ, ətli əlləri ilə sığal çəkərək:

– Sənin nə canın-cəsədin var ki, dərd çəkəsən, yavrum?!– dedi.

Bir az sakitləşmişdim. Otağıma çəkilib, bütün bunların nə ilə bitəcəyi haqda fikirləşirdim. Maşın səsi gəldi. Nihadın gəldiyini zənn etdim. Belə tez qayıtmağına təəccübləndim. Ancaq son zamanlar otaqdan yalnız yemək vaxtı çıxdığımdan yerimdən tərpənmədim. Bir azdan Məleyha xanımın kiminləsə əsəbi halda danışdığını eşitdim. Astaca qapını açdım. Mətbəx tərəfə getdim. Və birdən heç vaxt yüksəkdən danışmayan Məleyha xanımın səsini eşitdim:

– Nədən sən mənə deməmiş bunları yaptın? Kim sənə ixtiyar verib ki, mənim oğlum biabır edəsən? Mən səninlə beləmi şərtləşmişdim? Sözüünü evdə deyə bilmirdinmi? Daha qoymayacağam onu sənin yanına gəlsin. Verməyəcəyəm onu sənə! Bu mənim səhvimdir, oğlumun yanında suçluyam!.. Qorxmadınmı balam özünə qəsd eyləyər? Yoxsa sənin üçün fərq etməzdi? Sonra sən mənə nə cavab verərdin? Bunları heç düşünmüşsənmi?! Hər şeyi açıb ona deyəcəm, qoy rahat olsun! Qoy bilsin ki, onun anası belə biabırçılıq yapmazdı!– deyərək əlini harasa çırpdı.

Birdən Gülbənd xanımın səsi gəldi və dayandığı yer-dən dik atıldı.

– Sənin ixtiyarın yoxdur! Bunu edəmməzsən! Onun əziyyətini mən çəkmişəm, mən böyütmüşəm!– desə də, səsi titrəyirdi.

Gülbəndin sözlərindən bacısı bir az da odlandı:

– Hansı əziyyətini çəkmişən onun? Şirin yuxularımı mən ona ərmağın edəndə, səhərə kimi ovudub bağrıma basanda sən mışıl-mışıl yatmırdınmı?! On dörd yaşından para qazanmaq üçün restoranlara göndərmədinmi?! Demədinmi okul üçün paranı özün qazanmalısən? Onun uc-batından isti yuvamızı tərk edib, Vətəndən ayrılıb buraya gəlmədikmi? Onu sizə verdim-vermədim iynənin dalınca sap sürünən kimi ardınızca sürünmürəmmi?– deyib, Məleyha xanım hönküdü.

– Axı mən nə pis söz dedim? Bir oğuldur, ona qızımı qəhətdir, şikəst qızı,– gözü yox, ayağı şikəst, böyrəyi yox! Nədən mənim oğlum bədbəxt olmalıdır?! Axı sən bilmirsən, o qızı görüb-görməyib, Nihad evə yovuşmur. Lap tutaq ki, mən razı oldum. O, sənin oğlun üçün uşaq dünyaya gətirəcəkmi? Bəs sonra sən onun bədbəxtçiliyinə peşiman olmazsanmı?– deyib, Gülbənd də ağladı.

– Gülbənd, unutma ki, sevmək artıq özünə bir xoşbəxtlikdir! Hər adama sevmək nəşib olurmu? Bir də Nihad o qız burda oldu-olmadı, hər səhər durub yanıma qaçmırdımı? Mən ona heç nə deməsəm də, süd çəkir axı övladı. Sən şikəst deyildin, gözün də, ayağın da, böyrəyin də yerindəydi, amma Günəşdən sonra neçə ölü oğul doğdun? Axırda həkimlər demişdi ki, neçə qız doğsan qalacaq, oğlan isə doğmaq üçün qanınız düz gəlmir! Nə tez unuttun?– deyə Məleyha çəkinmədən ona keçmişə xatırladı.

Gülbənd isə özünə haqq qazandırmaq üçün:

– Axı, mən istədim ki, onu qandıraram. O, indi heç nə anlamır!

– Sevənləri danlamaqla heç nə anlatmaq olmur. Tale-yini başqası ilə qursa, ömrü boyu hər xırda şeydən ötrü siz yanlışı yapıdınız, deyəcək. Yüz kişinin içində qadına ya-raşmayan söyüşlər söyüb, həyasızlıq etmək lazım deyildi. Özünə, qocana hörmət qoymalı idin. Nihadı demirəm. Çünki o, sənə bir köynək yaddır!

– Nədən belə ayırırsan balamı məndən?!– deyib, Gülbənd hönkürdü və pıçıltı ilə nə dedisə:

– Balan olsaydı, bir aydan sonra gəlməzdin. Zəng edib halını sorardın. Mən Nihadı bir saat görməyəndə beş dəfə zəng edirəm. İndi də ondan nigaran olduğun üçün deyil, restoranın qazancı azaldığı üçün gəlmisən. Nə Nihad, nə Rehime ora qayıtmayacaq,– deyərək, Məleyha xanım qab-ları cingildədə-cingildədə nəsə etməyə başladı.

Daha qulaq asa bilmirdim. Eşitdiklərimdən sonra get-məyə təqətim də yox idi. Yerimdə qurumuşdum. Çöməlib dizi üstə çökdüm. Elə bu vaxt holun qapısı açıldı, gələn Ni-had idi. Məni bu vəziyyətdə görüb üstümə yüyürdü:

– Nə olub, Rehime? –deyə təlaşla soruşdu.

Məleyha xanımgilin dediklərini eşitməsin deyə, bar-mağımı dodağımın üstünə qoyub «sus» işarəsi verdim, as-tadan «Anan gəlib» əvəzinə:

– Gülbənd xanım gəlib,– dedim.

Qolumdan tutub qaldırdı. Hər ikimiz susduq. Birdən Nihad pıçıltı ilə soruşdu:

– Annem nə deyir?

Onun sualını başa düşmədim. Özümdən asılı olma-yaraq:

– Hansı annen?– dedim.

O güclə gülümsəyərək:

– Mənim daha hansı annem var ki?

Çaşdım və çiyrimi çəkərək:

– Bilmirəm,– dedim. Onun düz gözlərinin içinə baxa-raq yavaşca soruşdum:– Nihad ananı çox istəyirsən, xala-nı?

– Bu nə qəribə sualdır? Annemin dediyinə görə onun südü olmadığından mənə südü xalam verib. O vaxt xala-mın bir körpəsi öldüyündən döşü südlü qalıbmış. Onun-çün də xalamı bir gün görməyəndə çox darıxıram. Ancaq Gülbəndi də annem kimi çox sevirəm. Ancaq annem evin küçük uşağı olduğu üçün çılgındır,– dedi və diqqətlə ona baxdığımı görüb: – Sən heç vaxt mənim üzümə belə bax-mamısan. Nə olub sənə bu gün?– dedi.

– Bəs niyə gedib ananla görüşürsən?

– İncimişəm, bir aydır hər gün annemlə babamın gə-lişini gözləyirdim. Ancaq soruşmurdum.

Onun cavabı məni kövrəltdi. Deməli, Gülbəndin res-toranda çıxartdığı oyunlar onun yadından çıxmışdı. Bura gəlmədiyi üçün inciyib, onu çox istəyir. İndi başa düşdüm ki, Məleyha xanım niyə deyirmiş səhvim az olmayıb, suç-luyum, Nihad Gülbəndi ana hesab edirdi.

– İndi evinizə qayıdıcaqsanmı?

Teyzəm deməsə, qayıtmayacağam. O restorana isə da-ha ayaq basmaram. Lap teyzəm desə, belə, – dedi.

– Bəs mən?– deyərək narahatçılıqla soruşdum,– Məni qaytaracaqlar?

– Xayr, sən də qayıtmayacaqsan! Orada sənin mənsiz bir işin yoxdur! Bilirsən, Rehime, restorandakı iş qadın-qız üçün deyil. Orada işləyən ya qocası, adaxlısı ilə, ya da doğmaları ilə işləməlidir. Sən bilirsən ki, orada bizə görə sənə heç kəs toxunmayıb. İlk dəfə gedəndə yadımdadır pil-ləkənlərdə qolundan tutdum. Qolunu çəkəndə sənə tərs-

tərs baxdım. Oradakılar görməli idi ki, sən mənimlə gəlmişən. Buna baxmayaraq, səni neçə dəfə başqa restoranların patronları para verib almaq istəyiblər. Hətta Kanadadan, Almaniyadan, İsveçrədən, İzraildən gələn iş adamları sənə vurulub, öz ölkələrinə alıb aparmaq istəyiblər. Çox böyük məbləğdə pul para təklif edirdilər. Ancaq əmimlə, teyzəm qəti etiraz etdilər. Tək bircə dəfə razılaşmışdılar. Bir illik müqavilə ilə Almaniyaya aparmaq istəyəndə. Ancaq artıq gec idi. Mən səni bir gün görməyəndə dünya başıma uçurdu. Dedim ki, o getsə, mən də bir illik onunla gedəcəyəm. Əhməd amcam istəsəydi, səni çəkdiyi xərcdən iki dəfə artıq qiymətə sata bilərdi. Çox istədiklərindən istəmirdilər ki, evlərindən çıxasan. Xalamın qızı olmadığından həmişə həsrətində olub ki, evində ya gəlini, ya da qızı olsun. O da qismət olmadı, oğlanları evlənib Kanadada qaldılar. Mən demişdim ki, xalam istəsə, evlənəndən sonra onların yanına gələrəm. Onsuz da annem gəlinlə qalmaq istəmir.

Ürəyimdə onun danışdıqlarını götür-qoy edərək fikirləşirdim ki, hara getsə də, qan çəkir...

Nahar vaxtı idi. Nihadada nahar etməyi təklif edib, özüm otağıma çəkildim. Gülbəndlə üz-üzə oturmaq mənim üçün çətin idi. Bir azdan Məleyha xanım qapını tıqqıldadıb pərişan halda içəri girdi:

– Rehime, dur gedək, nahar vaxtıdır,– deyib, çıxmaq istəyəndə:

– Məleyha xanım, olar mən sonra yeyim?– dedim.

O, fikirli-fikirli üzümə baxıb:

– Gülbəndin gəldiyini bilirsən, qızım?

Başım ilə təsdiqlədim.

– Nihadı gözləyir. Bilmirəm, o nədən bu qədər gecikir. Həmişə bu vaxt evdə olardı,– dedi.

– Nihad gəlib.

– Nə vaxt gəlib, qızım?– deyə, onun gözləri bərəldi.

– Çoxdan evdədir.

– Bəs indi nerdədir?– deyib, döyükdü.

Onun həyəcanını başa düşdüyümdən xanımın əllərindən tutaraq sakitləşdirmək üçün lap astadan pıçıldadım:

– Məleyha xanım, o, heç nə eşitmədi. Mən onu məşq otağına apardım.

O, bir az da həyəcanlandı və əllərimi əlimdən çəkib mənə tərəf əylərək, pıçıltı ilə:

– Sən nəyə eşitdinmi, qızım?

Mən yenə də başım ilə təsdiqlədim.

– Bəs nədən gəlmədi yanıma? İlk öncə mənimlə görüşərdi,– deyə təşvişə düşdü.

– Gülbənd xanımdan inciyib ki, bir aydır niyə gəlmir? Hər gün onun yolunu gözləyirmiş. – Kaş deməyəydim.

Məleyha xanım əlini üzünə tutub hönkürdü. Bu ürəyin dərinliyindən qopan bir hıçqırtı idi. Sədət nənənin ağrıya bənzər sözlərindən deyə-deyə ağlayırdı:

– Yavrum, səni öz əllərimizlə iki yerə böldük. Özümü sənə həsrət qoydum. Doğma balamla yad kimi davranmağa özümü məcbur etdim. Allahım, cəzadırımı, verirsen mənə? Acığımı tutub elədiklərimə? Sənin yazdıqlarını pozmağımamı qəzəblənmişən?– deyib halsızlaşdı və məni qucaqladı.

Məleyha xanımı çarpayıda oturdum yaş dəsmalla üzgözünü sildim. Ətir iyi verən saçından öpdüm. Ancaq o, elə bil keyləşmişdi. Bir nöqtəyə baxaraq gözünü çəkmədən: – Gedək qızım!–dedi.

– Nihadı çağırım?– sualıma isə başı ilə «yox» cavabı verdi.

– Özü gəlib görüşər,– deyərək mənim əlimdən yapışıb qapıya tərəf getdi.

Nə fikirləşdisə, məşq otağının yanından keçəndə qapısını açdı. Nihad pəncərənin önündə dayanmışdı. Qapının açıldığını eşidib diksindi. Bizə tərəf çevrildi. Yaxınlaşıb xalasını qucaqladı və narahatlıqla ona baxaraq:

– Nə oldu, anne, nədən belə üzüldün?– deyərək sorğu-sual etdi.

Xanım özünü tox tutaraq:

– Nədir, yavrum, xəyalən annenləmi söhbətləşirdin?– onun əlindən yapışıb,– Gedək!– dedi.

Ancaq Nihad qapıdan çıxmadı:

– Xayr, getmirəm! Bir aydır yadına düşməmişəm. Yəqin babam danlayıb ki, restoranın işi pis gedir. Məcbur olub gəlib. Hər ikiniz annemsiniz, biriniz doğma annem, o biriniz süd annesi...– deyərək Məleyha xanımı qucaqlayıb üz-gözündən öpdü və onun kefini açmaq üçün: – Əcəb ətrin gəlir. Lap anne ətri qoxuyursan. Get-get ablana de ki, oğlun evdədir. Ancaq səninlə görüşmək üçün çıxmadı,– deyib, əlini çəkdi.

Xanım gözləmədiyim halda Nihada bozardı:

– Bu nədir, Nihad? Sən annenlə necə danışırsan? Bu saat get, görüş onunla!

Nihad isə heç nə demədən əyləşərək başını pianoya söykədi. Məleyha xanım çıxanda mən də onun ardınca getmək istədim. O, qapının arxasında mənə pıçıldadı:

– Sən qayıt, qızım, qoyma onu üzülməyə...

Geri döndüm və mat qaldım. Məleyha xanım onu necə tanıyırmış. Nihad kövrəlmişdi. Ancaq görəsən, nəyə?

Çox keçmədi ki, get-gedə otağa yaxınlaşan addım səsləri gəldi. Qorxumdan əsirdim. Tələsik pəncərəyə tərəf get-

dim. Qapı açıldı, Gülbəndlə bacısı içəri girdi. Xanım elə bil heç məni görmədi, ötəri nəzər salıb Nihada tərəf cumdu. Qucaqladı, ağladı, duz kimi yaladı:

– Canım mənim, otaqlarımız sənsiz buza dönüb. Kimsəsiz babanı, annəni nədən belə unuttun? Annəni nədə suçlayırsan? Sənə xoşbəxtlik dilədiyini üçünmü?

Nihad da ağlayırdı, ancaq səssiz. İfritənin üzündə nədənsə bir anlığa Haykanuşun sifətini gördüm. Oğlu ilə danışsa da, iki daşın arasında mənim bostanıma daş atırdı. Gülbənd oğlunu qucaqlayıb otaqdan çıxardı. Məleyha xanım mənə tərəf dönüb qan ağlayan gözləri ilə «gəl» işarəsi verdi və çiyimdən qucaqlayaraq özü ilə mətbəxə apardı.

Nahar etdik, süfrə yığışmamış Gülbənd çantasını götürüb ayağa qalxdı:

– Biz gedək, abla, Nihad da bir azdan işə getməlidir,– dedi.

– Mən heç yerə getmirəm, anne! – Çox kobud şəkildə Nihad etirazını bildirdi və başını yerə dikdi. Ayağa qalxıb qapıya yaxınlaşanda Məleyha xanımın sözlərini eşitdim:

– Oğlum, gedirsən, get, ancaq sən o restoranda daha bir işin yoxdur. Əhməd bəy sənə iş düzəldər. Mən otağıma çəkildim. Bir azdan avtomobil işə salındı. Özümdən asılı olmayaraq, pəncərəyə tərəf atıldım. Nihadın maşını idi, Gülbənd xanımı aparırdı. Deməli getdi...

Məleyha xanımı tək qoymamaq üçün yanına qaçdım. Harada qoyub getmişdimsə, orda da yapışıb qalmışdı. Səssiz-səmirsiz gözlərindən yaş axırdı. Elə bil Nihadı bir daha görəsi deyildi. Yaxınlaşdım, əlimi onun çiyinə qoydum. Astaca səslə:

– Əyləş, qızım, – dedi. Məleyha xanımı ovutmaq istəyirdim. Ancaq necə? O susurdu. Sükut mənim canımı alırdı. Söz xatirinə söz demək üçün dilləndim:

– Məleyha xanım, göz-qaşınız əgər oxşamasa, heç kəs deməz ki, siz bacısınız.

Elə bununla da xanımın dərdi açıldı:

– Rehime, bu çəkdiyimiz əzabların hamısı babamın səhvi ucbatındandır. Babam tərəfdə adətdir erkəkləri iyirmi yaşında, qızları on yeddi yaşında evləndirirlər. Babamın bütün nəsli tacirdir. Elə indi də o işlə məşğuldurlar. Evin böyük ovladı mənəm. Məndən sonra iki qardaşım, bir bacım var. Hər birimizin arasında iki sənə fərq var. Bir gün dədəm oğlu ilə, yəni mənim babamla savaşıdı. Artıq mənim səkkiz yaşım var idi. Dədəm israrla deyirdi:

– Bir halda ki, zibili qaynatmısan çocuğu götürməli-sən. Heç demə babam anbarda yük daşıyan erməninin qızını babasına yemək gətirəndə görüb. Elə o vaxtdan da onunla gizli görüşürmüş. Həmən vaxtdan qız ondan çocuğa qalmışdı. Atası da deyirmiş ki, babam ya qızı alsın, ya da çocuğu götürsün. Babam isə heç birisinə razı deyildi. Nə çocuğu götürməyə, nə də erməni qızını almağa. Dədəm necə sinirləndisə, babama bir sillə çəkdi və dedi:

– İstəyirsən, məni dığaların ayağına aparasan? Sənə deyirəm, get çocuğu götür gəl, hələ ölməmişəm, cavanam, sənin səhvinin əcrini mən çəkərəm. Özüm saxlayaram, an-nən baxar çocuğa deyib çıxdı. Annəmin qanı qara idi. Qucağında səkkiz aylıq qardaşımı əmizdirə-əməzdirə göz yaşı döşünün üstünə axır, süd qarışıq çocuğun ağzına getdiyindən çocuq ağzını döşdən ayırır, dodaqlarını büzür, ac olduğundan yenidən acgözlüklə annəmin döşünü qapırdı.

Bu söhbətdən beş-altı saat sonra babam əlində əl boyda qundaq evə gəldi. Anam qundağı babamdan alıb ağladı. O, qundaqdakı çocuğa baxıb sızıldayırdı. Bu ki, lap üç-dörd günlükdür? Balanı da döşdən ayırlarmı? Bu

qan-qarğışdı. Suçlusan onun yanında, get annesini də gətir saxla. Elə bu vaxt ana annem içəri girdi. Bələkdəki çocuğu qucağına alıb baxandan sonra: – Eyib etməz, özümüzə bənzəyir, mən saxlayaram,– deyə, qundağı bağrına basıb aparmaq istəyəndə annem qoymadı:

– Siz onu nə ilə saxlayacaqsınız, anne? Verin mənə döşü südlüyəm, bir döşümə Fəhmini, O birinə də çocuğu salaram,– deyib, ana annemdən aldı.

Elə həmin gün axşam annem ona ad qoydu:

– Bir qızımın adı Bülənd, bunun da adı Gülbənd olsun.

Annəm çatdıra bilmədiyindən çocuğa çox vaxt mən baxırdım. Bir az böyüyəndən sonra Fəhminlə oynayır, başları qarışırdı. Gülbənd özünü qardaşım ilə ekiz bilirdi. Ancaq bir gün hər şey dəyişdi. O evə gözüyaşlı gəldi. Annem nə qədər soruşsa da, cavab vermədi.

On səkkiz yaşım var idi. Təzəcə ərə getmişdim. Evi-mizdə qonaq idim. Gülbəndi yanıma çəkib, üzülməyinin səbəbini soruşdum. O, məni qucaqlayıb ağladı:

– Annem okula gəlmişdi,– öz annem. Adı Janna imiş. Məni onun əlindən alıblar. Babam aldadıb ki, bekarlıq, onunla evlənəcək. Sonra isə atıb. Bir gün də evdə olmayanda hırzısızdıq edib, məni götürüb gəlib,– deyəndə mən dözmədim:

– Sən nə danışırısan yavrum? Bunlar yalandır... Sən heç annemdən ögeylik hiss etmişənmi? O bilirdi ki, babam evlidir, dörd uşağı var. O səni aldadıb, indi görür ki, böyümüsən, sahib çıxmaq istəyir. Özünü də babası babama demişdi ki, səni götürüb apararsalar, küçəyə atacaqlar... Nə isə, qızım, dədəm bunları eşidib çox pis oldu. Gülbəndin belə nanəcib çıxması onu ağrıtdı. Çünki, annem hər şeyin

gözəlini ona geyindirir, ən ləzzətli yeməyi ona yedirdirdi. Dədəm Jannanın Gülbəndlə əlaqə saxlayıb, onu erməniyə verəcəyindən qorxaraq adət-ənənəni pozub, on altı yaş olmamış qızı Amerikada yaşayan qardaşı oğlu Mehmetlə evləndirdi. Bir sənədən sonra Gülbəndin qızı Günəş dünyaya gəldi. Sonra üç il ardıcıl olaraq oğlu oldu və hər dəfə də – ölü. Axırda həkimlər müayinə edəndən sonra eşiyə qanı düz gəlmədiyindən nə qədər oğlan doğsa da, qalmaqacağını dedilər. O vaxt mən Nihada hamilə idim. Dədəm də, babam da xahiş etdilər ki, oğlan olsa, Gülbəndə verək. Sözün düzü qardaşı olsa da, Əhməd razı deyildi. Ancaq heç nə demirdi. Çünki, hər ikimizin bu cocuğun oğlan olacağına şübhəmiz var idi. İki oğlumuz olduğu üçün elə bildik ki, bu, qız olar. Gecəli-gündüzlü Allaha da yalvarırdım ki, cocuğumuz qız olsun. Ancaq yox, görünür Tanrı bizi sınamaq üçün oğlan verdi. Biz isə Mehmetlə Gülbəndin oğulsuzluq taleyini pozaraq, Nihadı onlara verdik. Ancaq südü olmadığından il yarım Gülbəndi Türkiyədə saxlayıb, Nihadı özüm əmizdirdim. O biri Çocuqlarımı heç bir il də əmizdirməmişdim. Çocuğumdan ayrılmamaq üçün bu bir bəhanə idi. Sonra isə daha Türkiyədə qala bilməzdim. Əvvəlcə Əhməd gəlib iş tapdı. Bir müddətdən sonra oğlanlarımızı da götürüb bura köçdük. Lakin dədəmlə, babam nə qədər çalışsalar da, erməni hiyləsinə qalib gələ bilmədilər. Gülbənd kasıb qohumlarının hamısını Amerikaya gətirdi. O cümlədən də annesi Jannanı və onun başqa kişidən olan iki uşağını da... Babam bunların hamısını görsə də, bir söz deyə bilmirdi, çünki, daha onun öz ailəsi var idi. Günəşi erməni qohumlarından birinə verəndə dədəm dözmədi. Ürəyi çatlayıb həyatını kayb etdi. Babam isə nə Gülbəndi, nə də qardaşı oğlunu danışdırmır. Mənim yanımda üzü qara olduqları üçün nə desəm, onu da edirlər.

İndi Mehmetin yanında işləyənlərin hamısının türkçə danışmaqlarına baxma, ermənidirlər. Günəş köçən gündən babam da, annem də Nihadı geri götürməyimi israr etdilər. Dədəm öləndən sonra isə lap məcbur edirdilər. Çünki, dədəm vəsiyyət etmişdi ki, Nihadı geri götürək. Qanında erməni qatışıqları olan kəs türklərə dost ola bilməz!.. Əhməd bunu eşidib sinirləndi ki, biz bunlar üçün əyləncəlikmi? Çocuq oyuncaqdırımı? Gah əmr verirlər ki, doğulmamışdan kiməsə hədiyyə ver, gah da ümüdləri boş çıxduğundan geri qaytarmağımızı istəyirlər. Olarmı belə? Axı o çocuq canlıdır, deməzmi ki, nə üçün mənə iki yerə bölürsünüz?!– Məleyha xanım söhbətini bitirəndən sonra bir az da bərkdən hönkürdü.

Şam yeməyinə az qalmışdı. Hələ biz nahar süfrəsini yığmamışdıq. Cəld ayağa qalxdıq, mən süfrəni yığışdırdım. Məleyha xanım qabları yudu.

– Rehime, yavrum, nə yaxşı ki, sən varsan. Xeyli yüngülləşdim. Şam yeməyini Əhməd bəy hazırladıb gətirəcək, daha elə bir işimiz qalmayıb,– deyərək, əllərini suya çəkib, dərinə nəfəs aldı.

Bazar ertəsi dərs olmadığından Nihad erkən Məleyha xanımgilə gəlirdi. Özündə açar olduğu üçün əgər heç kəs yuxudan oyanmayıbsa, qapını açır, sakitcə gəlib divanda oturub kitab oxuyur və ya da asta səslə oxuduğu musiqiyə qulaq asırdı. Nihadın hər gün gəlişinə artıq mən də öyrəşmişdim. Gəlməyəndə Məleyha xanım kimi mən də narahat olur, darıxırdım. Evdə işsiz oturmağımdan iki aydan çox vaxt keçirdi. Payız fəsli idi. Oranın fəsillərində dəyişiklik az hiss olunurdu. Bəlkə də mənə elə gəlirdi. Axı hara çıxırdım ki, nəyisə görəydin... İşə çıxmamağım mənə çox sıxırdı. Üç ilə yaxın idi ki, anamdan ayrılmışdım. Onu

ancaq yuxularımda görür, ayılında isə peşiman olurdum. Ancaq yuxuda anamı heç vaxt Samvelgilin evində görmürdüm. Həmişə öz kəndimizdə, öz evimizdə – nənəmlə, atamla bir yerdə görürdüm. Hərdən, elə indi də yuxuda on iki-on üç yaşlı oğlan uşağı görürəm. Təəccüblə: «Kimsən sən?» – soruşuram. «Adım Rəhimdir», – deyir. Belə yuxular görəndə günlərlə özümə gəlmirəm.

Evdə hazırlıq gedirdi. Əhməd əminin qırx beş yaşы tamam olacaqdı. Axşam tərəfi bir neçə dostu qonaq gəlmişdi. Onlara gələndən birinci dəfə idi ki, mən onların evində yad qonaqlar görürdüm. Əhməd bəyə təklif etdilər ki, türk şəhərini deyilən bir yerdə doğum gününü qeyd edək. Əhməd əmi razılıq verdi.

İki gündən sonra hamımız bayramsayağı bəzənib restorana yollandıq. Gülbənd xanımla Mehmet bəy də gəlmişdilər. Bura çox təmtəraqlı bir restoran idi. Bu restoran bizimkindən iki dəfə böyük idi. Məclis başladı. Badələr cingildədi, sağlıqlar deyildi. Kimsə, Əhməd əmini yaxşı tanıyanlardan biri ona yaxınlaşaraq qulağına nəsə pıçıldadı. Əhməd əmi başı ilə razılığını bildirib, mənə tərəf əyildi:

– Qızım, Rehime Əhməd əminin şərəfinə bir-iki şarkı söyləyərsənmi? – soruşdu.

– Əlbəttə, elə özüm istəyirdim, sizə deyəm. Ancaq olar ki, sıxılmamaq üçün Nihadla oxuyum?

– Əlbəttə, qızım!

Nihadla səhnəyə keçəndə Gülbəndin tərs-tərs baxdığını, Mehmetin narazılığını hiss etdim. Bir neçə Azərbaycan xalq mahnısını, türk mahnılarını və sonda «Qarabağ şikəstəsi»ni və Nihadın arzusunda olduğu dueti də oxuduq. Hər mahnıdan sonra zaldan alqış sədaları qopdu. O biri restorandan fərqli olaraq, burada azərbaycanlılar çox idi. Mən

«Qarabağ» mahnısını oxuyanda mənimlə bərabər oxuyur, əl çalırıldı. Alqış sədaları altında başımıza səpələnən gül-çiçəkləri tapdalaya-tapdalaya səhnəni tərk etdik. Yerimizdə əyləşməyimizə baxmayaraq, alqış sədaları kəsilmirdi. Mehmet bəylə Gülbənd xanım bərk tutulmuşdular. Gecə yarısı evə qayıtdıq. Düz-əməlli yuxumuzu almamışdıq ki, qapının zəngi basıldı. Görəsən, gələn kim idi? Nihad ola bilməzdi. Çünki onun özündə açar olduğundan heç vaxt qapını döyməzdi. Qapıya Əhməd əmi getdi. Gələnləri çox hörmətlə qarşılayıb, içəri dəvət etdi. Zalda oturub xeyli danışdılar. Sonra qonaqlar ayağa qalxıb getmək istəyəndə Əhməd əmi kofe, çay təklif etsə də, oturmədılar.

Günortaya yaxın üçümüz də süfrə başına əyləşdik. Qonaqlar gəlməsəydi, bəlkə də axşama qədər yatasıydıq. İndi isə naharla səhər yeməyini birləşdirmişdik. Birdən Əhməd əmi gülümsəyərək:

– Rehime, sənə elçi gəlmişdilər!

Nitqim tutuldu, cavab verə bilmədim. Əhməd əmini belə şəhər əhvəl-ruhiyyə ilə «Sənə elçi gəlmişdi» deməyi xoşuma gəlmədi. Deməli, Nihadın məni istəməyi Əhməd əminin də xoşuna gəlmir. Mənim gözlənilmədən özümü itirməyim Məleyha xanımın nəzərindən qaçmadı və mənə tərəf əyilərək soruşdu:

– Nədən narahatsan, qızım? Yoxsa bir şeymi oldu?

Yaxşı ki, susdum. Əhməd əminin sözlərini öz başa düşdüyüm kimi izah etsəydim, biabır olardım. O, gülə-gülə:

– Yoxsa, Nihadla iş birliyi yapmaq istəmirsən? Sizi işə dəvət etməyə gəlmişdilər. Dünənki çıxışınız xoşlarına gəlib. Əksəriyyəti də əvvəlki iş yerinizdən tanıyır. İstəmirsən, çalışma. Mən onlara hələ bir söz demədim.

– Bəs Mehmet bəy inciməz?– Məleyha xanımın üzünə baxıb kömək dilədim.

– Mehmet bəy öz qarısının tərbiyəsi ilə məşğul olsun. Nə qədər ki, onun qarısı belə yava danışır və işlərinə qarışır həmişə ziyanın çəkəcək... İndi isə söz səninkidir,– Məleyha xanım dedi.

– Mən nə deyirəm ki, siz nə desəniz, mən də onu yerinə yetirəsiyəm,– dedim.

– Gözləyək, Nihad gəlsin, qızım. Sən orada tək baş çıxarmazsan,– Əhməd əmi söhbəti bitirdi.

Nihad axşam tərəfi gəlib çıxdı. Əhməd əmi evdə yox idi. Məleyha xanım təklifi ona çatdırdı. O, fikrə getdi və dərhal cavab vermədi. Bir az keçəndən sonra:

– Babamın restoranında işlər yaxşı getmir. O, inciməzmi?– dedi.

– Nədən baban öz qarısından incimir? İxtiyar sənindir. Əslində Rehimeni istəyirlər. Babanın restoranı olduğunu bildiklərindən səninchün elə də çox təkid etməyiblər,– deyərək, Məleyha xanım oğlunun qəlbini sıxmaq istəmədi.

– Rehime razıdırımı?– Nihad mənə baxdı.

– Rehime nə deyəndi? Bizim məsləhətimizlə etmirmi hər şeyi?– deyib, Məleyha xanım susdu.

Qısa sükutdan sonra:

– Həftənin üç günü babamın yanında olaram. Qalan günlər orada. Ancaq ora mənimçün çox uzaqdır. Gərək evdən bir az tez çıxaq,– deyə Nihad razılığını verdi.

Bir həftədən sonra işə çıxdıq. Bu restoran böyük konsert zalına bənzəyirdi. Burada bizə verilən pullar özümü zə çatırdı. Səhnəyə xidmət edən oğlan pulları elə həvəslə topalayıb gətirirdi ki, elə bil onun öz qazancı idi. Buna gö-

rə hər axşam Nihad ona pul verirdi. Ayın axırı isə patron bizi yanına çağırıb əlavə məvacib verdi:

– Hər ayı əvvəlki aylarla müqayisə edib mənfəətimizin fərqi baxacaq, artıqca sizin zəhmətinizi də qiymətləndirəcəyəm. O biri restoranda nə qədər alırdınız?– soruşdu.

Mən döyükrək Nihadla baxıdım.

– Öz restoranımızda çalışdığımız üçün məvacibimiz ümumi büdcəyə gədirdi – deyərək, qısa cavab verdi.

Nihad yolda mənə xeyli pul uzatdı.

– Bu nədir?

– Sənin əziyyət haqqın. Ay ərzində gündəlik qazancımızı toplayıb bir yerə yığmışam.

– Bu pula anamı gətirə bilərik?– az qala onun ağzının içinə girdim.

– Yox, Rehime, hələ tezdir!

– Nəyi tezdir? Anamın orada bir günü on il kimi keçir. İndi yəqin məndən də nigarandır. Ürəyi partlayır ey, orada...– deyib, nələrisə yadıma salaraq özümü saxlaya bilməyib ağladım.

– Rehime, sənə söz vermişəmsə, deməli anamı oradan qurtaracağam. Bu qədər merak etmək nəyə gərək?! Pulu götürdüm, o üzünə, bu üzünə çevirdim. Heç nə başa düşmədim. Rezinlə sıx bağlanıb, kağıza bükülərək, üstünə yapışqan kağız yapışdırılmışdı. Ömrümdə belə qalın pul dəsti görməmişdim.

– Özünə də götürmüşənmə? – pulu ona uzadaraq soruşdum.

– Aylıq məvacibim mənə bəsdir. Onunla okul paramı ödəyirəm. Qalan xərclərimə də babamın yanında qazandıgım para artıqlaması ilə bəs edər.

Evvə çatdıq, pulu qovluq kimi bağrıma basıb həyətə gir-

dim. Nihad özündəki açarla qapını açdı. Sakitlik idi. Hamı yatmışdı. Nihad məni otağıma qədər ötürüb sağollaşaraq:

– Gecdir, mən gedim. Ancaq çay da içmək istəyirdim. Gec olmasaydı, içərdim,– dedi.

– Susamısansa, iç. Gecin-tezin ona nə dəxli, elə hesab et ki, yarım saat gec çıxmışsıq.

– Yox, qalsın. Tək həvəsim yoxdur. Evə çatıb su içə-rəm,– dedi.

İkimiz də yorğun olmağımıza baxmayaraq:

– Gedək! Deyirlər çay adamın yorğunluğunu çıxarır, beynini dincəldir,– dedim və pul qolumun arasında mət-bəxə tərəf getdim.

Nihad gülümsəyərək:

– Rehime, paranı özünə nə üçün daşıyırsan? Odan-da saxlasana?

– Səhər pulu Məleyha xanımla Əhməd əmiyə verə-rəm,– deyib, qabağa düşdüm.

Pulu siyirməyə qoyub, çayniki qızdırdım. Təzə dəm çay-ı fincanlara süzüb, süfrəyə qoydum. Nihad sözlü adama oxşayırdı. Fincanı əlində fırlada-fırlada sözə başladı:

– Rehime, mən bilmirəm sabah nə olacaq, ancaq mə-ni səndən yalnız ölüm ayıra bilər. Sən indi böyük qızsan, hər şeyi dərk etməlisən. Bircə şeyi yadında saxla ki, səni məndən sonra heç bir erkək mənim qədər sevə bilməz. Mə-nə qədər isə səni sevən olmadığına əminəm.

Nihad danışdı, bunları gecə yarısı nə üçün dediyini anlamaq istəyirdim. Onun «Mənə qədər isə səni sevən ol-madığına əminəm» sözü mənə təsir etmişdi.

– Rehime, mənə bir şeyi bilmək gərəkdir. Məni sevir-sənmi? Mənə kimsəsizliyindən, əlacsız qalıb razılıq vermək gərək deyil. Əgər elədirsə, mən dədəmin qoyub getdiyi nəs-

lin adət-ənənəsini pozmağa hazırım. İyirmi yaşında ev-lənmərəm. O vaxta kimi gözləyəyəm ki, tək kəndimi sənə sevdirə bilim.

Canım mənim, qəlbindəkiləri söylə.

Nihadın sözlərini eşitmək məni nə qədər utandırsa da xoş gəlirdi. Çünki, mən də onu görməyəndə hər şeyə biga-nə olurdu. Birdən könlümdən keçdi ki, kaş anam bun-ları biləydi. Yanımda olaydı, məsləhətləşəydim:

– Anamı istəyirəm. Anamı gətirsək, mən ürəkli olaram.

O ayağa qalxı və düz gözümün içinə baxaraq, nədən-sə kövrəldi. Mənə yaxınlaşıb, qolları arasına aldı. Bərk qorxdum, onun güclü qollarının arasında mənim cüssəsiz bədənim yoxa çıxdı. Nəfəsini lap yaxınlığımda hiss etdim. Açıq saçlarımdan öpdü. Çırpınıb qollarının arasından çıx-maq istədim.

– Yavrum mənim, nədən belə təlaş edirsən, bu sənə olan məhəbbətimin ölçüsüdür. Mən xəta yapmaram ki, ge-dirəm. Sənin qoxunu özümlə aparmaq üçün, bütövlükdə səni ciyərlərimə çəkmək üçün ağuşuma aldım,– deyib, məndən aralandı. Qapıya qədər gedib, geri çevrilərək:

– Məni ötürmək istəmirsənmi?– Onu ötürməyimi göz-lədi. Ayağa qalxıb, onun ardınca getdim. Ayaqqabılarımı çıxardığımdan axsayırdım. Ona görə də çalışdım ki, qısa ayağımın dabanını yerə basmayam. O bunu hiss etdi, çiy-nimdən yapışdı özünə tərəf çəkərək:

– Nədən utanırsan, Rehime, rahat yürüsənə. Mən sə-nin axsadığını bilmirəmmi? Sən mənə bütün üzürlü-lüyün-lə Günəş kimi işıqlı, isti və doğmasan. Günəşdə də ləkə var, ancaq həyat onsuz mənasızdır. Hər səhərimizi onu görmək arzusu ilə açıyıq,– deyib, bayır qapısını açdı. Mənə tərəf çevrilib sağollaşdı və cəld maşına yaxınlaşdı.

Qapını bağlayıb otağıma keçdim. Ancaq ilan vuran yatdı, mən yatmadım. Səhər açıldı, süfrə başına yığışdıq. Nihadın verdiyi pulları bükülü vəziyyətdə Əhməd əminin qarşısına qoydum:

– Buyurun, Əhməd bəy!

– Bu nədir, qızım?

– Paradır, Əhməd bəy.

– Nədən mənə verirsən? Öz odanda qorusana?

– Yox, Əhməd bəy, mən nə bilirəm para ilə davranmağın yolunu.

– Burada kaç para var, yavrum?

– Bilmirəm, sayını Nihad bilir,– dedim.

Əhməd əmi pulu açıb sayaraq gülümsədi:

– Az qala ulduzlar qazandığı qədər mənfəət etmişiniz,– deyib, pulları yenidən rezinlə bağlayaraq Məleyha xanımına uzatdı:

– Nə vaxt öz qəlbindən keçən bir şey olsa, Məleyha xanımdan götürərsən.

Həmin axşam səhnədə heç kəsin eşitmədiyini, özüm yazdığım yeni bir mahnı ilə çıxış etdim.

Açıram səninlə hər səhərimi,

Açıram, mən səndən qaça bilmirəm.

Sən necə dünyasan, sənin sirrini,

Anlaya bilmirəm, açma bilmirəm.

...Bayramqabağı idi. Bayram üçün böyük hazırlıq gətirdi. Hamı bir-birinə hədiyyə alırdı. Fikir məni götürmüşdü. Ancaq qorxumdanmı, utandığımındanmı, ürəyimdən keçənləri heç kəsə demirdim. İşə gedəndə Nihad evdən bir saat tez çıxdı. Yolda üzr diləyərək böyük bir mağazanın qa-

bağında maşını saxlayıb düşdü. Nə fikirləşdisə, bir-iki addım atmış geri döndü və əylərək maşının pəncərəsindən:

– Rehime, sən də gəlmək istəyirsənmi? – deyib qapını açdı və əlimdən tutub maşından düşürdü. Biz maqazinə tərəf getdik. Sevinirdim. Mənə elə gəlirdi ki, dünyanın ən xoşbəxt bəndəsi həmin an mən idim. Çünki, Əmir əminin «bakoş» satdığı budkadan, bir də Sitarə xalanın toz basmış paltarlar asılan dükanından başqa heç bir dükana görməmişdim. Uşaq vaxtı, məni Bakıya özləri ilə qonaq aparanda isə dükana-bazara aparmırdılar. Yadımda qalan uzun-uzadı dənizkənarı bulvar idi. Mənə elə gəlirdi ki, onun sonu yoxdur. Bunları düşünə-düşünə hündür, böyük, işıqlı, gözqamaşdıran çil-çıraqlı bir saraya girdik. Məni tək buraxsaydılar, azıb qalardım. İndiyə kimi mənə elə gəlirdi ki, Amerika Əhməd əmigilin evi ilə mən işə getdiyim restoranlardan ibarətdir. Nihad çaşdığını görüb, əlimdən tutaraq balaca uşaq kimi yanınca aparırdı. Ətrafdakı adamlara baxdım. Restorandakılardan fərqli olaraq, hamı çox sadə geyinmişdi. Mən yaşda qızlar dar şalvarda, qısa yüngül gödəkcədə idilər. Özümə baxdım, pis deyildim. Yuxarısı dar, balağı enli, ayaqqabılarımın dabanındakı fərq bilinməsin deyə, az qala yerlə sürünən cins şalvarımın yanlarından və ciblərinin üstündən fosforlu parçadan gedən xətt, heç demə ən çox dəbdə olan geyim imiş. Üstdən geyindiyim cins gödəkcəmdə də bu bəzəklər var idi. Mənim kostiyumundan maniken kuklalara geyindirib ortalığa qoymuşdular. Kukla qızlar o qədər canlı idi ki, adam yaxınlaşıb söhbət etmək istəyirdi. Onlara baxa-baxa düşünürdüm ki, Əhməd əmi ilə Məleyha xanım məni qəşəng saxlayırlar. Bu mağazada yaman çox adam var idi. Amma heç kəs bir-birinə baxmırdı. Nihad məni fikrimdən ayırırdı. Qolumdan astaca çəkib, Şü-

şəli bir şifonərə saldı, qapılar bağlandı, üstü örtülü beşik kimi yuxarı qalxdıq. İkiəlli Nihalın əlindən yapışaraq:

– Bu qopmaz ki,? – soruşdum. O gülümsünüb:

– Yox, canım bu liftdir. Gündə minlərlə adam bundan istifadə edir,– dedi.

Nihad qızıl, gümüş satılan bir şöbəyə yaxınlaşdı. Burada nələr yox idi?! Adamın gözü qamaşırdı. Nihad müxtəlif qaşlarla bəzədilmiş, üstündə ay-uldzu qucmuş kimi görsənən saç sancağını başımın sol tərəfinə tutub yana əylərək mənə baxdı. Hər tərəfi güzgülü mağazada güzgüdə işarə edərək:

– Xoşuna gəlir?– deyib, soruşdu və sonra sancağı uzaqaraq əlimdə baxmağımı istədi.

Sancaq müxtəlif rəngli qaşların içərisində yanırıdı. Belə şey heç vaxt görmədiyimdən uşaq kimi sevindim:

– Çox qəşəngdir, lap alışıb yanır, amma bu bahalı olar.

– Onun sənə nə dəxli, yavrum, təki sənün ürəyincə olsun. Sonra iki üzük seçdi. Birinin üstündə bürc, o birində isə «N» hərfi yazılmışdı.

– Biri annem üçündür, biri isə teyzəm üçün,– Mənə verərək:– Bax gör, qəşəngdirmi?– dedi.

Guya belə şeylərdən çox başım çıxırdı. Başımı tərpedərək təsdiqlədim. Amma özlüyümdə düşünürdüm ki, görün bunlara verilən pulu versəydim, anamı xilas edə bilərdimmi? Nihad nə isə soruşdu, ancaq fikrim dağınıq olduğundan eşitmədim. Bir də təkrar edəndə, diksinən kimi oldum. Mənim fikirli olduğumu görüb soruşdu:

– Nədən tutuldun, canım? Yoxsa başqa şeymi qəlbindən keçir? Öz fikirimi gizlətmək üçün yalan uydürüb:

– Yox, pulum olsaydı, mən də Məleyha xanımcün, bir də...

– Bir də nə? – söylə, nə olur... Birdən ağıma qəfil gələn fikirdən xoşlanaraq:

– Bir də sənə hədiyyə alardım.

– Mənəmi? Bu qadınlar bayramıdır. Mənə nə?! – dedi.

– Nə olsun, indi Məleyha xanımçün alardım. Bir neçə gündən sonra isə Novruz bayramı gəlir, ondan bir həftə keçəndə də sənin doğum günüdür. Bir də bura nə vaxt gələrəm ki?– dedim və könülsüz uzaqlaşmaq istəyəndə, Nihad qolumdan çəkdi:

– Rehime, sən nə vaxt desən, mən səni bura gətirərəm. Bir də qəlbindən nə keçirsə, gəl seç ala, sən öz qazancın var. Bu ay nə qədər mənfəətin olsa, evə apar, istədiyini al. Onsuz da hər ay Əhmet amca sənə yeni qiya-fət alır– deyərək məni arxayınlaşdırdı. Mən də əməlli tanımadığım üçün soruşdum:

– O almaq istədiyim şeylərə mənim gücüm çatar? – soruşdum.

Əlbəttə! – deyərək, Nihad gülümsədi və məni yenidən altında ziynət əşyaları qoyulan şüşəyə tərəf apardı. Çox diqqətlə baxandan sonra dedim:

– Sən o aldıgın şeylərə çox pul verdin, İndi səndə pul qalıb?

– Sən para üçün merak etmə. Nə istəyirsən seç! Ucundan zəncir asılmış, büküləndə yenə açar görünüşlü, haşiyəsi incə qızılla işlənmiş, atlas üstü qızılı sapla əl işi olan güllü yelpiyi gözüm tutmuşdu. Əlimi yelpiyin üstünə qoyaraq Nihada göstərdim və çəkinə –çəkinə ona baxaraq soruşdum:

– Onu almağa pulumuz çatar?

Gözləmədiyim halda o bərkdən güldü və bu gülüş o qədər ürəkdən oldu ki, pərt oldum. O mənim pərrtlyimi duyub gülə-gülə dedi:

– Bəs edər, bəs edər, Rehime. Sənin nə qədər gözəl zövqün var. O, mənim nəzərimdən qaçmışdı,– deyib, satıcıdan yelpiyi istədi.

Açıb baxdıq, qızıl haşiyəli atlas yelpiyi açanda üstündə əllə işlənmiş çiçəklərin qoxusu gəldi. Nihad çox diqqətlə yelpiyi o üz-bu üzə çevirəndən sonra onun verdiyi qoxuya təəccübləndi və hədiyyəni bükdü:

– Teyzəm çox bəyənəcək,– deyərək nurlu bir təbəssümlə gülümsədi.

Satıcı qız hörmətlə gözəl bükülmüş hədiyyəni Nihada uzatdı və ingilis dilində gülə-gülə nəsə xoş sözlər dedi. Nihad da ingilis dilində ona cavab verdi. Mənim isə ordan uzaqlaşmaq fikrim yox idi. Əlimi üstündə iki ürək iç-içə parıldayan ağ qaşlarla bəzədilmiş kişi üzüyünə qoyaraq:

– Bunu da sənə almaq istəyirəm. Pulum çatar?

– Mənəmi? –deyə satıcı qızdan üzüyü istədi. Diqqətlə ona baxandan sonra mənə verdi. Mən isə üzüyü alıb baxmaq əvəzinə, onun əlini tutub barmağına taxmaq istəyəndə üzük böyük olduğu üçün barmağından düşdü. Satıcı qız ona barmağının ölçüsünə uyğun olanı verdi. Nihad üzüyü çox bəyənmişdi. Lap ürəyincə idi. Çünki gözünü üzükdən çəkmirdi. Ticarət mərkəzindən çıxanda üzüyün qutusunu mənə uzaldaraq:

– Daha mən bu üzüyü barmağımdan çıxartmayacağam. Çünki sən özün taxmısan,– deyib maşının qapısını açdı. Əlindəki hədiyyə çantalarını mənə verərək maşını işə saldı.

Bayramı çox təmtəraqlı keçirdik. Hamı şən əhval-ruhiyyədə idi. Əhməd əmi ilə Məleyha xanımın sevincdən ələyığı yerə dəymirdi. Bir həftəyə Kanadadan oğlanları qonaq gələcəkdilər. Evdə hazırlıq gedirdi. Məleyha xanım

başqa bayramlardan fərqli olaraq, otaqları təmizləmək üçün üç nəfər xidmətçi qadın gətirmişdi. Hər tərəfdən gül-çiçək ətri gəlirdi. Girəcəkdə, holda olan bütün yumşaq mebel dəstləri dəyişdirildi. Artıq hazırlıq başa çatmışdı.

...Səhər saat altıda oğlanlarını qarşılamaq üçün Əhməd əmi ilə Məleyha xanım təyyarə limanına gedəsi idilər. Nihad evlərinə getməmişdi. Əmisigili təyyarə limanına özü aparmaq istəyirdi. Əhməd əmi etiraz edərək:

– Sən getmə, yağmurlu gündür, evdə gözlə.

Nihad isə getmək üçün israr etdi. O, çox pərt idi. Evlərinə gedəndə Gülbəndlə atasının söhbətini təsadüfən eşidib və ona həqiqəti açıb söyləməklərini tələb edirdi. Heç demə, Nihadın evə necə gəldiyini hiss etməyən Gülbənd Mehmetə deyirmiş:

– Nihad buranı ev saymır. Əhmədlə Məleyhadan əl çəkmir. Səhər açılan kimi ora qaçır, axşam biz yatandan sonra gəlir. Üzünə həsrət qalmışam.

Mehmet isə:

– Qan çəkir. Biz nə qədər övladımızdır desək də, doğma babası ilə annesi Əhmədlə Məleyhadır. Burada o qız-cığaz suçlu deyil,– deyərək, Gülbəndin səhv etdiyini başa salanda birdən Nihadı görmüşdü. Özünü itirmiş, pərt olaraq nə vaxt gəldiyini soruşmuşdu.

İndi isə Nihad əsil həqiqəti bilmək istəyirdi. Ata ilə ana hər ikisi susurdu. O təkidlə:

– Nədən məni aldadırsınız? – deyərək başını ovucları içərisinə alaraq ağladı.

Məleyha xanım onu qucaqlayıb duz kimi yalayaraq:

– Gedək qardaşlarını qarşılayaq. Qayıdanda hər şeyi söyləyərək,– deyərək, onu ovutmaq istəsə də xeyri olmadı.

– Onlar mənim doğma qardaşlarımdır?

Əlacsız qalan Əhməd bəy onu ayağa qaldırdı. Üzbəüz dayanaraq güclə eşidiləcək səsle:

– Gələnlər sənin doğma qardaşlarındır, övladım,– dedi.

Dördümüz də ağlayırdıq. Ağladığ, kiridik. Aralığa bir sükut çökdü. Sonra isə onlar üz-gözlərinə su vurub evdən çıxmağa hazırlaşdılar. Məleyha xanım yenə Nihaddan evdə qalması xahiş elədi. Ancaq xeyri olmadı. Hamıdan əvvəl o qapıdan çıxıb maşına oturdu. İki saatdan sonra gələnləri qarşılamalı idilər. Hava işıqlaşmamışdı. Mən onları ötürüb, gözdən itənə qədər dallarınca baxdım. Qapını bağlayıb, mətbəxə keçdim. Narahat idim. Tez-tez saata baxırdım. İki saat keçmişdi. Yəqin artıq qonaqları qarşılayıblar, deyərək düşünərək çayı qaynamağa qoydum. Həyətdə başqa bir maşın dayandı. Gələnlər qonaqlar idi. Ancaq Məleyha xanımla Əhməd əmi yox idi. Qapını açıb «xoşgəldiniz» elədim. Valideynlərinin onları qarşılamadıklarını görüb təəccüblə zarfatyana qışqırdılar:

– Anneciğim, bu kadar uyumaqmı olar?

Mən isə irəli yeriyib:

– Onlar sizi qarşılamağa gediblər,– dedim.

Telefon zəng çaldı. Oğlanlardan biri dəstəyi qaldırdı. Rəngi qaçdı və tələsik qardaşına:

– Babamla, annem trofik qəzaya uğrayıb, Nihadın halı kötüdür,– deyib qapıya tərəf qaçdılar.

Mən bu şikəst ayağımla necə sıçradığımı bilmədim. Oğlanların birinin qolundan yapışib özümdən asılı olaraq təmiz türk dilində:

– Ne olur, beni burada yalnız burxmayın. Beni də götürün,– deyib dallarınca qaçdım.

Onlar isə:

– Çavuk ol!– deyib mənə baxmadan yola çıxdılar.

Maşına minib xeyli yol gedəndən sonra xəstəxanaya çatdıq. Bizi üçüncü mərtəbəyə qaldırdılar. Hamı mənə təəccüblə baxırdı. Hava yağışlı olmasına baxmayaraq, nazik ev paltarında, ayaqlarımda isə çəkələk gəlmişdim. Ancaq üşümürdüm. Onları görmək üçün tələsirdim. Birdən bizi şüşəli bir otağın qarşısında saxladılar. Mənə elə gəldi ki, xəstəxanayı tərsinə çevirdilər. Gözəl Məleyha xanımdan əsər-ələmət qalmamışdı. Əhməd əmi yox idi. Pəhləvan cüsbəli Nihad al-qanın içində idi. Barmağına taxdığım üzük qan laxtasının arasında güclə seçilirdi. Keçən il aprelin 1-də zarafatla rənglədiyi üzünün bir tərəfi göm-göy idi. Burnuna rezin şlank taxmışdılar. Ağzına nazik şüşə boru keçirmişdilər. Həkim oğlanlara yaxınlaşdı ingiliscə onlara nəsə dedi və içəri buraxdı. Oğlan içəri keçdi, anasını və Nihadı öpdü. Məleyha xanım gözlərini açmaq istəsə də, bacarmadı, güclə gülümsədi. Çətinliklə eşidiləcək səslə:

– Rehimeni Gülbəndə ver...in! – dedi və boynu düşdü.

Özümü atıb Məleyha xanımın qana bulaşmış əllərini, barmaqlarını öpdüm. Oğlanları onu qucaqlayıb hönkürərək saçını, üzünü sıgallayıb öpüslərə qərq edirdilər. Tibb bacısı ağ mələfəni onun üzünü örtərək təkərli çarpayını dəhlizə çıxartdı. Oğlanları analarını dəhlizin başına qədər ötürdülər. Nihada tərəf çevrildim:

– Nihad, aç gözlərini, mənəm Rəhimə. Eşidirsənmi məni? Axı sənə dedilər ki, getmə! Niyə özünü də, anangili də yaman günə qoydun? Mənim axırınıcı ümid yerim sən-sən, Nihad! Sən olmasan, mən neynərəm?! Məleyha xınımsız, Əhməd əmisiz mən hansı əllərə keçərəm? Aç gözlərini, cavab ver. Məni bu tanımadığım ölkədə tək qoyub getmə! Kimlərə tapşırırsan məni?! Bəs deyirdin səni sevsəm, mə-

nim üçün hər şey etməyə hazırsan! Aç gözünü, sevirəm səni. Mənimçün hər şey etməyə hazırsansa, ölmə! Xoşbəxtliyin üçün, məni yaşatmaq üçün yaşa!

Hıçqıra-hıçqıra dediyim sözlərə cavab olaraq Nihad əlimin içində tutduğum yekə əlini sıxmaq istədi ancaq gücü çatmadı. Dodaqlarımı əlimdə tutduğum üzüklü barmağına yapışdırıb, üstünü dilimlə təmizləyib soyuyan əllərdən öpdüm. Nəfəs alıb-almadığını yoxlamaq üçün əlimlə başından tutaraq özümə tərəf çevirmək istədim. Boynu ət parçası kimi mənə tərəf düşdü. Saçını geri eləmək istədim, əlim al-qana bulaşdı. Nihadın üzü buz kimiydi. Elə bu vaxt qardaşları ağlaya-ağlaya Nihadın yanına qayıtdılar. Tibb bacısı nəsə deyəndən sonra onlar Nihada yaxınlaşdılar. Tibb bacısı Nihadın ağzından şüşə qapağı və burnundan rezin şlankı çıxartdı. Nihadın ala gözləri yana süzülmüş, açıq qalmışdı. Qardaşları ona yaxınlaşıb açıq gözlərindən öpərək qapadılar. Tibb bacısı onun üzünü örtəndə elə bil ağlım başımdan çıxdı:

– Yox, o ölə bilməz!– deyib mələfəni onun üzündən çəkmək istədim. Ancaq taqətim çatmadı. Əlim boşa getdi. Bu mənim Nihadla son görüşüm oldu. Özümə gələndə zalın ortasında üç cənazə gördüm. Həmin günü onları Türkiyəyə apardılar.

Mən on gün Gülxanə ilə qalandan sonra Əhməd bəyin oğlanları İstanbuldan qayıdıb evlərini satdılar. Onlara yalvardım ki, məni Gülbəndə verməyin.

– Yox, annemin vəsiyyətidir,– böyük oğlan etiraz etdi.

– Vallah, o elə deməzdi. O, «verməyin» demək istəyirdi. Nəfəsi gəlmədiyi üçün «ver..in» eşitmisiniz.

Onların mənimlə danışmağa nə vaxtları, nə də həvəsləri var idi.

O gündən mənim ümidlərim çilik-çilik oldu. Zəhlətökən, iyrenc günlərim başladı. Qara günlərim deyə bilmərəm. O qədər qara günlərim olmuşdu ki, müqayisədə bu günlərə qara günlər demək olmazdı. İndi xeyli püxtələşmişdim. Yeri gələndə tutarlı cavab verməyi bacarırdım. Həyat məni yaşımından çox böyütmüşdü. Daha mənimçün müqəddəs, könül oxşayan heç nə qalmamışdı. Mənə elə gəlirdi ki, Məleyha xanımın ölümü ilə dünyanın ən xeyirxah qadınları qırıldı. Əhməd əminin ölümü ilə alicənab kişilərin hamısı həyatdan köçdü. Nihaddan sonra isə nə yaşamaq?!

Sevimli adamlarımı xəyalımda canlandırmaq istəyəndə xoş günləri xatırlaya bilmirdim. Anam gözümün qabağında saçı dağılmış, boğazının damarı çıxa-çıxa, ağzı köpüklənərək qışqıran vəziyyətdə canlanır.

Məleyha xanımın son nəfəsində «Rehimeni Gülbəndə verməyin» deməsi, Nihadın əlimi sıxaraq nəsə deməyə can atsa da, bacarmaması məni ağrıdırdı. Təəssüflənirdim, ağlayırdım, sızlayırdım, göynəyirdim. Niyə mənə zülm etmədi onlar? Niyə xətrimə dəymədilər? Niyə incitmədilər məni? Allah bu qədər zülmü, əzabı mənə verməyə necə qıydı? Bəlkə məni öz balaları kimi qoynuna çəkdiyindən Allah onları cəzalandırdı? Bütün bünları düşündükcə əzab çəkirdim. Gülbənd isə əfi ilana dönmüşdü:

– Ayaqların qırılaydı! Gəldin-gəlmədin, oğluma həsrət qaldım. Üçünün də ölümünə sən səbəb oldun. Oğlumun gözü o yekəlikdə arabanı görmədi. Getdi girdi altına...

Hər gün eyni sözləri o qədər eşitdim ki, axırda bezdim. «Qaradan artıq rəng olmaz» düşünərək dilləndim:

– Nə istəyirsən məndən? Əvvəla o sənın oğlun deyildi, Məleyha xanımın oğlu idi. Sən ondan qazanc mənbəyi ki-

mi istifadə edirdin. Oğlunun ölümünə özün səbəb oldun. O, sizin bütün söhbətlərinizi eşitmişdi. Həmin gün o bilmişdi ki, sizin övladınız deyil. Fikirli olduğundan heç nə görmürmüş.

Gülbənd məni vurmaq istəyəndə, əlini havada qapdım:

– Yaş kağızımı verin, çıxıb, gedim. Mən sizin yanınızda qalmaq istəmirəm,– dedim.

O isə üstümə qışqıraraq:
– Çaşma, sənə Əhməd bəy bir ətək para xərcləyib. Sən insansanmı? Sən bizim əşyamızsan! Necə istəsək, elə də davranarıq,– dedi.

– Sizi məndən yaxşı tanıyan olmaz. Əhməd bəy məgər xərclədiyi pulları sizdən alıb verib? Ondan sizə nə? Sən heç vaxt Məleyha xanım ola bilməzsən. Sənə türklərdən ancaq sir-sifət qalib. Xislətinlə, xasiyyətinlə isə türk ol bilməzsən. Çünki erməni qarnından çıxmısan,– deməyim, Gülbəndə od qoydu.

Əlinin altında nə var idisə, hamısını yerə çırpdı. Mehmet bəyi axtardı. Onu tapmadığından Gülxanəni çağıraraq, amiranə şəkildə tapşırırdı:

– Bu kötü qancığı apar, gözüm görməsin! Qoy restoranda qalsın. Bir neçə günə rədd edəcəyəm!

Gülxanə məni restorana apardı. Orada olduğumu bilənlər, nə qədər yalvarsalar da, bir dəfə də olsun səhnəyə çıxmadım. Nihaddan hər nişanə görəndə elə bil mənə dağ çəkiliydi. Onun otağınına tərəf hətta baxmaq belə çətin idi. Qapının dəstəyindən topa, qara lent asılmışdı. Bu minvala bir ay orada qaldım.

Günlərin birində Gülbənd üç kişi ilə gəldi. Məni göstərərək:

– Çox qəşəng səsi var. Sizin restoran üçün yaxşı para gətirəcək. Müştəriləriniz çox olacaq,– dedi.

Kələn kişilər səsimə qulaq asmaq istədilər. Nə qədər desələr də, oxumadım ki, oxumadım. Video kasetləri qoyub tamaşa etdilər. Ürəyim para-para oldu. Nihadın səhnədə mənə gül verməsini görəndə, hiçqırtı məni boğdu. Kişilərsə lent yazılarına heyrətlə tamaşa edirdilər. Bəyəndiklərini söyləyərək Gülbəndə razılıqlarını bildirdilər.

– Hazırlaş, bu axşam uçaçağıq. Səni başqa ölkəyə aparırıq,– deyərək, kişinin biri dilləndi.

Ona kinli-kinli baxaraq:

– Mənim buradakı video yazılarımı mənə verməsəniz, öldürsəniz də oxumayacağam,– dedim.

Razılaşıdılar və axşama qədər lent yazılarımı köçürdüb verdilər. O qədər aldadılmışdım ki, heç kəsə inamım yox idi. Ona görə də kasetləri bir-bir yoxladım. Hamısı yerində idi.

Gecəyə qədər paltarlarımı yığdım. Əhməd bəy mənə nə qədər paltar, ayaqqabı, əl çantası alıbmuş?! Dörd-beş yol çantası doldurdum. Hər birində bir xatirəm olduğu üçün heç nəyi saxlamaq istəmirdim. Video lentləri isə əlimdə götürdüm. Həmin gecə heç kəslə görüşmədən (əslində görüşməyə elə bir adamım da yox idi) Amerikadan uzaqlaşdım və bu diyara gəldim.

Çatandan sonra isə bildim ki, restoranda işləyənlər türk dilində danşımalarına baxmayaraq, hamısı Gülbəndin anasının qohumlarıdır. Şərq restoranı olduğu üçün türkdilli xalqlar bura çox gəlirdilər. Ona görə də hamısı özlərini türk kimi qələmə verirdi.

Ötən ilə qədər buradan qaçmağın yollarını axtarırdım. Ancaq Azərbaycandan gələn bir qarabağlı qızın söhbətini

dən sonra fikrimi dəyişdim. Bir gün səhnəyə çıxıb oxumağa başlayanda varlı bir ərəblə şam edən bir qız mənə yaxınlaşdı və Azərbaycan mahnılarını hardan bildiyimi soruşdu. Mən isə sizə danışdığım kimi qarabağlı olduğumu dedim. Qız məni qucaqlayıb öpdü, ağladı. Və mənimlə söhbət etməyini xahiş etdi. Mən isə vəziyyəti başa saldım. Ərəb patrondan icazə alsa da, pulu az ödədiyindən restorandan çıxmağa icazə vermədi. Bir saatlıq fasilədə qızla oturub dərdləşdik. Dərdləşdik deyəndə ki, mənim əsirlikdən bura gəlib çıxdığımı qısaca biləndən sonra dərdi açıldı. Bildim ki, o qız da «qaçqın»dır. Bakıda yataqxanada qalırılmışlar. Altı nəfər bir otaqda yerləşirmiş.

– Azərbaycanda qaçqına üçüncü növ adam kimi baxırlar. Hara gedirlərsə, «qaçqın»dır deyib, əhəmiyyət vermirlər. Əhali arasında qaçqınlara anadangəlmə evsiz-eşiksiz, yurdsuz-yuvasız adam kimi baxırlar. Xəstəxanalarda kasıblara, qaçqınlara baxan yoxdur. Qaçqınların əksəriyyəti ilanmələyə çöllərdə, çadırlada yaşayır. Adambaşına ayda bir dəfə çörək pulu verirlər. Bu isə onların təkcə on beş günlük çörəklərinin pulu eliyir. Daha əyin-baş almaq, yavanlıq almaq haqda düşünə bilməzlər. Evindən bir dənə qatma çıxara bilməyənlər uşağının altına salmağa bir mələfə də tapa bilmir. Qaçqın oğlanlara, evsiz-eşiksiz olduğu üçün yerli əhali qız vermir. Cehizi olmadığı üçün qaçqın qızlarının adını tutan yoxdur,– dedi.

Sonra qız öz həyatını danışdı.

– İnstituta daxil olmuşdum. Ancaq təhsil ödənişli olduğu üçün rektora qaçqın olduğumu söyləyib xahiş etdim ki, bir az güzəştə getsin. Rektor isə razı olmadı. Kobudcasına dedi ki, Azərbaycanda bir milyon qaçqın var. Onların hamısını ödənişli təhsildən azad etsələr, özləri də qaçqın

gününə düşərlər. Kor-peşman evə gəldim. Əlacsız qalan valideynlərim oxumamağı təklif etdilər.

Bir gün qəzətdə bir elan oxudum: «Qızlar üçün iş yeri var». Sevindim. Yazılan ünvana getdim. Baxdım ki, bunlar qız alqı-satqısı ilə məşğul olurlar. Qızları alıb, xaricə göndərirlər. Ya da hansısa xariciyə pulla satırlar. Kor-peşman evə qayıtdım.

Sonralar qonşu binada yaşayan varlı bir ailənin körpə uşağına baxıb, dolanışıgımızı, azacıq da olsa, ödəmək üçün cüzi pul alırdım. Həmin binada yaşayan bir oğlan mənə vuruldu və evlənmək təklifi elədi. Mən isə ona bildirdim ki, elçi göndərsin. İki gündən sonra oğlan dedi ki, elçini göndərəcəm, ancaq bir şərtlə ki, mənzili olan adamınız varsa, valideynlərimiz ora gəlsin. Sənin qaçqın olduğunu evdə deməmişəm. Bilsələr ki, sən qaçqınsan, özü də yataqxanada qalırsan, səninlə evlənməyimə razı olmazlar.

Mən hər şeyi anama danışdım. Anam ali təhsilli kimya müəlliməsi idi. Anası Dubayla Bakı arasında alver edən oğlanın bu sözləri deməsi ona bərk təsir etdi. Dedi ki, o oğlandan sənə ər, anasından da qayınana olmaz.

Bir ay keçməmiş anam xəstələnib yorğan-döşəyə düşdü. Ali təhsilli mühəndis olan atam dəmiryol vağzalında yük daşıyır, ailəni dolandırmağa gücü çatmırdı. Anamın müalicəsi üçün əlacsız qalıb, firmalarda iş axtardım. Ancaq hər yerdə eyni sözü deyirdilər «İngilis dilini bilməlisən». Bir yerdə dedilər ki, xaricdə yaxşı iş var. Bəri başdan sənə pul da verəcəklər. Mənə min ABŞ dolları pul verdilər. Məsələnin mahiyyətini başa düşmədən sevincək gətirib pulları verdim anama. Amma heç nə demədim. Bu firmada işləyən «qeyrətli» gədələr bir neçə qızı bir arvada qoşaraq göndərdilər xaricə işləməyə. Xaricə çatan kimi arvad bizim

qiyafəmizi dəyişdi, saçlarımızı rənglətdirdi, bayağı paltarlar geyindirirdi. Bunların nə əhəmiyyəti olduğunu soruşanda dedi ki, indi işləyəcəyi firmaların müdirləri gəlib baxacaqlar. Ona görə yaxşı görsənməlisiniz. Bəyənmədiklərinə geri qaytaracaqlar. Bakıda aldığınız pulları da firmaya qaytarmalı olacaqsınız. Bunu eşidən kimi qızlar qorxularından özlərinə bir həşir gəldilər ki... Axşam ərəb kişiləri gəlib bizə baxdı və hərəsi birimizi seçib apardı. Ərəblərdən biri məni başqa mənzilə apardı və gördüm ki, lazımsız hərəkətlər edir. Ağlayıb özümü ora-bura çırpıdım. Dedim ki, mən bura işləmək üçün gəlmişəm. O, həmin arvada zəng edib çağırdı. Arvad içəri girən kimi mənə tərsinə bir sillə çəkdi, məni təhqir edərək: «İş deyəndə səni burda nazir qoymayacaqdılar ki? Guya bilmirdin ki, hara gəlirdin? Sənin işin budur! Bəs havayıdır min dolları məzdəmək?! Həm ananı xərçəng xəstəliyindən xilas eləmək istəyirsən, həm də qız adı ilə gəzmək... Qudurğan dilənçi, çöllərdə qalmış... Ermənilər qovub hələ aramızda yer vermişik, bəs deyil, mənə soxulmağına bax! Bura gəlib, pul qazanan o evli-eşikli qızlardan artıqsan?! Ləçər?!»– deyib, məni ərəbin qucağına itələyərək qapıdan çıxmaq istəyəndə qaçıb qolundan yapışdım, yalavarmağa başladım ki, pasportumu versin, qayıdım. Bakıya evə çatan kimi borcxərc onların verdiyi pulu ödəcəyəm. Amma arvad sözlərimə əhəmiyyət vermədi. Pasportumun ərəbdə olduğunu dedi.

O gündən ərəbin qulu oldum. Səhər qapını üzümə bağlayır, axşam qayıdanda açıb yemək-icməyimi verirdi. Gecəni qalıb, səhər yenə çıxırdı. Bir gün ərəb mənə dedi ki, səndən xoşum gəlir və qanunla evlənmək istəyirəm. Həqiqətən də qanun-qayda ilə, öz adətləri ilə mənimlə evlən-

di. Hər il də, orucluq ayında məni Bakıya göndərir. Bakıya qayıdanda anamın vəziyyəti ağır idi. Ərəb anamın müalicəsi üçün nə qədər pul töksə də, xeyri olmadı. Dünyasını dəyişdi. Sonra məni xaricə göndərən firmanı tapdım, polisə müraciət etdim. Başıma gələnləri danışdım. Yalandan dedilər ki, guya o arvad haqqında ölçü götürüblər. O qadın da, əslində elmira deyil Meri Babayan imiş. Hadisələr vaxtı adını dəyişib, Elmira Babayeva edib. Sonra da şit-şit hırıldayaraq kişiyyə yaraşmayan tərzdə: «Bir də pislik etməyib ki, maşallah, əynin-başın, zinyət əşyaların. Səni burada kim alayıdı? Alsa da, qaçqına kim idi bu qədər bağ-bostan saxlayan. Olsa-olsa, yamaqlı qaçqının birinə gedəcəkdin»,– dedilər. Utanmaz-utanmaz əl çantama işarə edib dedilər ki, bəs bizə bir şey vermirsən?

Ordan nifrətlə çıxdım. İndi ərəbdən bir oğlum, bir qızım var. Qardaşlarımı və bacımı oxuduram. Ərəb Bakıda onlara ev də alıb. Dolanışıqları da bizə baxır.

Qız nə üçün bura düşdüyünü və həmişəlik Vətəndən uzaqlaşdığını danışandan sonra Vətənə dönməyə qorxdum. Anama lap yazığım gəldi,– deyə Rəhimə bizə baxdı.– İndi isə artıq taleyimlə barışmışam. Hər gün kimlərsə gəlib, pul verib, məni aparır. Alanın, satanın kim olduğun bilmirəm. Ancaq onlara bir şeyi demişəm ki, əgər məni kimsə aparıb, cismən əylənərsə, heç nəyə baxmadan özümü öldürəjəm. Əsasən məni oxumaq üçün aparırlar. Bəzən sizin kimi aparıb həyatımla maraqlananlar, hətta evlənmək təklif edənlər də olur. Səhərə kimi nəfəsim kəsilənə qədər oxutduranlar da. Hərdən xanımlarının xoşuna gələndə evlərinə də aparıb oxutdururlar. Bir sözlə, «kirayə verilən adam»,– deyib Rəhimə göz yaşlarını yanaqlarına axıtdı.

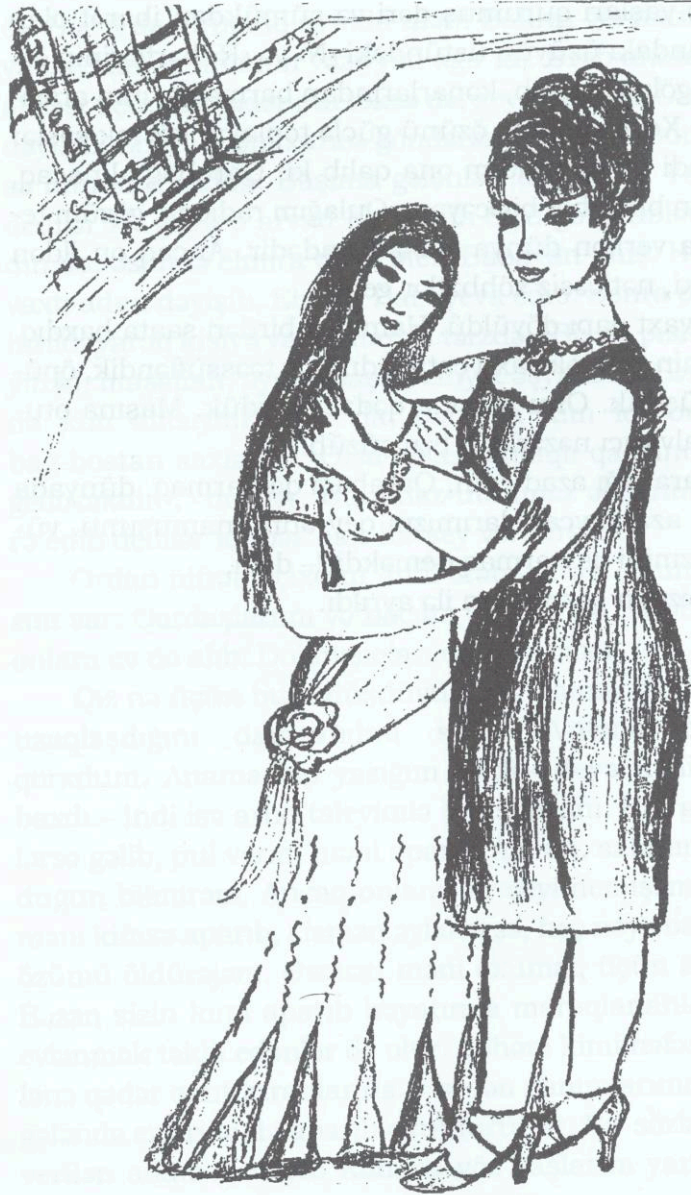
Göz yaşları qurumuş dəri və sümükdən ibarət olan barmağındakı üzüyün üstündəki «N» və «R» hərflərinin ortasında gölməçələnib, kənarlarından barmaqlarının arasına axdı. Xeyli susaraq özünü güclə toplayıb kövrək səslə:

– İndi bircə ümidim ona qalıb ki, Qarabağ alınacaq, anamdan bir xəbər biləcəyəm. Qulağım radioda, gözüm televizorda verilən dünya xəbərlərindədir. Ancaq on ildən çoxdur ki, nəticəsiz söhbətlər gedir.

Bu vaxt qapı döyüldü. Hamımız birdən saata baxdıq. Rəhimənin getmək vaxtı çatmışdı. Çox təəssüfləndik, öpüşüb-görüşdük. Onu maşına qədər ötürdük. Maşına oturanda yalvarıcı nəzərlərlə bizi süzüb:

– Qarabağı azad edin. Qarabağı qaytarmaq, dünyada yaşayan azərbaycanlılarımızın qeyrətini, namusunu, vüqarını, əzmini qaytarmaq deməkdir!– dedi.

O, bizdən göz yaşları ilə ayrıldı.

EPILOQ

Rəhimənin danışdıqlarının təsiri altında təyyarəyə necə mindiyimi xatırlaya bilmirəm. Gözlərimi yumub iki-üç il bundan əvvəl marşrut avtobusunda işləyən 10-11 yaşlı oğlan uşağının dediyi sözləri xatırladım. O, mənə avtobusa qalxdığımı görüb, yol verərək gülə-gülə:

– Həkim, keçin əyləşin,– dedi.

Uşağın məni kiməsə oxşadığını zənn edib:

– Oğul, mən həkim deyiləm, yəqin kiməsə oxşadırsan?– deyib qarayanız oğlana gülümsəyərək, əyləşdim.

– Bilmirəm, ancaq sizi görəndə nəsə anama bənzədirəm. Deyilənə görə anam gözəl qadın imiş. Özü də həkim olub, atam isə döyüşçü. Ancaq heç birisi yadıma gəlmir. Ya əsir düşüblər, ya da həlak olublar.

– Bəs sən necə olub ki, sağ qalmısan?– deyərək sual verdim.

– Məni səhvən boxçada kiminsə kisəsinə atıblar. Kənddən çıxandan sonra görüblər ki, körpə uşaq səsi gəlir. Baxıblar ki, mənəm. Hərəkətə bir az yanında saxlayıb. Kənd camaatının dediyinə görə Rəhimə adlı bacım da olub. Mənim isə adım Rəhimdir. İndi də belə maşınlarda işləyib pul qazanıram. Allaha şükür, özümü dolandırırım. Ancaq ki, oxuya bilmədim. Sizinlə dərdləşirəm ey, bibi, heç kəsə qaçqın olduğumu demirəm. Biləndə ki, qaçqınsan, adamı saymırlar. İnşallah, torpaqları alarıq görərlər ki, biz də kalafadan çıxmamışıq. Bizim də evimiz-eşiyimiz olub,– deyərək oğlanın şən halda gülümsəməsi o vaxt məni çox təsir-ləndirmişdi.

Nədənsə o uşağın Rəhimənin boğçada itən qardaşı olduğuna inanaraq, sağ qalmasına sevindim. Qeyri-ixtiyari, öz-özümə gülümsədim. Əllərimi üşüyürmüş kimi qoynuma qoyub başımı çiyinlərimin arasına çəkərək yuxuya getmək istədim ki, Bakıya tez çatım. Nədənsə mənə elə gəldi ki, Rəhim mənə Bakıda hava limanında gözləyir. Bacısı Rəhimədən xəbər bilmək üçün...

2003-cü il.

Dünyanın "papaq aldı-qaş" oyunu

Dünyadan döğmüşəm, yerulmuşəm, kəsmüşəm, bilmirəm. Bircə onu bilirəm ki, mən özümə bu dünya, sığal çəkmişdim, sızılın könlümün sızılın göbünə, aylaq aylaq gözünə, sızılday - sızılday sızılday donub qalmış təbəssümün sızılday sızılday dünyanı gözünə yaz, ünlülən iraq bir ününün, Daxirən dünyanı fərlətdiyi qordisi cins, dövrənin gedişinə. Oyun gedir, oyun, bu dünyada - "papaq aldı-qaş" oyunu, bir vaxt mənə ver idim bu oyunda, ancaq nə başlaya bildim bu oyuna, nə də bitirs... Birdə bir şey başlamadan necə qurtara bilərəm ki, "Cox çalışdır" dövrənin oyunçuları mən də bu oyuna gətirmək üçün, istədiklər ki, papaqımı alıb qoşulur ki, mənə acıq, düşüm arxalarına götürülüm olum oyunun baş oyunçularından biri, ancaq bəni duyduğundan çinmədim, gərmədim, təxəddüm papaqımı sacımın dibinə tükələrimin kökünü bərkətdim beynimin içinə, bağladım cəmənin ağı sülmüyünə, bunlar apretə sızlatdı, göyütdi mənə, çox kölə-nötür yollarda bədətə mənə. Amma yax, nə qədər başımın sülmüklərini, stims dərims bənd etdiyim papaq mənə apretə da, incitsə də, hər dəfə oyun iştirakçuları onu dartıb başından qoparmaq istədikcə apretə da, sarsılısamda, sonda papaqımı başımda gördüm, sevinir, oyundan gəlib çixdikəmə görs gürrəlonir vığarımın qürurümün işığında isinir, mərəlliyimin cəsarətimin kölgəsində dincəlir nə mərəzliyimin qanadları qırılaraq

2) a uşunu els açırdı ki qayınana
sığınıb qanayan yerələrini gurudur,
rahatlıqla minimlə bacarmayanlara
gülürdülm.

İstində bilirdim ki bu ayunda hə-
mişə qalibçəxacaqam. Onu görsə də so-
nacan oynamaq istərdim, ancaq
strafında oyunçular olsaydı,
dostlarından adamlar bir-isi oyun-
dan sonra saqqızlarını ağırlat-
masaydılar. amma nə etməli
papaqlarını başlarına tikiib ziyas
cəməndənə tez-tələsik samanı suya
zərüb, vığırələrinin, gümrələrinin
müddəlik və məqbulələrinin üstündə
rahatlanıb, hərdəndə onlara topın
zura-zura oyunun fəal iştirakçısı
olmağa daha çox üstünlük zərüb
dilər. Məndə ortada tənqə qaldıqca
daha çox hücumu ilə rastlaşrdım.

İndi isə oyunçuların arasında
deyilmə, uşağ bir küncdə seyrisiyəm.
Fərsə ayuna başlayanlara basəb,
papağını geruməq istəyən bərs
azar neşlək edirəm. Gözüüb-dözüb
acıda slaci üzülənbərs, papağı
aldm zərmbərs tössüfləmir, onu baş-
larına tikmərs ağıllarına gəlmədiyi
üçün heyibsiləmir, göz yaşını icrisində
acı-əci gülürəm.

Nüşabə Məmmədli

Nüşabə Məmmədli

(Məmmədli Nüşabə Məhəmmədəli qızı)

(Əlaqə tel: 050-344-48-04; E-mail: nushaba_mammadli@mail.ru)

ZƏNGULƏ

NƏŞRİYYATIN YARADICISI

QOŞQAR İSMAYİLOĞLU

Nəşriyyat direktoru

Alpay PAŞA

Bədii redaktoru

Bahar KƏRİMOVA

Texniki redaktoru

Denis İZUF

Rəssamlar

Murad MƏMMƏDLİ

Leyla ƏLİYEVƏ

Korrektoru

Murad MƏMMƏDLİ

Çapa məsul

Gəlil QULİYEV

Niğabə Məmmədli

(Məmmədli Niğabə Məmmədli qızı)

(Əlaqə nö. 920-344-4214, E-poçt: niğabə_mammadli@ramail.ru)

ZƏNGULƏ

NƏŞRİN YATIN 1 ARABƏKİNİ

Qeydiyyat №1000000000

Nəşri rəhbərliyinə

Əlyar PAPA

Ədəbi rəhbərliyə

Rəşad AĞAĞOLU

Texniki rəhbərliyə

Gəlib ZƏUF

Rəyçilərə

Məmməd MƏMMƏDƏV

Çapa imzalanmış 30.08.2010,
formatı 60x84 1/16, fiziki ç.v 16,5
ofset kağızı №1, təyms qarnituru,
Sayı 2000

Kitab

“İDEAL-PRINT”

nəşriyyatında nəşrə hazırlanmış
və ofset üsulu ilə çap olunmuşdur.

☒ AZ 1025. Bakı şəhəri, Xocalı pr., 24.

☎ T/F.: 4989555, 4937255

